NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

XXXI. ÉVFOLYAM

1987

ROMÁNIA SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG AKADÉMIÁJÁNAK KIADÓJA

2

A FOLYÓIRAT VEZETŐ TANÁCSA

SZABÓ ZOLTÁN *főszerkesztő*

ANTAL ÁRPÁD *főszerkesztő-helyettes*

MURÁDIN LÁSZLÓ *szerkesztőségi tudományos titkár*

CÂMPEAN, ILEANA *szerkesztőségi tag*

CS. GYIMESI ÉVA

KOZMA DEZSŐ

MÓZES HUBA

PĂTRUȚ, IOAN

PÉNTEK JÁNOS

TEISZLER PÁL

A kéziratok, a cserére szánt könyvek, valamint a levelek a szerkesztőség alábbi címére küldendők:

Redacția revistei „Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények"
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță 19—21.
Telefon: 36205

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

XXXI. évf. 1987 2. szám

TARTALOM

Tanulmányok

JAKÓ KLÁRA: Az első kolozsvári egyetemi könyvtár történetéből 103
CSOMORTÁNI MAGDOLNA: Érkörtvélyes ragadványnevei 115
MURÁDIN LÁSZLÓ: Nyelvföldrajzi adatok az ekés földművelés szókincséhez 129

Kisebb közlemények

FÜLEI-SZÁNTÓ ENDRE: Segédigék és módosító igék a magyarban . . . 143
BALOGH DEZSŐ: A köznapi kifejezésekről 151
ZSEMLYEI JÁNOS: Román eredetű régi bányász szakszavainkról 156

Adattár

ALMÁSI ISTVÁN: Április Lajos népdalgyűjteménye 161
MÓZES HUBA: Irodalomtörténet — 1986 174
JANITSEK JENŐ: Szind helynevei 184

Szemle

• • • Néphagyományok új környezetben *(Bende—Farkas Ágnes)* 187
• • • Research in Text Connexity and Text Coherence: A Survey *(Szabó Zoltán)* 189
• • • Analize de texte poetice *(P. Dombi Erzsébet)* 191
Békési Imre, A gondolkodás grammatikája *(Kabán Annamária)* 195
Angela Bidu—Vrănceanu, Structura vocabularului limbii române contemporane *(Szász Lőrinc)* 194

ROMÁNIA SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG AKADÉMIÁJÁNAK KIADÓJA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ ŞI ISTORIE LITERARĂ
Anul XXXI 1987 Nr. 2

SUMAR

Studii

KLÁRA JAKÓ: Contribuţii la istoricul celei dintîi biblioteci universitare din Cluj 103
MAGDOLNA CSOMORTÁNI: Supranume din Curtuiuşeni (jud. Bihor) . . . 115
LÁSZLÓ MURÁDIN: Terminologia dialectală maghiară a plugului 115

Articole

ENDRE FÜLEI-SZÁNTÓ: Verbe auxiliare şi modale în limba maghiară . 143
DEZSŐ BALOGH: Expresii uzuale maghiare 151
JÁNOS ZSEMLYEI: Cuvinte de origine românească în terminologia veche maghiară a minerităţii 157

Materiale şi documente

ISTVÁN ALMÁSI: Poezii populare adunate de Lajos Áprily 161
HUBA MÓZES: Bibliografia istoriografiei literare — 1986 174
JENŐ JANITSEK: Toponime din Sănduleşti (jud. Cluj) 181

Recenzii

* * * Néphagyományok új környezetben *(Ágnes Bende—Farkas)* 187
* * * Research in Text Connexity and Text Coherence: A Survey *(Zoltán Szabó)* 189
* * * Analize de texte poetice *(Erzsébet P. Dombi)* 191
Békési Imre, A gondolkodás grammatikája *(Annamária Kabán)* 191
Angela Bidu—Vrănceanu, Structura vocabularului limbii române contemporane *(Lőrinc Szász)* 194

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXXI. évf. 1987. 2. szám

TANULMÁNYOK

AZ ELSŐ KOLOZSVÁRI EGYETEMI KÖNYVTÁR TÖRTÉNETÉBŐL

A Báthori-egyetem könyvgyűjteményének története központi jelentőségű témája könyvtárügyünk fejlődésének. Az ország 1579-ben alapított első egyetemi könyvtárának anyagát a jezsuiták saját, tervszerű könyvbeszerzései mellett, és a fejedelmi intézkedésekre összegyűjtött, reformáció előtti egyházi könyvtárak még fellelhető állagain kívül, a polgári-értelmiségi személyek által adományozott magángyűjtemények alkották. Ez utóbbiak különösen fontosak az általános művelődési viszonyok és a könyvtárkultúra megismeréséhez. Ezért is döntöttem az alábbiakban a Wolphard—Kakas-könyvgyűjtemény bemutatása mellett.[1]

Ez a kolozsvári jezsuita egyetem legrégibb könyvállományába beolvadt magángyűjtemény két gazdag kolozsvári patrícius-család, a Wolphardok és a Kakasok művelődési törekvéseinek eredményeként keletkezett. Az egy ideig külön fejlődő két gyűjtemény a XVI. század végén a két család között létrejött rokoni összeköttetés révén már azt megelőzően egybeolvadt, hogy 1602-ben Kakas István ajándékából külön egységként betagolódott volna a jezsuiták bibliotékájába. Ez indokolja, hogy a gyűjteményt létrehozó személyek intellektuális arcképének felvázolása után együttesen jellemezzem könyvanyagukat.

Adrianus Wolphardus, vagy másként Enyedi Adorján, az erdélyi korahumanizmus egyik jeles alakja, a kolozsvári reneszánsz stílusú építkezések első mecénása, saját nyilatkozata szerint 1491-ben született, hihetőleg Nagyenyeden.[2] A német származású humanista családjáról keveset tudni, a szakirodalom csak Hilarius nevű öccsét emlegeti. Pedig ennél az eddig ismert adatok alapján is több kikövetkeztethető arról a családi környezetről, amelyből Adorján pályája elindult. Biztosan állítható ugyanis, hogy az az Adrianus Wolphardus, aki 1503. december 27-én Enyeden keltezett német nyelvű levelében önmagát „Diener des heiligen Leichnams"-nak (hihetőleg a szebeni Krisztus Teste testvérület tagjának) nevezi, nem azonosítható a későbbi humanistával — amint ezt eddig tették —, hanem ennek valószínűleg az apja lehetett.[3] A két személy azonosítása ellen szól elsősorban a levél kézírása, mely nem a humanista Adorjáné. De a levél tartalma sem valószínűsíti e feltevést, mert nehezen képzelhető el, hogy egy tizenkétesztendős gyermeknek adósságügye lehessen a besztercei egyházközséggel. Az is valószínűbb, hogy az 1512-ben Gyulafehérváron oklevelező Adrianus Volphardi de Felka, Esztergom egyházmegyei, császári felhatalmazású közjegyző szintén nem a humanistával, hanem az idősebb Wolphard Adorjánnal azonos személy.[4] Ha ugyanis a humanista lett volna közjegyző, hosszú pályáján ebben a minőségben később is elő kellett volna fordulnia.

Bármint álljon is a dolog, ez a két fenti adat nem illeszthető be zökkenésmentesen a humanista Adorján életrajzába. Ha viszont az a gyanúm beigazolódik, hogy az Enyeden élő és a közjegyző Wolphard Adorján azonos személy és egyben a humanistának az apja, akkor az is valószínűsíthető, hogy a család nem erdélyi szász eredetű, miként eddig hitték, hanem szepességi német, és csak a közjegyző Adorján költözött be Erdélybe az esztergomi főegyházmegye területéről. Nézetem

---

[1] E dolgozat a Báthori-egyetem könyvtárának történetét feldolgozó terjedelmesebb tanulmány egyik fejezete.

[2] Ernuszt Johanna, *Adrianus Wolphardus*. Budapest, 1939. 5.

[3] Berger, Albert, *Urkunden-Regesten aus dem alten Bistritzer Archive*. Programm des evang. Obergymnasiums A. B. zu Bistritz. Bistritz, 1894. 16 (Nr. 429). — Azt, hogy apját is Adorjánnak hívták, maga Adrianus Wolphardus jegyezte fel: Ernuszt *i.m.* 6, 27 (4. jegyzetben).

[4] Beke Antal, *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt*. Budapest, 1889. 91 (Nr. 424). — Tonk Sándor, *A középkori közjegyzőség Erdélyben*. Művelődéstörténeti Tanulmányok. Bukarest, 1980. 48.

szerint a közjegyző apa jómódú, tanult ember lehetett. Az enyedi szülői házban ugyanis — amint ez a humanista nyilatkozatából kiderül — múzeum (azaz könyvtár és tudományos gyűjtemény) volt, melyben Ianus Pannonius verseinek kéziratát is őrizték.[5] Mindenképpen értelmiséginek és polgárinak minősül tehát az a környezet, amelyből a humanista Wolphard Adorján életútja elindult. Minthogy szülei testvérét, Hilariust is külföldi egyetemen taníttatták, családi környezete nagyon is tisztában lehetett a tanulás pályát, életsorsot alakító jelentőségével. Az sem elképzelhetetlen, hogy a humanista Adorján könyvtárának alapját a közjegyző apa enyedi gyűjteményének darabjai alkották.

A fiatalabbik Adorján feltehetőleg az Enyed közelében fekvő püspöki székhely káptalani iskolájában, Gyulafehérváron kezdte tanulmányait, ahol megszerezte magának a humanista kultúrájú Budai Udalrik kanonok rokonszenvét. A feltételezések szerint az ő ösztönzésére iratkozott be 1509-ben a bécsi egyetemre, ahol a facultas artium liberalium előadásait hallgatta.[6] 1510-ben baccalarius, majd 1511-ben magister, sőt 1512-ben öccséhez intézett ajánlásában már artium et philosophiae professor-nak nevezi magát. A bölcselet és teológia mellett állítólag orvostudománnyal is foglalkozott.

Bécsben a XVI. század első évtizedeiben a német humanizmus, I. Miksa császár támogatásával, virágkorát élte.[7] Wolphard ebben az eleven szellemi légkörben formálódott és vált a humanizmus eszméinek elkötelezettjévé. Itt alakultak ki kapcsolatai az európai szellemi megújulás német képviselői közül Martinus Capiniusszal és Joachim Wattal (Vadianusszal), itt írta leghosszabb lélegzetű költeményét, a Miksa császárhoz szóló panegyrisét. Az erdélyi származású Martinus Capinius jogtudós a Bécsben tanuló szász diákoknak volt a fő patrónusa, az egyetemen a Natio Hungarica procuratora, egy ideig a császári székváros polgármestere, irodalompártolásáról ismeretes személy. Wolphard neki ajánlotta főművének számító, említett panegyrisét. Nála ismerkedhetett meg a jeles svájci humanista Vadianusszal, akivel hazatérése után is sokáig levelezett. A Sankt Gallenben Zwingli követőjévé szegődött barátját azonban nem követte a reformációhoz vezető útján. Wolphard bécsi ismeretségi köréhez számítható még az irodalmi munkásságát méltató Georgius Logus, akit Thurzó János neveltetett és Vadianusnak volt a tanítványa. Vadianus közvetítésével kerülhetett kapcsolatba a teológiai karon tanító Joannes Camerssel, bécsi korszakának egyetlen olasz humanista ismerősével.

Bécsből való hazatérése után a jól képzett fiatal szakembert — úgy látszik — a gyulafehérvári káptalani iskola vezetésével bízták meg.[8] Itteni eredményes munkájával hívhatta fel magára püspöke figyelmét, aki hamarosan kanonokká nevezte ki. S ezzel elkezdődött emelkedése az egyházi ranglétrán. 1516-ban gyulafehérvári kanonok és a törpényi gazdag plébánia javadalmasa, 1521-ben pedig kolozsi főesperes.[9] A gyulafehérvári aulában Várdai Ferenc püspöksége idején (1514—1524) kialakult humanista körben Wolphard továbbra is korszerű művelődési közegben maradt. Méghozzá a legjobban, amit a korabeli Erdély nyújthatott. Itt irodalmi törekvéseit megértő jó barátja volt Pelei Tamás kanonok, ózdi főesperes, akinek Erasmus Adagia-kötetéhez írt bejegyzései jó betekintést nyújtanak a gyulafehérvári humanisták gondolatvilágába.[10] Legközelebbi szellemi társa azonban az olmützi származású Stieröxel (Taurinus) István kanonok volt, akivel már Bécsben barátságot kötött Vadianus házában. Barátságuk jeleként mindketten irodalmilag feldolgozták a Dózsa György vezette nagy parasztfelkelés történetét. Wolphard *De cruciferorum tumultibus bellisque* című, bizonyára szintén költői művének kézirata azonban nem jelent meg nyomtatásban, és később elkallódott. A Páduában és Bolognában tanult Várdai püspök által Gyulafehérváron kialakított olaszos légkör érzékeltetésére elegendő a korai reneszánsz legszebb erdélyi műemlékét felépíttető Lászói János főesperes-kanonokra (1448—1523), vagy a dáciai epigráfiát megteremtő, római régészeti emlékeket gyűjtő Megyericsei János főesperes-kanonokra

[5] Ernuszt *im.*, 40 (3. jegyzetben).
[6] Bécsi tanulmányaira l. Ernuszt *i.m.*, 7. Állítólagos orvosi tanulmányaira vö. Kelényi B. Ottó, *Egy magyar humanista glosszái Erasmus Adagia-jához*. A Fővárosi Könyvtár Évkönyve. Budapest, 1939. 42.
[7] Bécsi kapcsolataira l. Ernuszt *i.m.* 7—28.
[8] Hazatérése 1512 nyarára-őszére tehető, mert novemberben már Kolozsváron tartózkodott. Vö. Klein, Karl Kurt, *Fünf Briefe Adrian Wolphards*. = Siebenbürgische Vierteljahrsschrift 57/1934. 290—1.
[9] Balogh Jolán, *Az erdélyi renaissance*. I. Kolozsvár, 1943. 206.
[10] A gyulafehérvári humanista körre l. Kelényi *i.m.*, 36—50, 63—72. — Ernuszt *i.m.* 33—9. — Otetea, Andrei, *A reneszánsz és a reformáció*. Budapest, 1974. 392.

(1470—1517) hivatkozni. Gyulafehérvári környezete tehát egyenesen sugallta Wolphardnak, hogy felsőbb tanulmányait a humanizmus és a reneszánsz szülőhazájában, olasz földön folytassa.

Adrianus Wolphardus 1521-ben, Várdai püspök megértő támogatása mellett, testvérével együtt, Itáliába utazott jogi tanulmányok végett, és a bolognai egyetemre iratkozott be. De ott is folytatta Janus Pannonius írói hagyatékának kiadására irányuló filológiai tevékenységét.[11] Itália tanulmánnyal 1523 márciusában jezte be, amikor öccsével, Hilariusszal együtt jogi doktorrá avatták Bolognában.[12] Hazatérése után nem sokkal Várdai püspöki helynökévé, azaz vikáriusává nevezte ki. 1531-ben így sorolja fel címeit: Adrianus de Enyed, artium liberalium et iuris utriusque doctor, archidiaconus Craznensis canonicusque et vicarius ecclesiae Albensis Transsilvanae.[13] 1534-ben dobokai főesperes és kolozsvári plébános, de 1541-ig megszakítás nélkül viseli a vikáriusságot is az 1536-ban kinevezett, reneszánsz életvitelű, olaszos kultúrájú Statileo János püspök oldalán.[14] Mint ilyen számos egyházi és világi perben bíráskodott, hasznosítva Bolognában szerzett jogi ismereteit. Ekkor már közéleti tekintély. 1538-ban János király a segesvári hitvita vezetésével bízta meg, és ezt a feladatát — Heltai Gáspár tanúsága szerint — higgadtan és nagy tapintattal látta el. 1542-ben a tordai országgyűlés alkalmával ő tartotta az üdvözlő beszédet Izabella királyné előtt, a következő esztendőben pedig a királyné tanácsosaként a hitújítással vádolt Johannes Honterus felmentéséért szólalt fel.[15] Ugyanebben az esztendőben gyulafehérvári kanonoknak, kolozsi főesperesnek és kolozsvári plébánosnak, valamint újból püspöki vikáriusnak nevezi magát.[16] 1544. február 7-én halt meg, amint ezt a szebeni plébánia jegyzőkönyvében feljegyezték.[17]

Wolphard Adorján életének mai ismereteink szerint felvázolt mozzanataiból is körvonalozódik a mindennapitól eltérő műveltségű értelmiségi ember pályaképe. A következőkben az egyházi értelmiség középrétegéhez tartozó humanista portréját literátori munkásságának bemutatásával egészítem ki.

A humanizmus korában az iskolázott réteg körében igen elterjedt a verselés, természetesen latin nyelven. Legtöbben az ókori költőket követték mind a versformák megválasztásában, mind a kifejezések, fordulatok, egész verssorok használatában. Természetesen, ha a versfaragás igazi tehetséggel párosult, eredeti, új és értékes költői alkotások születtek, ha viszont csak a szorgalom és mesterségbeli tudás adatott meg valakinek, költeményei csupán művelődéstörténeti értékűek. Ez utóbbiak közé sorolhatjuk Adrianus Wolphardust, aki valószínűleg bécsi diákévei alatt kezdett költészettel foglalkozni. Legismertebb és legterjedelmesebb költői alkotása is Bécsben, 1512-ben keletkezett *Panegyris ad invictissimum Maximilianum semper Augustum* címmel. Művének Martinus Capiniushoz intézett ajánlásában a szerző Sallustiusra hivatkozik, és kijelenti, hogy azért fogott az íráshoz, hogy ne oktalan állat módjára élje le életét.[18] Az 594 soros dicsőítő költeményből kitűnik, hogy Wolphard a formára fektette a hangsúlyt, és megfogalmazásaiban, az ókori példák mellett, a kortársak hatása is erősen érzékelhető, különösképpen a Konrad Celtisé.[19]

Bécsi tartózkodása idején születtek Vadianushoz írott versei is: egy elégia, egy tizenhárom distichonból álló halotti költemény, egy hendekasyllabusban írt vers és egy Vadianust dicsőítő mű.

---

[11] Várdai püspök jogi tanulmányok végett küldte ki Itáliába. Vö. Ernuszt *i.m.* 39. Már 1516-ban készült Itáliába, a királyné támogatását remélve, 1518-ban pedig el is indult, de akkor — talán apja halála miatt — visszahívták. Vö. Klein *i.m.* 292—294. — Kelényi *i.m.* 43. — Bolognai edíciós tevékenységével kapcsolatosan l. Borsa Gedeon, *Bornemissza Pál megemlékezése Várdai Ferencről és a többi Mohács előtti bolognai, magyar vonatkozású nyomtatvány.* ItK 87/1983. 48—58.

[12] Veress Endre, *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai, 1221—1846.* Budapest, 1941. 84—5.

[13] Veress *i.m.* 85.

[14] Balogh *i.m.* 206.

[15] Ernuszt *i.m* 47—50. — Klein, Karl Kurt, *Der Humanist und Reformator Johannes Honter.* Hermannstadt, 1935. 202—8. — Szilágyi Sándor (kiad.): *Erdélyi országgyűlési emlékek.* I. Budapest, 1875. 39.

[16] Balogh *i.m.* 206.

[17] Seiwert, Gustav, *Das älteste Hermannstädter Kirchenbuch.* Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde 11/1873—4. 365.

[18] Ernuszt *i.m.* 10.

[19] Ernuszt *i.m.* 13—4.

Költői vénája azonban hamarosan elapadt, és később, három gyászdalán kívül, csak a saját és a barátai kiadványait látta el ajánlóversezetekkel.[20] Többnyire a maga gyönyörűségére verselgetett, amint ez fennmaradt könyveiből is kiderül. Ezekben három, eddig nem ismert, latin nyelvű versére akadtam, melyeket a kötetekben található üres laprészekre vezetett be. Irodalmi szempontból tekintve egyik sem különösebb érték. Mindhárom versezet, humanista szokás szerint, a mű szerzőjét, Lucanust, Lorenzo Vallát és Quintilianust dicsőíti.[21] Irodalmi vagy történelmi alkotás lehetett az 1514. évi paraszthábORúról írott, elveszett műve, melyet szintén Vadianusnak ajánlott.[22]

Jóllehet Adrianus Wolphardus költői munkássága inkább csak művelődéstörténeti jelentőségű, de belőle mégis képet alkothatunk a szerző műveltségéről, olvasottságáról, verstani ismereteiről és nem utolsósorban irodalomszeretetéről. Irodalompártolását bizonyítja literátori tevékenységének számunkra legértékesebb fejezete: kiadói munkássága, s ezen belül is Janus Pannonius-kultusza. Bécsben, Vadianus biztatására, kezdett el szövegkiadással foglalkozni.[23] 1512-ben már több művet is sajtó alá rendezett. Előbb Baptista Mantuanusnak az erkölcstelen költemények ellen írott elégiáját, két másik humanista vers kíséretében, majd Bartholomeus Coloniensis *Dialogus mythologicus* című művét, mely az ifjúság számára összeállított latin kifejezés-gyűjtemény. Ez utóbbit Wolphardus, talán a káptalani iskolában végzendő oktató munkája javítása érdekében átdolgozta, kibővítette, és öccsének, Hilariusnak, ajánlotta.[24] Részt vett Andreas Guarna Salernus *Grammaticae opus novum* című kézikönyvének közzétételében is.

Szintén 1512-ben, Bécsben kezdett el foglalkozni Janus Pannoniusszal, akire még Gyulafehérvárott Budai Udalrik hívta fel a figyelmét.[25] A középkor legnagyobb magyar humanista poétája iránti lelkesedésből három költeményt írt ajánlásul Paulus Crosnensis Janus-kiadványához. A későbbiekben valóságos életcélul tűzte maga elé Janus Pannonius összes művének felkutatását és közzétételét.[26] Bécsből hazatérte után — amint ezt 1518-ban Vadianusnak írta — Gyulafehérvárott több, még kiadatlan Janus művet talált. Bolognában, ahol Janus Pannonius művei kiadásának már hagyománya volt, folytatta az életmű emlékeinek sajtó alá rendezését.[27] Elsőként 1522-ben Janusnak Marcellushoz írt panegyrisét adta ki Várdai Ferencnek ajánlva. A kiadvány előkészítésekor a humanista filológia módszerei szerint tanulmányozta a költő műveit, az összezavarodott részeket elrendezte, átjavította.[28] Szintén 1522-ben jelentette meg Janusnak Plutarchos, Demosthenes és Homeros műveiből készített latin nyelvű fordításait. Ezt a kiadványát Budai Udalriknak ajánlotta.[29] Harmadik bolognai kötete, Pelei Tamásnak ajánlva, 1523 elején látott napvilágot, és Janus Pannonius tizenöt elégiáját tartalmazza.[30] Végül ismét Bécsben rendezte sajtó alá Horatius *Ars poetica*-ját és *Carmen saeculare*-ját, valamint Andreas Guarna Salernus említett nyelvtanát.[31]

Értékes kiadói tevékenysége mellett Adrianus Wolphardus sokoldalú humanistához illően fogékony volt a képzőművészetekben, leginkább az építészet területén jelentkező új, reneszánsz stílusra. Építkezései nyomán benne tisztelhető a reneszánsz stílus meghonosítója a kolozsvári polgári építészetben. 1534 és 1536 között olasz és helyi mesterrel a Főtér keleti során emeletes házat építtetett magának, melyet 1541-ben az egyik földszinti szobába vezető ajtókeret gyönyörű kifaragtatásával egészített ki.[32] Otthonából a mai napig fennmaradt toszkán reneszánsz stílusú három homlokzati ablak- és egy belső ajtókeret. A Wolphard-ház és díszes

---

[20] Rövidebb költői alkotásaiból több megjelent: Ábel, Eugenius—Hegedüs, Stephanus, *Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia* Budapestini, 1903. 483—91, 496—500.

[21] E kötetek jelzetei az egykori Lyceum-könyvtárnak a kolozsvári Akadémiai Könyvtár által őrzött anyagában: Inc C.18/b. — C.55739. — C.55738.

[22] Klein, *Fünf Briefe* . . . 294.

[23] Ernuszt *i.m.* 26.

[24] Ábel—Hegedüs *i.m.* 298—299. Hilarius 1519-ben iratkozott be a bécsi egyetemre. Vö. Schrauf Károly, *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve, 1453—1630.* Magyarországi tanulók külföldön. IV. Budapest, 1902. 180.

[25] Ábel—Hegedüs *i.m.* 483—4.

[26] Ernuszt *i.m.* 40.

[27] Borsa *i.m.* 57.

[28] Ábel—Hegedüs *i.m.* 487—8. — Ernuszt *i.m.* 40.

[29] Veress *i.m.* 82.

[30] Ábel—Hegedüs *i.m.* 486. — Borsa *i.m.* 57.

[31] Ernuszt *i.m.* 41—2.

[32] Wolphard Adorján kolozsvári házának leírását l. Balogh *i.m.* 100.

kőfaragványai mintaképül szolgáltak a kolozsvári közízlés alakulásához, és hozzájárultak ahhoz, hogy a helyi kőfaragás ebbe az olaszos irányba fejlődjék tovább.[33]

Wolphard Adorján szerepe azonban nemcsak a reneszánsz építészetben, hanem a humanista művelődés erdélyi elterjesztésében is úttörő jelentőségű. Egyike volt azoknak, akik a kor legfrissebb művelődési törekvéseit a városi patriciátus körében meghonosították. Az átlagon messze felülemelkedő, korszerű műveltsége és irodalmi munkássága különleges helyet biztosít számára az erdélyi korai humanizmusban. Ezért nyeresége a további kutatásnak, hogy könyvtárát, ha töredékesen is, sikerült rekonstruálni.

Adrianus Wolphardus tekintélyesnek mondható magánvagyonát, benne kolozsvári díszes lakóházát és könyvtárát, Wolphard István örökölte. A kettőjük közötti rokonság foka egyelőre még tisztázatlan. Úgy látszik, hogy a szintén papi pályára lépett Hilariuson kívül Adorjánnak még volt egy világi, családos testvére is, és ennek lehetett a gyermeke Wolphard István. Ez a testvér esetleg azonos lehetett azzal az Enyedi Ambrussal, aki tulajdonosként jegyezte be magát olyan kötetekbe, amelyek később Wolphard István gyűjteményébe kerültek.[34]

Wolphard István életéről és pályájáról egyelőre kevés bizonyos mondható. Az azonban kétségtelen, hogy családja hagyományainak megfelelően ő is alapos iskolázásában részesült. Abból, hogy 1560 januárjában a wittenbergi egyetemre iratkozott be, arra lehet következtetni, hogy családja akkor már a protestantizmussal rokonszenvezett.[35] Tanulmányait 1564-ig folytathatta külföldön, mert könyvtárának egységesen németes reneszánsz ízlésű, világos bőrkötésein saját monogramja mellett ezeket az évszámokat tüntette fel.[36] Ezek a díszes, korszerű kötések és gyakori könyvvásárlásai azt sejtetik, hogy tanulmányai idején nem lehetett szűkében a pénznek. Esetleges tudományos, vagy irodalmi alkotásairól nem maradtak adatok. Ilyen ambíciói valószínűleg nem is voltak. Bizonyára a városa vezetésében részt vevő, gazdag kereskedő-patríciusok művelt, civilizált életét kívánta élni. Szellemi habitusának megrajzolásához, könyvein kívül, Szamosközi István szolgáltat érdekes adalékot. Az ő történeti feljegyzései között olvasható, hogy amikor 1580-ban üstököst észleltek Erdélyben, „mintha egy pálca nyúlt volna alá az égből, Volffard István kolozsvári peritus mathematicus mindjárást megmondotta volt", hogy ez a Báthori család széthullását jelenti.[37] Matematikai és csillagászati érdeklődéséről egyébként könyvei is tanúskodnak.[38]

Külföldről 1564 folyamán jöhetett haza, mert a következő esztendőben már anyja adósait igyekezett fizetésre szorítani[39], és maga is kereskedéssel foglalkozott. Vagyoni és társadalmi helyzetének megfelelően nősült, amikor egy másik gazdag patrícius család tagját, Baráth (másként Münich) Zsófiát vette feleségül.[40] Városa vezetésében 1575-től kezdve vett részt előbb számvevőként, majd adószedőként. 1581-ben és 1583-ban főbírónak is megválasztották.[41] 1585-ben még tagja a városi elöljáróságnak, de rövidesen meghalhatott, talán az 1586 nyarán dühöngő pestisjárványban, mert özvegye már 1590-ben Kakas Istvánhoz ment feleségül.[42]

Wolphard István korszerű műveltségét, fejlett ízlését és igényességét bizonyítják — olvasmányain kívül — a Wolphard Adorjántól örökölt házban 1579 és 1581 között végeztetett bővítései. Ezekhez a díszes ajtó- és ablakkereteket a fejedelmi udvar kedvelt kőfaragójával, Szécsi Seres Jánossal készíttette. Közülük napjainkig fennmaradt két későreneszánsz ajtókeret, egyik 1579-ből, a másik, dór frizzel díszítve, 1581-ből.[43] A reneszánsz kor emberének öntudatával állíttatott közéleti sze-

---

[33] Balogh Jolán, *Későrenaissance kőfaragóműhelyek*. Ars Hungarica 1974/2. 270—1.

[34] E kötetek jelzetei: KvAKvt C. 55747—55749.

[35] Fabritius, Karl, *Die siebenbürgischen Studierenden auf der Universität zu Wittenberg im Reformationszeitalter*. Archiv des Vereins für siebg. Landeskunde 2/1855. 141.

[36] Pl. ilyen kötetek: KvAkvt C. 50063, 56041.

[37] *Szamosközy István történeti maradványai* (kiad. Szilágyi Sándor). IV. MonHungHistScr XXX. Budapest, 1880. 12—3.

[38] Pl. KvAkvt C. 58258, U. 61755.

[39] Jakó Zsigmond, *Az otthon és művészete a XVI—XVII. századi Kolozsváron*. Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Bukarest, 1957. 367 (18. jegyzetben).

[40] Veress Endre, *Zalánkeményi Kakas István*. Magyar Történeti Életrajzok. Budapest, 1905. 36.

[41] Kolozsvár városának a kolozsvári Állami Levéltárban őrzött levéltára, Decreta centumvirorum 1575: fol. 129/a, 1581: fol. 233/b, 1583: fol. 268/a, 1585: pag. 19.

[42] Veress, *Kakas István* 36.

[43] Balogh, *Kőfaragóműhelyek* 273. Ugyanitt megtalálhatók a kőfaragványok képei is: 320—36.

replésének maradandó emléket, amikor a monostori kapubástyától észak felé húzódó városfalon tétetett javításait emléktáblával örökíttette meg.[44]

Wolphard István és Baráth Zsófia házassága gyermektelen maradhatott, mert a Wolphardoknak Adorján vikárius által megalapozott és István főbíró által továbbfejlesztett családi könyvtára, az özvegy kezével együtt, ennek második férjére, Kakas Istvánra, szállott.

Kakas István családja szintén Kolozsvár jómódú polgárságához számított, de nemességgel is rendelkezett.[45] Elődei az Al-Duna melletti Szalánkeményből menekültek Kolozsvárra, amikor szülőföldjüket a török elfoglalta. Apja, Kakas András, joghoz értő, tanult ember volt, aki gyakran látta el pereskedő polgártársai jogvédelmét. Mint ilyen a város vezetőségébe is bekerült, 1562—1570 között számvevőként emlegetik a források. 1573-ban magára vonta a fejedelem haragját, és emiatt egy időre kénytelen volt elbujdosni a városból.[46] Talán ez is hozzájárult, hogy az eredetileg unitárius család, vagy legalábbis a fiú katolizált.[47]

András fia: István 1560 körül született, és alapos iskolázásban részesült.[48] Előbb Kolozsváron, majd külföldi egyetemeken. 1575-ben iratkozott be a bécsi egyetemre. Itt hét esztendőn át előbb bölcsészeti, majd jogi tanulmányokat folytatott. Bécsi tartózkodása idején került szoros kapcsolatba a jezsuitákkal, akik később saját tanítványukként tartották számon, és minden eszközzel egyengették érvényesülésének útját az erdélyi fejedelmi udvarban.[49] Ezeknek az összeköttetéseinek köszönhette, hogy Bécs után Itáliában is éveken át tanulhatott. 1582-ben a páduai egyetemre iratkozott be, ahol közel két esztendőt töltött. 1585-ben Bolognában is megfordult rövidebb időre. 1586 nyarán „mindkét jog doktora"-ként Lengyelországon át tért vissza Erdélybe, társolyában a jezsuiták ajánlólevelével. Maga a generális ajánlotta be őt Báthori Zsigmondnál fejedelmi titkárnak.[50] Annyira bírta a jezsuiták bizalmát, hogy mindjárt hazaérkezése után az ő felügyeletére bízták a pestis miatt kiürített kolozsvári rendházukat.[51] Előbb a fejedelem kamarása, majd 1590-től Erdély egyetlen jogi doktoraként a fejedelmi tábla ülnöke és a kincstartóság számvevője.[52] Ebben a minőségében tette meg őt Báthori Zsigmond az Erdélyből kitiltott jezsuiták birtokai és vagyontárgyai kezelőjének.[53]

Vagyona, összeköttetései, tudása révén Kakas egyre nagyobb tekintélyt szerzett magának Erdély-szerte. Ha a fejedelem Kolozsvárott járt, az ő rangos házában szállt meg. Néha kölcsönökkel segítette ki Báthori Zsigmondot és Andrást. Ügyesen gyarapította a vagyonát, 1591-ben még könyvekkel is kereskedett.[54] Minden tekintetben kinőtt szülővárosa keretei közül. Itteni tisztségekre nem pályázott, hanem, külföldi tapasztalatai és nyelvtudása révén, az országos politikában kívánt érvényesülni. 1593-ban és 1596-ban a fejedelem követeként Lengyelországban Zamoyski kancellárnál és Angliában Erzsébet királynőnél járt, hogy megszerezze támogatásukat a török elleni háborúhoz.

1594 nyarán meghalt a felesége. Báthori Zsigmondnak Maria Christiernával kötött házassága után a fejedelemasszony kinevezte birtokai jószágkormányzójává.[55] Így ismerte meg és vette feleségül 1597-ben Susanna Römert, a fejedelemasszony tiroli származású udvarhölgyét. Miután Báthori Zsigmond lemondott, és Maria Christierna vette át a kormányzást, a fejedelemasszony hitbérbirtokait Kakas vette árendába évi 24 000 tallérért.[56] 1599 tavaszán, Báthori András fejedelemmé választása után, Kakas és felesége Maria Christiernával együtt távozott Erdélyből. Ekkor Kakas 5000 forintot fizetett ki saját pénzéből a fejedelemasszony hitelezői-

---

[44] Jakab Elek, *Kolozsvár története*. II. Budapest, 1888. 23.
[45] Veress, *Kakas István* 12.
[46] Kolozsvár városának a kolozsvári Állami Levéltárban őrzött levéltára, Törvénykezési jegyzőkönyvek, 1572—1575, fasc. III, Nr. 3, pag. 186.
[47] Veress, *Kakas István* 26—7. — *Monumenta Antiquae Hungariae* (ed. Ladislaus Lukács). II. Romae, 1976. 935, 969, 972. — *Fontes rerum Transylvanicarum* (ed. Andreas Veress). II. Budapest—Kolozsvár, 1913. 180.
[48] 1586. nyarán 26 esztendősnek mondta magát. Vö. MonAntHung II. 935.
[49] MonAntHung III. 535.
[50] MonAntHung II. 935.
[51] MonAntHung II. 969, 972. — FontRTr II. 180.
[52] Veress, *Kakas István* 34, 40, 66.
[53] MonAntHung III. 535, 539.
[54] Veress, *Kakas István* 41.
[55] Veress *i.m.* 67.
[56] Veress *i.m.* 75.

nek.[57] Jó anyagi helyzetét sejteti az is, hogy az új fedelemnek és Muralto János olasz orvosnak is nagy összegű kölcsönöket folyósított.[58]

Kakas Báthori András részéről is vállalt követi megbízatást Lengyelországba és Prágába. 1599 szeptemberében Rudolf császárhoz utazott egyebek mellett azzal a megbízatással, hogy szerezze meg a császár hozzájárulását Báthori András és Maria Christierna házasságához. Kakast a prágai udvarban érte a sellembergi csata híre (1599. október 28.), s a megváltozott helyzetben küldetése értelmét vesztette. A császári udvar védlevelével mégis hazatért, és megpróbált beilleszkedni az Erdélyben kialakult új helyzetbe. Az 1599. november 20 és 28 között tartott gyulafehérvári országgyűlésen táblai ülnökként szerepelt, sőt Mihály vajda egyik ítélőmesterré is megtette.[59] Mégis úgy döntött, hogy visszatér feleségéhez Tirolba. Miután elhagyta Erdélyt, Mihály vajda lefoglaltatta egész vagyonát, és nővérének: Kakas Katalinnak adományozta.[60] Később Basta támogatásával javait ugyan visszaperelte, de a zürzavaros politikai viszonyok között az ítéletnek nem sikerült érvényt szereznie, és így ténylegesen nem nyerte vissza kolozsvári javait. Hosszas pereskedés után, lényegében dolgavégezetlenül, 1602-ben végleg elhagyta Erdélyt, noha ekkor Kolozsváron 14 000 tallérral, az egész fejedelemségben pedig ezen kívül még 32 000 tallérral tartoztak neki.[61] Elutazása előtt itteni házát eladta Gelyén Imrének. Valószínűleg ugyanekkor ajándékozta oda könyveit a jezsuitáknak.

Erdély elhagyása után Kakas István a Habsburgok szolgálatába állott, mert bennük látta szülőföldje megmentőit. Császári megbízatással még 1602-ben újabb követségbe indult. Perzsiát kellett volna bevonnia a török elleni ligába. E nagy utra hűséges titkára, Georg Tectander, kíséretében indult, akinek leírásából ismerjük Kakasék kalandos utazását Lengyelországon át a moszkvai cári udvar, Kazán és Asztrahán érintésével a Káspi tengerig. Itt, kevéssel úticéljuk elérése előtt, legyengült társaival együtt, 1603. október 25-én Kakas István is meghalt.[62]

Kakas István élete már egészen másként alakult, mint a Wolphardoké. Bár a vagyonszerzés tekintetében ő is megmaradt polgárnak, de eszközei és ambíciói egészen mások voltak, mint kereskedő elődeié. Ő is elsősorban tanultsága révén igyekezett vagyonát gyarapítani, de nem egyszerű értelmiségiként, hanem a politikai vezetőréteg diplomata tagjaként. Az a hatalmas vagyon, amivel apai örökségét megtetőzte, messze felülmúlja a kolozsvári patríciusok átlagos anyagi viszonyait. Kakas egész életvitelét az udvari ember normái szerint alakította. A Wolphardokról reászállott kolozsvári házát úgy építette ki, hogy az valóban fejedelmi szálláshely lehessen. A ház udvari szárnyát bővítette tovább. Két helyiség ma is őrzi Kakas pompakedvelésének emlékét. Az ún. zodiákus szoba faragott boltindításaival, címeres ajtó- és ablakkereteivel a kolozsvári reneszánsz építészet és kőfaragás legkiemelkedőbb emléke.

Mozgalmas életpályája során Kakas István a politikai és a szellemi élet számtalan kiválóságával összeköttetésbe került a gyulafehérvári és a külföldi udvarokban. Például ismeretes, hogy kapcsolatban állott Szamosközi István történésszel[63] és a kolozsvári egyetem tudós jezsuita professzoraival, de a bécsi és a prágai császári udvar szellemi életével is. Ő azonban nem alkotó értelmiségiként, hanem politizáló nagypolgárként, diplomataként kívánt élni. Műveltségéről, nézeteiről, írói készségéről, könyvein kívül, csupán a követként tartott beszédeiből és diplomáciai megbízatásairól tett jelentéseiből alakítható valamelyes kép. Jellegzetes példája e teljesítményeinek a prágai udvarban a török elleni összefogás érdekében tartott oratiója. Ebben a humanista szónoklat szabályai szerint felépítve, az ókori történelemből és a bibliából vett példákkal érvel álláspontja mellett.[64]

Lényegében két kolozsvári polgárcsalád négy értelmiségi tagjának alkotása volt a Wolphard—Kakas könyvtár. A négy gyűjtő jelentősen eltérő pályát futott be, más-más értelmiségi típust testesít meg, és ez olvasmányanyagukon is tükröződik, noha könyveik koruk általános művelődési igényei felől is tájékoztatnak.

---

[57] Veress *i.m.* 77.
[58] Uo.
[59] Veress *i.m.* 95. — *Erdélyi országgyűlési emlékek.* IV. Budapest, 1878. 435.
[60] Veress, *Kakas István* 96.
[61] Veress *i.m.* 113.
[62] Veress *i.m.* 161.
[63] Veress *i.m.* 94.
[64] Veress *i.m.* 118—26.

Wolphard Adorján könyvtára az erdélyi korai humanista gyűjtemények klasszikus típusának tekinthető. Bár tulajdonosa magas beosztású egyházi személy, könyvtára a klasszikus latin irodalom iránti szinte kizárólagos érdeklődéséről tanúskodik. Ilyen tárgyú kötetei közül éppen azok maradtak reánk, amelyeknek nagy szerep jutott az iskolai oktatásban és a humanista irodalmi ízlés terjesztésében. Adrianus Wolphardus talán eleve ezzel a céllal szerezte e könyveket bécsi tanulmányai végén, amikor megtudta, hogy hazatérése után a gyulafehérvári káptalani iskola vezetését kívánják rábízni. Ovidius *Metamorphosis* és *Epistolae Heroides* című műveinek 1510-beli velencei és milánói kiadásába be is jegyezte, hogy ezeket a szövegeket rektorként értelmezte a gyulafehérvári iskolában.[65] Hasonló meggondolásból vásárolhatta meg Plautus vígjátékainak 1511. évi velencei kiadását.[66] Az elegáns latin stílusra és a szónoki beszédre egyaránt különös gondot fordító humanista oktatásnak nélkülözhetetlen segédkönyve volt Lorenzo Valla *Elegantiae ac lingua Latina* (Venetiis, 1503), című műve és Quintilianus híres szónoklattana (*De institutione oratoriae libri XII.* Venetiis, 1506). Wolphard Adorján ezeket a műveket sokra értékelte, mert mindkét szerzőt egy-egy latin versezettel tisztelte meg, melyeket példányába saját kezüleg be is írt.[67] A kolligátumban olvasható bejegyzésből arra lehet következtetni, hogy ezeket a könyveket is bécsi tartózkodása idején vásárolta. Kedvenc olvasmánya lehetett Lucanus nagy történeti eposza, a *Pharsalia*, melyet a humanisták Vergilius Aeneisével hasonlóan nagyra értékeltek. Wolphard a Caesar és Pompeius közötti polgárháborút megéneklő mű 1505-ben, Velencében nyomtatott kiadását szerezte meg magának, és a kötetbe írt költeménnyel fejezte ki elismerő véleményét a szerzőről és alkotásáról.[68]

Saját kora humanista irodalmát Wolphard Adorján gyűjteményében Erasmus Rotterdamus közkedvelt szólásmondás-összeállításának, az *Adagia*nak Bázelben, Frobeniusnál, 1528-ban nyomtatott kiadása, valamint a kiváló történész és költő Giovanni Gioviano Pontano (1426—1503) verses műveinek 1513-ban a velencei Aldus-nyomdában készült kiadása képviselte.[69] Ez utóbbit különösen kedvelhette, mert 1523-ban, Bolognában nemes egyszerűségében is hatásos művészi kötést készíttetett neki. Fennmaradt könyvei közül ennek a kötése a legszebb munka.

Bizonyára gazdag lehetett Wolphardus gyűjteményének jogtudományi része, de ebből csak egyetlen kötet, Aelius Antonius Nebrissensis jogi szótára (*Vocabularium perutile iuris utriusque*. Bononiae, 1511) került el a pusztulást. A kötetben olvas-

[65] KvAKvt C. 55634—5.
[66] KvAKvt C. 55637.
[67] Az eddig kiadatlan versezet szövege a KvAKvt C.55739. jelzetű kötetben: Adriani Vuolfhardi Transsylvani octosticon, quo Quintilianus Franciscum Philhelphum impudenter eum redarguentem lacerat: Num Francisce pudet mendaci verba palato / Blattere qui nosti non nisi barbariem: / Vel si pauca tenes Ciceronis fonte recepta / Romane lingue crederis esse parens / Non sic: non ficto dudum, ambitione remota, / Scripta mea incuses ore: nec arbitrio / Scripta licet scriptis conferre, quis utilis auctor / Extitetit magis, hunc palma decusque manent — A KvAKvt C. 55738. jelzetű kötetben: Epithaphium Laurentii Valle: At postquam manes defuctus Valla petivit / Non audet Pluto verba Latina loqui / Jupiter hunc celi dignatus parte fuisset / Censorem lingue sed timet esse sue / Querit Adrianus Vallam num quid leporis / Pluto habeat et quid Joue sentiat.

Ekszastichon Adriani Wolphardi Enyediensis ex tempore et joco scriptum: / Adrianus: Dic mihi Valla, precor, quid Pluto continet ater / Num quid habet mellis, vel sine labe tonat!

Valla: Barbarus est, sine labe tonat quum mutus aberrat / Manes at pungit criminis ipse reum / Esse velim mutus saltem me parte fuisset / Dignatus celi Jupiter omnipotens.

Aliud Adriani exasticon, quo Pluto Laurentium Vallam suorum errorum arguit: Perfide Valla tace, num Pluto Barbarus an ne / Te preter nullus verba Latina dabit: / Conspice manticam pendentem corpore ceco / Et viciis turgens sic puto cautus eris / Sin minus, hic fucuo clausum sub carcere semper / Urgebit sontem te mala Tisiphone.

Maro componit litem / Non: nostrum inter vos tantas componere lites / Et vitula tu dignus et hic et quisquis amaros / Sermones metuit: quam alios qui carpit ubique / Claudite rostra ambo, satis est, venit Hesperus ecce: / Dii bene vortant.

[68] A szintén közöletlen versezet a KvAKvt Inc C 18/b. jelzetű kötetben olvasható: Epithaphium Lucani per Adrianum Wolphardi: Corduba me genuit: Nero vitam sustulit, et que / Conscripsi gessit bella socerque gener / Sarcophago tumulor parvo qui vertice celum / Tangebam, linquens pignora chara libros.

Adrianus Wolphardi Enyediensis poetam commendat Zoyli quoque jugulum premere conatur: Falce cupis messem Panda qui scindere plenam / Nempe tibi cultam Corduba docta dabit / Argutos Zophie sensus: et Pallados ore / Suaviloquo cantat, Pieridumque melos: / Astrorum varias causas et fortia pandit / Facta virum, gentes multimodasque docet: / Ut puro fulgent clarissima lumina celo / Et Phebe, Phebus, Corduba sicque Maro: / Cur Fenius cornu / Phebe illis convicta fuit num / Falleris / et nasum rhinocerotis habes: / Cur mordes scopulum, cur sanguine corda tumescunt? / Pravorum doctos turba vorare cupit: / Zoyle quid palles?, quid latras dente canino? / Ora premas iam iam pollice dura tuo: / Bellone portus refugit pia dogmata caste / Atque volutabro vertitur usque suo: / Yma petit numquam ut Boreas, sed culmina semper / Silvarum perflat, sic quoque Livor edax: / Pone graves ronchos moneo ne jambica mittam / Carmina quicumque es Zoyle valde procax.

[69] KvAKvt C. 56842, 54714.

ható sok glossza mutatja, hogy tulajdonosa gyakran és haszonnal forgatta ezt a könyvét.[70]

Wolphard hittudományi könyvanyagáról sem ad hű képet a reánk maradt egyetlen ilyen tárgyú kötete, de a pusztulás azonos mértéke alapján feltételezhető, hogy eleve sem a teológiai tárgyú könyvek domináltak gyűjteményében. Aligha képzelhető el ugyanis, hogy az egész régi, skolasztikus teológiai irodalomból csak Johannes Duns Scotusnak (1274—1308) Petrus Lombardus (mh. 1164) szintéziséhez írt kommentárjait (*Quaestiones in IV. libros Sententiarum.* Venetiis, 1506) szerezte volna meg gyűjteménye számára.[71] Petrus Lombardusnak a hivatalos egyházi tanokat rendszerező összefoglalása századokon át a teológia előadásának vezérfonala volt, és Aquinói Tamás hozzáfűzött magyarázataival együtt alapműnek számított.

Az Adorjánéhoz hasonló összetételű lehetett Itáliában vele együtt tanult testvérének, Hilarius Wolphardnak, a könyvtára is. Ennek anyagát, legalábbis részben, Adorján örökölte. Az ő gyűjteményében két mű maradt meg Hilarius könyvei közül. Az egyik Erasmus *Adagiá*jának Bázelben, Frobeniusnál, 1513-ban megjelent példánya, a másik pedig Plinius *Naturalis historiá*jának bécsi ismerősük, Johannes Camers által gondozott kiadása és ennek mutató-kötete.[72] Ezt az utóbbi művet Hilarius 1521-ben Bolognában szerezte meg magának. Benne olvasható a két Wolphard testvér egyik itáliai úti élményének megörökítése. Hilariusnak a szöveghez fűzött egyik glosszájából kiderül, hogy Rómában a pápák Belvedere nevű palotájában megcsodálták az 1506-ban előkerült Laokoón-szobrot. Ez a bejegyzés az életét falusi plébániákon leélő Hilarius Wolphardnak az ókor emlékeiért való humanista rajongásáról is elárul valamit.

Végül arra is rá kell mutatni, hogy a két Wolphard testvér külföldi tanulmányai idején szerezte gyűjteményének darabjait, és hazatérése után nem nagyon juthatott hozzá újabb kiadványokhoz. Például Adorján könyvei között egyetlen olyan kötet van, melyet tanulmányai befejezése után, itthon vásárolt magának, Erasmus *Adagiá*jának 1528. évi kiadása.[73] Ennek 1534-ben készíttetett, monogramos kötése azt bizonyítja, hogy Adorján élete alkonyán is áldozott könyvgyűjteményére. Az általános azonban akkor még az lehetett, hogy az erdélyi értelmiségi lényegében azokkal a könyvekkel és azzal a tudással maradt élete végéig, amit külföldi tanulmányai alatt megszerzett.

Wolphard István is a szülői házból hozhatta magával a könyvek szeretetét. Ha az az Enyedi Ambrus, akinek könyvei 1552 után reá szállottak, tényleg apja volt Wolphard Istvánnak — miként feltételezhető —, akkor az apát is korszerűen iskolázott polgárnak kell tekintenünk. Megvolt ugyanis neki Lorenzo Vallának az igényes latin fogalmazásra és beszédre oktató, népszerű kézikönyve (*Elegantiae de lingua Latina.* Venetiis, 1505), Ovidiusnak a női lélek rejtelmeit boncolgató és a reneszánsz idején közkedvelt költői levelei (*Epistolae Heroides.* Venetiis, 1501), valamint Apuleius híres, fantasztikus regénye (*Asinus aureus.* Venetiis, 1510), mely a maga nemében a későrómai irodalom talán legsikerültebb és máig olvasott alkotása.[74] Amíg az első mű tankönyvnek számított, a két utóbbi megszerzése már irodalmi igényt és tájékozottságot jelez.

Wolphard István könyvgyűjtésének és bibliofíliájának kezdetei legalábbis 1555-ig visszavezethetők. Ebből az évből való ugyanis az a szónoklattani könyve (Donatus Graecus, *De octo orationis partibus.* Francofurti ad Viadrum, 1553), melyet ekkor köttetett be. Tehát már fiatalon megmutatkozott igényes könyvszeretete, mert gyermekember létére monogramos supralibrosszal jelezte a kötésen tulajdonát és a köttetés időpontját.[75] Többi könyveit azonban mind külföldi tanulmányai alatt, 1560 és 1564 között, hihetőleg Wittenbergben szerezte. Könyvei kötésén ugyanis ezekkel az évszámokkal jelezte a beszerzés idejét.

Wolphard István azonban másfajta gyűjteményt formált magának, mint azok, akik hivatásos értelmiségi pályára készültek. Ő olyan könyveket vásárolt, amilyenekből azt a tudásanyagot szerezhette meg magának, amit társadalmi és vagyoni

---

[70] KvAKvt C. 56325.
[71] KvAKvt C. 73841.
[72] KvAKvt C. 55736, 55630—1. Itáliai tanulmányai után Hilarius is kanonoki javadalmat kapott Gyulafehérváron. Vö. Veress, *Anyakönyv* 85.
[73] KvAKvt C. 56842.
[74] KvAKvt C. Inc C. 19, C. 55748—9.
[75] KvAKvt C. 50643.

helyzete megkövetelt tőle. Nem humanista tudóssá és literátorrá, hanem városának vezetésére is alkalmas, művelt kereskedő-polgárrá kívánt válni olvasmányai révén.

Mindenekelőtt írásban és szóban jól akart tudni latinul. Apjától örökölt Valla-féle kézikönyve és említett retorikája mellé ezért szerezte meg Thomas Linacrus munkáját a helyes latin beszédről (*Corpus emendatae structurae Latini sermonis*. Basileae, 1563 előtt).[76] De a korszerű magasabb műveltséghez ekkor már hozzátartozott a görög nyelv ismerete is. Ezt Martinus Crusius új, összehasonlító nyelvtanából (*Grammaticae Graecae cum Latina congruentis pars prima*. Basileae, 1562) óhajtotta megszerezni.[77] Görög nyelvtudását sikerült is olyan fokra fejlesztenie, hogy eredetiben olvashatta a hellén örökség különféle tudományos és irodalmi termékeit. Szophoklész tragédiáin (Parisiis, 1553) kívül, Callimachus Cyrenaeus himnuszait (Basileae, 1532), Cassius Dion nagyszabású római történetét (Lutitiae, 1551) olvasta görögül.[78] Ezek a kötetek jól jelzik a hellénizmus fokozatos térhódítását a reneszánsz kori Kolozsváron. Az erdélyi hitújítás egyik központjában élő művelt polgárnak azonban a XVI. század közepén a latin és görög mellett a héberben is járatosnak kellett lennie, hogy a hitvitákban illetékességgel foglalhasson állást. Ezért vásárolta meg magának Wolphard István mindjárt Wittenbergbe érkezése után Johannes Forster akkor megjelent zsidó szótárát (*Dictionarium Hebraeum novum*. Basileae, 1557).[79]

Egyéni érdeklődésének irányára következtethetünk abból, hogy megmaradt könyvei között az ókori klasszikus latin irodalom szerzőinek a humanizmus idején közkedvelt műveiből egy sem szerepel. A humanisták kedvenc költői közül csupán Claudius Claudianusnak (i.sz. 370—404), a római irodalom utolsó nagy alkotójának a műveit (Lugduni, 1551) őrizte gyűjteményében.[80]

Ezzel szemben komoly érdeklődést mutatott a filozófia iránt. Főként a kereszténység és a görög filozófia kapcsolatai foglalkoztathatták, mert a keresztény bölcselet megalapozói közül Irenaeus (mh. i.sz. 202) és Iustinus (i.sz. 89—167) műveit szerezte be magának.[81] A reneszánsz korában a művelt rétegek körében gyorsan tért hódító újplatonizmust véglegesen kidolgozó és elterjesztő Plotinos (i.sz. 205—270) jelenléte (*De rebus philosophicis libri LIIII in Enneades sex distributi*, Basileae, 1559) Wolphard István olvasmányanyagában arról tanúskodik, hogy kora szellemi áramlatainak a gyökerei felől is közvetítők nélkül, eredeti forrásból óhajtott tájékozódni.[82] Ebbe az érdeklődési körbe illeszkedik bele Valentinus Erythraeus Lindaviensis könyve (*Tabulae tertii et quarti libri partitionum dialecticarum Joannis Sturmii*. Argentinae, 1555) a kor nagy protestáns pedagógusának, Johann Sturmnak (1507—1589) a dialektikus módszeréről.[83]

Szamosközi fentebb idézett megjegyzéséből ismert, hogy Wolphard Istvánt Erdélyben mint matematikust és csillagászathoz értő személyt tartották számon értelmiségi kortársai. Ezt könyvtárának maradványai is igazolják. Ilyen irányú érdeklődését ugyanis az akkori idők legkitűnőbb szakembereinek műveivel elégítette ki. Geronymo Cardanótól (1501—1576), korának egyik legnagyobb matematikusától Ptolemaiosnak a csillagokból való jóslással kapcsolatos véleményét kommentáló munkáját (*In Cl. Ptolemei IV de astrorum iudiciis libros commentaria*. Basileae, 1554), Peter Apianus (Bienewitz) híres német csillagásznak pedig *Cosmographia* (Parisiis, 1554) című főművét szerezte be.[84] Az előbbiben olvasható sok csillagászati vonatkozású bejegyzése mutatja, hogy Wolphard István gyakran tanulmányozta ezt a kedvenc könyvét. Apianustól viszont az üstökösökkel kapcsolatos ismereteit szerezhette, melyeket Szamosközi komolyan értékelt.

Wolphard István tehát határozott, egyéni program szerint fejlesztette könyvtárát, mely a XVI. század középi erdélyi patriciátus legjobbjainak műveltségét és olvasmánykultúráját tükrözi. Könyveit mindjárt megvásárlásuk után gondosan bőrbe köttette, írásban pontos utasításokat jegyezve bele a könyvkötő részére. Egykori könyvtárának torzója is arra figyelmeztet, hogy Wolphard Istvánra és a hozzá hasonló kultúrájú polgárokra éppen a hitújításkori Erdély művelődési életének jobb

[76] KvAKvt C. 56497.
[77] KvAKvt C. 50063.
[78] KvAKvt C. 56041. 58837, 50858
[79] KvAKvt C. 55059
[80] KvAKvt C. 87875.
[81] KvAKvt C. 56844.
[82] KvAKvt C. 50389.
[83] KvAKvt C. 56498—500.
[84] KvAKvt C. 58258, U. 61755.

megismerése érdekében az eddiginél jóval nagyobb figyelmet kell fordítania a kutatásnak.

Miként erről fentebb már szólottunk, a Wolphardok könyveivel Kakas István gazdagította a kolozsvári egyetemet. Az ajándékozás tényét a jezsuiták egész sor könyvben meg is örökítették.[85] Minthogy Wolphard Adorján, Hilarius és István tulajdonából származó kötetekbe csak egészen kivételesen került bele az ajándékozást jelző bejegyzés[86], azt lehetett gondolni, hogy Kakas István saját gyűjtéséből azok a művek valók, amelyekben ez a szöveg olvasható. A közelebbi vizsgálat azonban nem igazolta ezt az ésszerű feltevést, hanem egyenesen kérdésessé tette, hogy a jezsuitáknak ajándékozott könyvek között egyáltalában kereshető-e Kakas István saját gyűjteménye is. Az ugyan kétségtelen, hogy a jogász, diplomata és politikus Kakas Istvánnak volt könyvtára, szerette a könyveket, felelősséget érzett irántuk, sőt kereskedett is velük. Úgy látszik azonban, hogy saját értelmiségi fegyvertárát Kolozsvárról való távozásakor magával vitte, és csak a Wolphardoktól örökölt, saját szempontjából érdektelen anyagot ajándékozta a jezsuitáknak.

Ezt a feltételezést támogatja, hogy az ajándékozásra utaló szöveggel ellátott kötetek közül csak egyetlen, mégpedig Nicolaus Everhardus műve (*Loci argumentorum legales*. Francofurti, 1581) jelent meg Kakas külföldi tartózkodása idején, a többi évtizedekkel korábbi kiadvány.[87] Márpedig abban a korban az erdélyi peregrinálók nem régiségeket vásároltak maguknak külföldön, hanem az őket érdeklő legfrissebb szakkönyvekkel, irodalommal igyekeztek magukat felszerelni hazaindulásuk előtt.

Különös az is, hogy e könyvek közül legfeljebb csak egy illik be tárgyánál fogva Kakas feltételezhető érdeklődési körébe, és ez azonos azzal az előbb említett kiadvánnyal, amelyik az ő tanulmányai idején jelent meg. Az sem lehet véletlen, hogy e kötetek viszont tárgyuk szerint pontosan beleilleszkednek Wolphard Adorján és István gyűjtési körébe. Megjelenésük is a két Wolphard személyi gyűjteménye létrejöttének időszakára esik. E két gyűjtemény fentebbi jellemzésére gondolva, a XV. század ünnepelt hellenista humanistájának, Francesco Filelfónak (1398—1481) a szónoklatai (Venetiis, 1491)[88], Hermolaus Barbarusnak Frigyes császárhoz intézett beszéde (Wiennae, 1510)[89], vagy Theophylactusnak (mh. 1107) egyházi körökben nagyra becsült bibliamagyarázatai (*In omnes D. Pauli epistolas enarrationes*. Coloniae, 1532), esetleg Dioscorides Pedanius orvosi műve (*De medica materia libri sex*. Basileae, 1539)[90] jól beleillenek Wolphard Adorján többi könyvei közé.

Még határozottabb ez az egyezés Wolphard István legsajátosabb érdeklődési köreivel. A Plotinos tanításait továbbfejlesztő újplatonista Jamblychos (mh. i.sz. 330) és Macrobius (i.sz. 410 körül), vagy Hermes Trismegistos művei[91] éppen úgy Wolphard Istvánra vallanak, mint Urbanus Bellunensis görög nyelvkönyve (*Institutionum linguae Graecae libri duo*. Basileae. 1548), vagy Caspar Peucerus, Claudius Ptolemaios és Johannes de Sacro-Bosco csillagászati és matematikai szakkönyvei.[92]

Bár a végső szó csak a könyvekben található bejegyzések írásának aprólékos elemzése, összehasonlítása után mondható ki, máris nagyon kérdésessé vált az a korábbi vélekedés, hogy Kakas István személyi gyűjteménye szintén a jezsuiták kolozsvári egyetemének könyvtárába olvadt bele. Talán helyesebb lesz csak Wolphard-könyvtárról beszélni, mely Kakas István ajándékaként került a Báthori-egyetem gyűjteményébe.

Kakas István ajándékai tehát 1602-től kezdve osztozott a Báthori-egyetem könyvtárának viszontagságos sorsában. 1603-ban Kolozsvár felizgatott unitárius lakossága megrohanta a városban nem nagy népszerűségnek örvendő jezsuiták rendházát és templomát. Könyveik nagyobb része azonban a közhiedelemmel ellentétben, éppen a város művelt polgárai kulturális felelősségtudatának köszönhetően, elkerülte a pusztulást. A Wolphard—Kakas-gyűjteményt ugyan Jacobinus János

---

[85] KvAKvt C. 50065, 50063, 50643, 55736, 74324, R. 113368.
[86] KvAKvt C. 56325.
[87] KvAKvt C. 53553.
[88] KvAKvt Inc C. 20.
[89] KvAKvt Inc C. 43/d.
[90] KvAKvt C. 51119, R. 113368.
[91] KvAKvt C. 74324, 85072, 74326.
[92] KvAKvt C. 50065, 53646, 52031—2, R. 86519.

kancelláriai titkár, Kakas Istvánnal való rokonságára hivatkozva, a pusztulás napjaiban Székely Mózes fejedelemmel magának ajándékoztatta, és a rendházból saját lakásába szállíttatta, de ezt az anyagot a jezsuiták visszatérésük után, három hónap múlva, hiánytalanul visszakapták.[93] A jezsuita-könyvtár 1604. évi újraleltározásakor már ezek a könyvek is szerepeltek az állományban.

Miután Bocskai István bevonult Erdélybe, a kolozsváriak azonnal felléptek a körükben erőszakoskodó jezsuiták ellen, s a kálvinista fejedelem a tanács kérésére 1605. július 16-án kiutasította őket a városból.[94] A távozók könyvtárukat is menteni igyekeztek, mégpedig részint Sarmasági Zsigmond gerendi kastélyába, részint pedig Kassára. 1606. október 23-án azonban Bocskai a jezsuitákat az erdélyi fejedelemség egész területéről kitiltotta.[95] A visszavonulásukat megszervező Argenti rector ekkor a könyveik egy részét szétosztotta a székelyföldi katolikus egyházak, a kegyes olvasmányokat pedig kolozsvári híveik között, a legértékesebb anyagot azonban Kolozsváron, megbízható embereknél rejtette el.[96] Ezek a könyvek alkották a magját a Bethlen Gábor fejedelem uralmától fogva a XVII. század végéig Kolozsmonostoron működő jezsuita rendház és iskola könyvtárának.

Ennek állományát, főként Bécs és Róma segítségével, a rend itt is tovább gyarapította, de a korábbinál jóval szerényebb ütemben. E könyvtár azonban így is a nyugat-európai művelődés egyik sajátos, katolikus ága újdonságainak legfontosabb gyűjtőmedencéje és közvetítője maradt a protestáns és ortodox Erdélyben a fejedelmi korszak végéig. A Wolphardok egykori humanista könyvgyűjteménye ebbe az együttesbe beágyazva látta el továbbra is művelődési funkcióját.

JAKÓ KLÁRA

CONTRIBUŢII LA ISTORICUL CELEI DINTÎI BIBLIOTECI UNIVERSITARE DIN CLUJ

(Rezumat)

Studiul se ocupă de fondul de cărţi, relativ bogat, provenit din colecţia particulară a unor personalităţi din burghezia, respectiv intelectualitatea transilvăneană de la sfîrşitul secolului al XVI-lea, şi anume de cărţile achiziţionate de vicarul Adrianus Wolphardus, de preotul Hilarius Wolphardus, precum şi de István Wolphard, judele Clujului. Aceste cărţi, în marea lor majoritate, au intrat în posesia celor numiţi cu ocazia unor călătorii de studii, efectuate în străinătate, şi au fost donate ulterior bibliotecii Universităţii „Báthori" de către doctorul în ştiinţe juridice István Kakas, cel de al doilea soţ al văduvei lui István Wolphard.

[93] A könyvtár elpusztulását valló hagyományos nézet legújabb előadására l. Barlay Ö. Szabolcs, *Vázlat a jezsuita „Missio Transylvanica" tevékenységéről és könyvtárának sorsáról (1571—1603).* Könyv és könyvtár 12/1979. 111—133. A fenti előadásnak a könyvtár 1603 előtti anyagából máig fennmaradt közel 500 mű és az eseményekkel egykorú jegyzőkönyvek és leltárak újabban ismeretessé vált adatai egyaránt ellentmondanak. Vö. Veress Endre, *Giovanni Argenti jelentései magyar ügyekről, 1603—1623.* Szeged, 1983. 162—99.

[94] FontRTr V. 129—50.

[95] FontRTr V. 159, 161—2, 165.

[96] FontRTr V. 166—9, 265, 267.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXXI. évf. 1987. 2. szám

ÉRKÖRTVÉLYES RAGADVÁNYNEVEI

Érkörtvélyes élő személynévrendszerében (l. NyIrK. XXX [1986] 141—50) a hivatalos kételemű egyéni nevek a népi névhasználatban gyakran maguk mellé vesznek egy harmadik névelemet is. Általában akkor van szükség e névelemre, a ragadványnevekre a különböző kommunikációs helyzetekben, ha a vezetéknév, illetve a vezeték- és utónév együttese nem elegendő az azonosításra, megkülönböztetésre. De sokszor visszavezethetők a hagyományőrzésre, vagy a név és viselője közötti ősi kapcsolat továbbélésének az igényére is. A nyelv természetes névteremtő működésének eredményeiként szónévi sajátosságokkal rendelkeznek, szemben a vezeték- és utónevekkel, amelyek jelnevekként működnek. Idővel azonban elhomályosulhat elnevezésük motivációja, és fokozatosan jelnevekké alakulhatnak át. J. Soltész Katalin találó megállapítása szerint a ragadványnevekben „megismétlődik... a családnevek (sőt személynevek) filogenezise, s az egy helyen, egy időben élő ragadványnevek a fejlődésnek szinte minden fázisát felmutatják" (l. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. 1979. 56).

A ragadványnevek a körtvélyesi személynévrendszer legújabb, legfrissebb névelemei. Ennek ellenére nem kiegészítő vagy helyettesítő szerepet töltenek be csupán az állandóbb jellegű egyéni nevek mellett, hanem — sajátos színt kölcsönözve — külön alrendszert alkotva, szervesen illeszkednek be a névrendszerbe. Említett sokrétűségük következtében a névkutatás „valóságos csemegéi", érdemes őket tüzetesebben megvizsgálni a vezetékneveknél alkalmazott szempontok szerint.

1. A ragadványnevek állománya. A körtvélyesi ragadványnevek állománya 436 névből áll. Ezeket a lakosság első és második nemzedékének mindennapi névhasználatából szűrtem ki. A harmadik nemzedék ragadványneveivel nem foglalkozom.

A vizsgálandó névanyagot először is táblázat formájában mutatom be, s ezen minden ragadványnév mellett feltüntetem a nevek személyenkénti megterheltségét is, mellőzve más szempontokat.

Sorszám	Ragadványnév	Megterheltség	Sorszám	Ragadványnév	Megterheltség	Sorszám	Ragadványnév	Megterheltség
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Firi	6	30	Kacska	3	57	Fotbalista	2
2	Juhász	6	31	Kocsis	3	58	Fuvaros	2
3	Gazda	5	32	Kokas	3	59	Gacsúr	2
4	Gépész	5	33	Kukucás	3	60	Gerendás	2
5	Guszti	5	34	Kupec	3	61	Hazug	2
6	Kicsi	5	35	Loli	3	62	Inci	2
7	Öreg	5	36	Paprikás	3	63	Kajmós	2
8	Potyók	5	37	Pipás	3	64	Kántor	2
9	Suszter	5	38	Ács	2	65	Kerülő	2
10	Bolond	4	39	Arovitos	2	66	Kígyósi	2
11	Buga	4	40	Bakkos	2	67	Kotló	2
12	Futár	4	41	Barna	2	68	Kovács	2
13	Jáger	4	42	Béni	2	69	Kubai	2
14	Nagy	4	43	Bivalyos	2	70	Kuim	2
15	Polyák	4	44	Bolondos	2	71	Macska	2
16	Rizeges	4	45	Bótos	2	72	Magyar	2
17	Székely	4	46	Brumi	2	73	Menyus	2
18	Színész	4	47	Cicka	2	74	Pájinkás	2
19	Zikher	4	48	Cigán	2	75	Palóc	2
20	Bakós	3	49	Combos	2	76	Paszuly	2
21	Banyi	3	50	Cukros	2	77	Pékes	2
22	Bukszó	3	51	Csengő ~		78	Peti	2
23	Dübbencs	3		Csörgő	2	79	Postás	2
24	Futurás	3	52	Csincsi	2	80	Prádés	2
25	Gúnár	3	53	Csinos	2	81	Ráksi	2
26	Habri	3	54	Csülök ~		82	Ruca	2
27	Harangozó	3		Csülög	2	83	Sóre	2
28	Hosszú	3	55	Doki	2	84	Sugár	2
29	Huszár	3	56	Fiókelnök	2	85	Susa	2

1	2	3	4	5	6	7	8	9
86	Szabó	2	163	Csutka	1	240	Kapcabetyár	1
87	Szinyor	2	164	Dani	1	241	Káplár	1
88	Szukó	2	165	Degol tábornok	1	242	Kaszás	1
89	Szuli	2	166	Desanyám	1	243	Kassza	1
90	Torzsás	2	167	Diszkós	1	244	Katona	1
91	Tökinda	2	168	Doberdó	1	245	Kekkmoment	1
92	Vadász	2	169	Dobbincs	1	246	Kenáj ~	
93	Vín	2	170	Dobos	1		Kenájbakk	1
94	Zsidó	2	171	Doktor úr	1	247	Kenedi	1
95	Áci	1	172	Dongász	1	248	Kerékgyártó	1
96	Adon dísze	1	173	Dorel	1	249	Kígen	1
97	Alamuszi	1	174	Duccos	1	250	Kis Bimbi	1
98	Almérnök	1	175	Ducki ~ Dücki	1	251	Kis Breki	1
99	Álmos bácsi	1	176	Dugó	1	252	Kis keszi	1
100	Amerikás	1	177	Dungós	1	253	Kis mester	1
101	Arany csődör	1	178	Dungósné	1	254	Kis muszka	1
102	Argentína	1	179	Dübögő	1	255	Kisöreg	1
103	Ári néni	1	180	Düdi mama	1	256	Kis Pisztru	1
104	Babámkák	1	181	Dünkó	1	257	Klári	1
105	Bagós	1	182	Dzseki ~		258	Kobak	1
106	Bajusz	1		Dzsesszi	1	259	Kodzsák	1
107	Bakkos kecske	1	183	Dzsibutin	1	260	Kokány	1
108	Baksán	1	184	Elnök	1	261	Kokastallus	1
109	Bakter	1	185	Erdész	1	262	Kóku	1
110	Bangó	1	186	Fakó	1	263	Kontrás	1
111	Bányász	1	187	Fanyelvű	1	264	Koszi	1
112	Basszad	1	188	Farda	1	265	Kottósszáju	1
113	Becska	1	189	Fedő	1	266	Kotró	1
114	Békuci	1	190	Fejes	1	267	Kozák	1
115	Béluszka	1	191	Fekete tulipán	1	268	Kócsög	1
116	Bendu	1	192	Fellegrázó	1	269	Kőműves	1
117	Berbencei	1	193	Férfi	1	270	Kudi	1
118	Berti	1	194	Fiatal	1	271	Kukorikú	1
119	Bimbi	1	195	Fiser	1	272	Kukucska	1
120	Bimbiné	1	196	Fogolv	1	273	Kutya	1
121	Boci	1	197	Forró tea	1	274	Kutyi	1
122	Bornemissza	1	198	Főnök	1	275	Kutyilla	1
123	Boros	1	199	Frecska	1	276	Kutyiné	1
124	Bobkígyó	1	200	Fruteszporos	1	277	Kuvasz	1
125	Bóbi néni	1	201	Füles	1	278	Küllő	1
126	Bődi	1	202	Füttyös gúnár	1	279	Laci	1
127	Bődiné		203	Gánás király	1	280	Laló	1
128	Brazil	1	204	Gáti Vera	1	281	Lassú piros	1
129	Brecska	1	205	Gegu	1	282	Lata	1
130	Breki	1	206	Gólya bácsi	1	283	Lenuca	1
131	Bródi	1	207	Golyós	1	284	Leshincki	1
132	Bubics	1	208	Gombos	1	285	Leventegyermek	1
133	Bubu	1	209	Grasszmomen	1	286	Lihu	1
134	Bufetes	1	210	Grubics	1	287	Liliomos	1
135	Bugyesz	1	211	Guggvaszaró	1	288	Lopófeju	1
136	Bukfenc	1	212	Gumis	1	289	Lucsi	1
137	Bukfenc király	1	213	Gyilu	1	290	Ludas	1
138	Bunkó	1	214	Gyula	1	291	Lúdas Matyi	1
139	Bunyós	1	215	Gyüttem	1	292	Lútámasztó	1
140	Cakpakk	1	216	Habogó	1	293	Lutyiputyi	1
141	Cili mérnök	1	217	Halál	1	294	Lutyiné ~	1
142	Ciri	1	218	Hálistennek	1		Putyiné	
143	Colos	1	219	Hámhám	1	295	Madarász	1
144	Cuca	1	220	Hamu	1	296	Magduszka	1
145	Cupa	1	221	Hamuszemű	1	297	Mami	1
146	Csajka	1	222	Handra	1	298	Ma tojta	1
147	Császár	1	223	Hebebe	1	299	Mazsó ~	1
148	Csáti	1	224	Hebi	1		Mazsola	
149	Csecsu	1	225	Herdzsu	1	300	Megrén felügyelő	1
150	Csefer	1	226	Hofi Géza	1	301	Mekkelek	1
151	Cseke	1	227	Hopp, te Zsiga	1	302	Mérnök úr	1
152	Csendőr	1	228	Hosszú puska	1	303	Mester	1
153	Csepiin	1	229	Hosszú szivar	1	304	Mészáros	1
154	Csézár	1	230	Hugi	1	305	Mihercs ~ Méhes	1
155	Csipás	1	231	Ides	1	306	Mileford	1
156	Csirke	1	232	Janszli	1	307	Miorica	1
157	Csóka ~ Csókás	1	233	Jegyző	1	308	Mit ugrálsz	1
158	Csontos	1	234	Kalótya	1	309	Mókus	1
159	Csorcsu	1	235	Kancsi	1	310	Móni	1
160	Csoti	1	236	Káncsi káplár	1	311	Mosu	1
161	Csöki	1	237	Kani	1	312	Mozis	1
162	Csumi ~ Csomi	1	238	Kanos	1	313	Momu	1
			239	Kánya	1			

1	2	3	4	5	6	7	8	9
314	Murguj	1	355	Pisztru	1	396	Szilaj	1
315	Muru	1	356	Pittermann	1	397	Szita	1
316	Muszáj	1	357	Pletykás	1	398	Szopi ~ Szopós	1
317	Muszka	1	358	Pletykaszekér	1	399	Szuka	1
318	Muzulmány	1	359	Pocok	1	400	Szukra	1
319	Muzsu	1	360	Poggyászné	1	401	Támángó	1
320	Nád Jancsi	1	361	Pohos	1	402	Tanár úr	1
321	Nagytanyasi	1	362	Póla néni	1	403	Táncos	1
322	Néger	1	363	Policár	1	404	Tata	1
323	Nócsa	1	364	Prikurics	1	405	Taváris	1
324	Nőcsábász	1	365	Pucu	1	406	Tepertő	1
325	Nyika	1	366	Pucuró	1	407	Tító	1
326	Nyúfanyereg	1	367	Pufajka	1	408	Tízedes	1
327	Nyúl Misi	1	368	Puha	1	409	Tobi	1
328	Nyuszi	1	369	Pukló	1	410	Tojás	1
329	Nyúnyú	1	370	Pulykás	1	411	Tolvaj	1
330	Olteán	1	371	Puskás	1	412	Tökös	1
331	Oké	1	372	Pupu granicser	1	413	Törpe	1
332	Oszkár ~ Oszi	1	373	Pupur	1	414	Tőtős	1
333	Ofike	1	374	Rabi	1	415	Tutu	1
334	Ördög	1	375	Rádiós	1	416	Tyityi	1
335	Öreg Fricc	1	376	Rigó	1	417	Tyúkos	1
336	Öreg táncos	1	377	Rosszsebes	1	418	Úri	1
337	Pácás	1	378	Rukuci	1	419	Ügyeletes	1
338	Pácse	1	379	Samu	1	420	Vakera	1
339	Pánár	1	380	Sánta	1	421	Vászon	1
340	Panter	1	381	Sánta suszter	1	422	Vendel	1
341	Pápaszemes	1	382	Sejkes	1	423	Veréb	1
342	Papó	1	383	Serkés	1	424	Veres	1
343	Pásztor	1	384	Sipogó	1	425	Vihogó Benke	1
344	Pattu	1	385	Sötét	1	426	Vincellér	1
345	Perceptor	1	386	Súgó	1	427	Vín fosos	1
346	Pesti	1	387	Sün	1	428	Vín kokány	1
347	Petrós	1	388	Süket	1	429	Vín takony	1
348	Petrovics	1	389	Szaki	1	430	Zenész	1
349	Pici	1	390	Szalacsi bicskás	1	431	Ződhajú	1
350	Pikasszó	1	391	Száncsó	1	432	Zubbuny	1
351	Pikli	1	392	Szedi	1	433	Zúgó	1
352	Piktor	1	393	Szektor	1	434	Zúza	1
353	Pinyi	1	394	Szemes	1	435	Zsáics	1
354	Pipi	1	395	Szeszkazán	1	436	Dinnyés	1

A bemutatott táblázat elsősorban a ragadványnév állomány gazdagságáról, a nevek gyakoriságáról és a nyelvi anyag sokszínűségéről vall. A puszta számadatokból kiderül az, hogy Érkörtvélyesen 342 személy visel ragadványnevet. A személyenkénti megterheltség pedig arra is utal, hogy egy-egy nevet hány névviselőhöz kapcsolhatunk. Az elterjedtség, a gyakoriság pontosabb meghatározására azonban a vezetéknevek kapcsán bevezetett átlaggyakorisági szám alkalmasabb, mint a puszta számadatok. Ez a mutató az első és második nemzedékbeli lakosok számának és a ragadványnevek mennyiségének a hányadosa, vagyis 2110 : 436 = 4,9. Ez az adat arra enged következtetni, hogy Érkörtvélyesen eléggé gyakoriak a ragadványnevek, hiszen majdnem minden ötödik első és második nemzedékbeli névviselőre jut belőlük egy-egy.

A fenti adatok egy statikus névanyagról nyújtottak képet. Ez a névanyag azonban, ha működésbe lép, sokkal komplexebb jellegű lesz, mivel a névhasználati körök tér- és időbeli koordinátái mentén rétegződni fog. Pontosabban négy fő névtípus kristályosodik ki a működő névállományban: a nagycsaládi, családi, részleges családi és egyéni ragadványnevek típusai.

a. A **nagycsaládi ragadványnevek.** A szakirodalom azokat a működő névelemeket minősíti nagycsaládi ragadványneveknek, „amelyeket az átlagosnál sokkal többen viselnek, és amelyek több, rendszerint rokonságban levő család összes tagjaira kiterjednek" (l. B. Gergely Piroska, *A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere*, 1977. 20). A körtvélyesi nagycsaládi ragadványnév csak részben fedi a meghatározásban kiemelt lényeges névsajátosságokat, mivel a hagyományos nagycsalád struktúrájának megváltozása következtében a névrendszer is módosult. Így e több nemzedéken át öröklődő, veretes névfajta valóban a nagy-

család körében azonosít, de nem terjed ki minden családtagra, hanem csak el-szórtan jelentkezik.

A következő 13 nagycsaládi ragadványnévvel találkoztam Körtvélyesen: *Banyi* (Banyi Szabó József), *Bivalyos* (Bivalyos Kiss Sándor), *Buga* (Buga Kecskés Zsiga), *Dübbencs* (Dübbencs Kovács Lajos), *Firi* (Firi Bözsi), *Futurás* (Futurás Szalai Ferenc), *Gépész* (Gépész Kovács Éva), *Huszár* (Huszár Kovács Ruben), *Inci* (Inci Jóska), *Jáger* (Jáger Kovács Jóska), *Polyák* (Polyák Kovács Tibi), *Zikher* (Zikher Szalai Ferenc). A névanyagnak 2,98%-a.

b. A családi ragadványnevek. A szélesebb használati körű nagycsaládi ragadványnevek mellett megfigyelhetünk egy kisebb hatáskörű névtípust is, a családi ragadványnevet. Ez egy család minden tagjára kiterjed, és általában az apáról öröklődik a családtagokra, néhány eset kivételével. Összesen 15 ragadványnév képviseli ezt a kategóriát: *Bimbi, Bimbine, Kis Bimbi; Bődi, Bődiné; Bukszó* (Bukszó Kovács Zsiga, Bukszó Kovács Etel, Bukszó Kovács Erzsi); *Dungós, Dungósné; Kutyi, Kutyilla, Kutyiné; Loli* (Loli Gyuszi, Loli Bözsi, Fiatal Loli Gyuszi); *Lutyiputyi, Lutyiné ~ Putyiné; Paprikás* (Paprikás Márta, Paprikás Pista). A névanyagnak 3,44%-a.

c. A részleges családi ragadványnevek. A körtvélyesi családok körében egy harmadik névtípus is előfordul. Amint a neve is mutatja, nem fog át egy teljes nagy- vagy kisebb családot, hanem azoknak csak a töredékeit azonosítja. Általában a nagycsaládi és családi ragadványnevek gyakoriságának a csökkenése nyomán jelenik meg. A ragadványnév fejlődésének az utolsó szakaszát képviseli nagyon sok esetben, ha nem öröklődik tovább. Ez a névtípus már gazdagabb az előbbieknél. A következő 69 ragadványnév sorolható ide: *Áci, Ács, Amerikás, Ári, Bajusz, Baksan, Bakter, Barna, Béni, Berti, Bolondos, Bugyesz, Cicka, Combos, Cukros, Csipás, Csüllög ~ Csülök, Futár, Fuvaros, Gáti, Vera, Gazdag, Gombos, Grasszmomen, Guszti, Gyilu, Gyula, Gyültem, Harangozó, Jegyző, Juhász, Kacska, Klári, Kenáj, Kenáj bakk, Kerülő, Kocsis, Kokas, Kovács, Kubai, Kuim, Kukucás, Küllő, Laci, Lassú piros, Leshincki, Menyus, Mihercs ~ Méhes, Muszáj, Paprikás, Pinyi, Poggyásznő, Pulykás, Samu, Sipogó, Susa, Suszter, Szabó, Székely, Szuli, Ráksi, Peti, Petrós, Petrovics, Prádés, Tökinda, Úri, Vihogó Benke, Zúgó, Zsidó*. A névállomány 15,57%-a.

d. Az egyéni ragadványnevek. A nagyobb hatósugarú névtípusok mellett a névállomány súlypontját az egyéni ragadványnevek alkotják. Ezek a névfejlődés első szakaszának jellegzetes képződményei, és általában egyetlen személyt azonosítanak. Keletkezésük napról napra nyomon követhető a kisebb-nagyobb közösségekben, munkahelyeken. Bennük él a legelevenebben a név és viselője közötti szerves kapcsolat igénye. E névtípusba összesen 347 ragadványnév tartozik: *Adon dísze, Alamuszi, Almérnök, Álmos bácsi, Arany csődör, Argentína, Arovitos, Babámkák, Bagós, Bakkos, Bakkos kecske, Bangó, Bányász, Basszad, Becska, Békuci, Béluszka, Bendu, Berbencei, Boci, Bodkigyó, Bolond, Bolondos, Bornemissza, Boros, Bótos, Böbi néni, Brazil, Brecska, Breki, Bródi, Brumi, Bubics, Bubu, Bufetes, Bukfenc, Bukfenc király, Bunkó, Bunyós, Cakpakk, Cigán, Cili mérnök, Ciri, Colos, Combos, Cuca, Cupa, Csajka, Császár, Csáti, Csecsu, Csefer, Cseke, Csendőr, Cseplin, Csézár, Csincsi, Csinos, Csirke, Csomi ~ Csumi, Csontos, Csorcsu, Csoti, Csöki, Csörgő, Csutka, Dani, Degol tábornok Desanyám, Diszkós, Dobbincs, Doberdo, Dobos, Doki, Doktor úr, Dongász, Dorel, Duccos, Ducki, Dugó, Dübörgő, Düdi mama, Dünkő, Dzseki ~ Dzsesszi, Dzsibutin, Elnök, Erdész, Fakó, Fanyelvű, Farda, Fedő, Fejes, Fekete tulipán, Fellegrázó, Férfi, Fiatal, Fiókelnök, Fiser, Fogoly, Forró tea, Fotbalista, Főnök, Frecska, Fruteszporos, Futás, Füttyös gúnár, Füles, Gácsír, Gánás király, Gegu, Gépész, Gerendás, Gólya bácsi, Golyó, Grubics, Guggvaszaró, Gumis, Gúnár, Habogó, Habri, Halál, Hálistennek, Hámhám, Hamu, Hamuszemű, Handra, Harangozó, Hazug, Hebebe, Hebi, Herdszu, Hofi Géza, Hopp te Zsiga, Hosszú, Hosszúpuska, Hosszú szivar, Hugi, Ides, Juhász, Kacska, Kajmós, Kalótya, Kancsi, Kancsi káplár, Kani, Kanos, Kántor, Kánya, Kapcabetyár, Káplár, Kaszás, Kassza, Katona, Kekkmoment, Kenedi, Kerékgyártó, Kerülő, Kicsi, Kigen, Kigyósi, Kis Breki, Kis keszi, Kis mester, Kis muszka, Kis öreg, Kis Piszti, Kobak, Kodzsák, Kokány, Kokas, Kokastollus, Kóku, Kontrás, Koszi, Kotló, Kotlósszájú, Kotró, Kozák, Kőcsög, Kőműves, Kudi, Kukorikú, Kukucska, Kupec, Kutya, Kuvasz, Laló, Lata, Lenuca, Leventegyermek, Lihu, Liliomos, Lopófejű, Lucsi, Ludas, Lúdas Matyi, Lútámasztó, Macska, Madarász, Magduszka, Magyar, Mami, Ma*

tojta, Mazsó, Megrén felügyelő, Mekkelek, Mérnök úr, Mester, Mészáros, Milefor, Miorica, Mit ugrálsz, Mókus, Móni, Mosu, Mozis, Mumu, Murguj, Muru, Muszka, Murulmány, Muzsu, Nád Jancsi, Nagy, Nagytanyasi, Néger, Nócsa, Nócsábász, Nyika, Nyúfanyereg, Nyúl Misi, Nyuszi, Nyünyü, Okéj, Olteán, Oszkár ~ Oszi, Öfike, Ördög, Öreg, Öreg táncos, Pácás, Pácse, Pájinkás, Palóc, Pánár, Panter, Papaszemes, Papó, Pásztor, Paszuly, Pattu, Pékes, Perceptor, Pesti, Peti, Pikasszó, Pikli, Piktor, Pipás, Pipi, Pisztru, Pittermann, Pletykás, Pletykaszekér, Pocok, Pohos, Póla néni, Policár, Postás, Prikurics, Pucu, Pucuró, Pufajka, Puha, Pukló, Pupu granicser, Pupur, Puskás, Rabi, Rádiós, Rigó, Részeges, Rosszebes, Ruca, Rukuci, Sánta, Sánta suszter, Sejkes, Serkés, Sőre, Sötét, Sugár, Sugó, Sun, Suszter, Süket, Szaki, Száncsó, Szedi, Székely, Szektor, Szemes, Szeszkazán, Szilaj, Színész, Szinyor, Szita, Szopi, Szuka, Szukó, Szikra, Támángó, Tanár úr, Táncos, Tata, Tavaris, Tepertő, Tító, Tizedes, Tobi, Tojás, Tolvaj, Tökös, Törpe, Tőtős, Tutu, Tyityi, Tyúkos, Ügyeletes, Vadász, Vakera, Vászon, Vendel, Veréb, Veres, Vín, Vincellér, Vín fosos, Vín kokány, Vín takony, Zenész, Ződhajú, Zubbuny, Zúza, Zsáics, Zsidó. A névállomány 79,58%-a.

e. Végül még beszélnünk kell öt olyan ragadványnévről, amelyek nem sorolhatók be az említett névkategóriák egyikébe sem. A szakirodalom kollektív gúnynevekként tartja számon őket, hiszen nem személyek, hanem falvak említő nevei. Névátvitellel azonban az illető helyiség személyeinek az azonosítására is szolgálhatnak (l. B. Gergely Piroska *i.m.* 17). Ezek szervesen beilleszkednek a névállományba, bár nem alkotnak külön névkategóriát, hiszen a személynévnél nagyobb a használati körük, s eredetileg egy-egy tájegység vonatkozásában működnek.

A körtvélyesieket a vidéken *Dinnyések* ragadványnéven emlegetik, mivel nagyon sok dinnyét termesztenek. A szomszédos Szalacs beszármazottjai három kollektív gúnynevet is hoztak magukkal. Emlegetik őket *Csóka ~ Csókás* néven, a szalacsi határban fekvő Vágat erdő csókáiról, vagy *Bakós* néven, jellegzetes tarisznyájuk, *bakójuk* miatt. A *Szalacsi bicskás* elnevezés pedig heves, indulatos természetükre utal. A Gálospetriből jött személyek *Torzsás* ragadványnevet viselnek, mivel falujuk híres a káposztatermesztésről. Az említett öt kollektív gúnynév csupán 1,14%-os arányban jelentkezik a névanyagban.

Összegezve megállapíthatjuk: a névállomány súlypontját az egyéni ragadványnevek képezik (79,58%). Utánuk a részleges családi ragadványnevek következnek (15,57%), majd a családi (3,44%) és a nagycsaládi ragadványnevek (2,98%), a rangsort a kollektív gúnynevek zárják 1,14%-os előfordulási arányukkal.

2. A ragadványnevek funkciója. A működő ragadványnevek állománya kapcsán már szót ejtettünk a legfontosabb funkciót betöltő, megkülönböztető jellegű nevek típusáról. A ragadványnévrendszer mögött azonban az azonosító, megkülönböztető funkción kívül egy bonyolult társadalmi és nyelvi funkciók szerveződéséből alakult hálózat feszül. Ha ezen a funkcióhálózaton át figyeljük a megkülönböztető neveket, akkor azt láthatjuk, hogy minden név egy-egy sajátos funkció hatáskörében mozog. Ahhoz, hogy megragadhassuk a körtvélyesi ragadványnevek funkcionális rendszerének a lényeges jegyeit, nyomon kell követnünk mind a 436 ragadványnévnek a funkcionális felépítődését és szerveződését. A névrendszer 436 ragadványneve teljes funkcióértékű név, és a teljes egyéni név elemeivel szerves kapcsolatban, azokat kiegészítve vagy helyettesítve tölti be az azonosító szerepét.

a. Kiegészítő jellegű megkülönböztető nevek. A legfontosabb ismertető jegyük az, hogy a teljes egyéni név elemeit egészítik ki. Vagy a vezeték- és utónév együttese vagy a vezetéknév mellett élnek. Általában a csökkentett funkcióértékű vezetéknevek tartozékai. Mivel a névviselők megkülönböztetése mellett a név szerkezetében a gyakori vezetéknevek megkülönböztetésének a feladatát is ellátják, kiegészítő jellegű megkülönböztető nevekként is említhetők. A ragadványnév-állomány minden típusában megfigyelhetők.

A családi kiegészítő jellegű megkülönböztető ragadványnevek. A **rn + vn + un (~ bn)** típus: *Ács* (Ács Kovács Magdus, Ács Kovács Tinike), *Banyi* (Banyi Szabó Árpád, Banyi Szabó József), *Barna* (Barna Szabó Emma, Barna Szabó Gyöngyi), *Berti* (Berti Kovács Lajos), *Bivalyos* (Bivalyos Kiss Albertné, Bivalyos Kiss Sándor), *Bolondos* (Bolondos Tóth Sanyi), *Buga* (Buga Kecskés Lajos. Buga Kecskés Sándor, Buga Kecskés Zsiga), *Bugyesz* (Bugyesz Ko-

vács Sándor), *Bukszó* (Bukszó Kovács Erzsi, Bukszó Kovács Etel, Bukszó Kovács Zsiga), *Cukros* (Cukros Kovács Ferenc), *Csipás* (Csipás Kiss Albert), *Csülök ~ Csüllög* (Csülök Kiss Lajos, Csülök Kiss Sanyi), *Dübbencs* (Dübbencs Kovács Erzsébet, Dübbencs Kovács Géza, Dübbencs Kovács Lajos), *Futurás* (Futurás Szalai Emma, Futurás Szalai Ferenc), *Fuvaros* (Fuvaros Kiss Ibolya, Fuvaros Kiss Kálmán), *Gazdag* (Gazdag Kecskés Pista, Gazdag Kovács Ruben, Gazdag Varga Zsiga), *Gépész* (Gépész Kovács Éva, Gépész Kovács Kálmán, Gépész Kovács Lajos), *Gombos* (Gombos Kovács Béla), *Gyilu* (Gyilu Kiss Áron), *Harangozó* (Harangozó Kovács József), *Huszár* (Huszár Kovács Lajos, Huszár Kovács Ruben), *Jáger* (Jáger Kovács Emma, Jáger Kovács István, Jáger Kovács Jóska, Jáger Kovács Lili), *Juhász* (Juhász Tass Miklós), *Kacska* (Kacska Kelemen Sanyi), *Kerülő* (Kerülő Ari Imre), *Kocsis* (Kocsis Kiss Imre, Kocsis Kiss Jóska), *Kovács* (Kovács Szalai Imre), *Küllő* (Küllő Kiss Bálint), *Laci* (Laci Kovács Gyula), *Menyus* (Menyus Kovács Piroska), *Paprikás* (Paprikás Varga Erzsike), *Polyák* (Polyák Kovács Ferenc, Polyák Kovács Gedus, Polyák Kovács József), *Potyók* (Potyók Kovács Bálintné, Potyók Kovács Jóska, Potyók Kovács Lajos, Potyók Kovács Tibi), *Prádés* (Prádés Kiss Kálmán, Prádés Kiss Sanyi), *Pulykás* (Pulykás Szalai Sándorné), *Samu* (Samu Kiss Sándor), *Suszter* (Suszter Boldog János), *Szabó* (Szabó Kovács Irén, Szabó Kovács Karcsi), *Zikher* (Zikher Szalai Ferenc, Zikher Szalai István, Zikher Szalai Sándor) (39).

A **rn + vn** típus: az előbbi szerkezeti típus ragadványneveinek mindenike előfordulhat ebben a névkapcsolati típusban is. Ezeken kívül azonban még a következő családi ragadványnevek is megjelenhetnek: *Bajusz* (Bajusz Vincze), *Kuim* (Kuim Pápai), *Mihercs* (Mihercs Szilágyi), *Susa* (Susa Bodnár), *Zúgó* (Zúgó Szalai) (5).

A **vn + rn** típus: *Suszter* (Nagy Suszterné).

A **$rn_1 + rn_2 + vn$** típus: *Banyi Kis* (Banyi Kis Szabó).

Az egyéni kiegészítő jellegű megkülönböztető ragadványnevek. Körtvélyesen a kiegészítő ragadványnevek nemcsak a csökkentett funkcióértékű, gyakori vezetéknevek mellett fordulnak elő, hanem ezek analógiájára a teljes funkcióértékű kevésbé gyakori vezetéknevek kiegészítőiként is fellépnek. Ez a tény azt bizonyítja, hogy a ragadványnév nem feltétlenül gyakorlati kényszerből keletkezik. A kiegészítő jellegű ragadványnévnek a teljes egyéni névbe való beépülése szerint ebben a névtípusban is több alcsoport különül el.

A **rn + vn + um (~ bn)** típus: *Arovitos* (Arovitos Szűcs Zsiga, Arovitos Kiss Béla), *Bakkos* (Bakkos Kecskés Feri), *Becska* (Becska Balázs Béla), *Bolond* (Bolond Garnai Lajcsi, Bolond Kiss Jóska), *Bótos* (Bótos Nagy Sanyi, Bótos Szőke Jóska, Bótos Szőke Lajos), *Bufetes* (Bufetes Kecskés Sándor), *Cuca* (Cuca Kecskés Árpád), *Csefer* (Csefer Kecskés Árpád), *Csendőr* (Csendőr Nagy András). *Csörgő* (Csörgő Ármós Sándor), *Dobos* (Dobos Szász Karcsi), *Dünkő* (Dünkő Tivadar József), *Erdész* (Erdész Ari Lajos), *Fiatal* (Fiatal Szabados Gyuri), *Fotbalista* (Fotbalista Tóth Jóska), *Fruteszporos* (Fruteszporos Serès Jani), *Futár* (Futár Kiss Lajos), *Füles* (Füles Frigy Feri), *Gumis* (Gumis Kiss Imre), *Kotró* (Kotró Szabó Gyuri), *Kőműves* (Kőműves Gacsádi Imre), *Liliomos* (Liliomos Nagy Sanyi), *Kani* (Kani Kovács Karcsi), *Kerékgyártó* (Kerékgyártó Buzi Pál), *Kicsi* (Kicsi Balázs Jani), *Kígyósi* (Kígyósi Kele Imre, Kígyósi Truczkai László), *Mészáros* (Mészáros Farkas Elek), *Mozis* (Mozis Bodnár Lajos), *Nagy* (Nagy Gellén Sándor, Nagy Koppány Jóska, Nagy Tóth Laji), *Nagytanyasi* (Nagytanyasi Kovács Lajosné), *Öreg* (Öreg Molnár Feri), *Pájinkás* (Pájinkás Kiss Imre, Pájinkás Kovács Zsiga), *Pékes* (Pékes Nagy Jenő), *Pipás* (Pipás Kecskés Feri), *Postás* (Postás Kiss Imre), *Pukló* (Pukló Szalai Lajos), *Rabi* (Rabi Kovács Kálmán), *Rádiós* (Rádiós Szabó Gyula), *Riszeges* (Riszeges Garnai Gedus, Riszeges Vincze Anti), *Táncos* (Táncos Kiss Jóska), *Vadász* (Vadász Orosz Jani, Vadász Truczkai Laci), *Vín* (Vín Kecskés Lajos), *Zenész* (Zenész Erdei Gyula) (43).

A **rn + vn** típus: *Bányász* (Bányász Pápai), *Boci* (Boci Bodnár), *Boros* (Boros Vincze), *Csecsu* (Csecsu Mihájli), *Habri* (Habri Garnai), *Hebebe* (Hebebe Garnai), *Kajmós* (Kajmós Suszti), *Kokas* (Kokas Ármós), *Kutya* (Kutya Tóth), *Pucu* (Pucu Balázs) (10).

A **vn + rn** típus: *Tizedes* (Péli Tizedes) (1).

A **vn + un + rn** típus: *Csínos* (Cséke János, Csinos), *Ügyeletes* (Kiss Bálint, az Ügyeletes) (2).

A bemutatott funkcionális és szerkezeti névtípusok összesen 100 ragadványnevet sűrítenek magukba a névrendszerből, a névanyag 23%-át.

b. A helyettesítő ragadványnevek. A névhasználat során egyes ragadványnevek úgy segítik ki a teljes egyéni nevet az azonosításban, hogy helyettesítik annak valamelyik elemét. Ha a vezetéknév helyébe lépnek, akkor családnévpótló ragadványnevekként, ha pedig a teljes nevet helyettesítik, akkor önálló ragadványnevekként említjük.

A családnévpótló ragadványnevek. Ez a névtípus a családi és az egyéni ragadványnevek körében egyaránt előfordul.

Családi jellegű családnévpótló ragadványnevek. A rn + un (~ bn) típus: *Áci* (Áci Kati), *Amerikás* (Amerikás Tibi), *Baksán* (Baksán Mihály), *Bakter* (Bakter Pista), *Béni* (Béni Bözsi, Béni Etel), *Cicka* (Cicka Juci, Cicka Zsiga), *Combos* (Combos Pityu), *Firi* (Firi Bözsi, Firi Emma, Firi Feri, Firi Lajcsi, Firi Zoli), *Guszti* (Guszti Erzsike, Guszti Irén, Guszti Pista), *Gyula* (Gyula Árpád), *Gyüttem* (Gyüttem, János), *Inci* (Inci Jóska, Inci Miki), *Jegyző* (Jegyző Tibi), *Klári* (Klári Jani), *Kubai* (Kubai Rózsika, Kubai Zoli), *Loli* (Loli Bözsi, Loli Gyuszi), *Peti* (Peti Erzsi, Peti Ilona), *Petrovics* (Petrovics Lajos), *Pinyi* (Pinyi Kati), *Ráksi* (Ráksi József, Ráksi Lajos), *Székely* (Székely Eszti), *Szuli* (Szuli Józsi), *Úri* (Úri Piri) (23).

A $rn_1 + rn_2 +$ un típus: *Zsidó Berti* (Zsidó Berti Lajos).

Egyéni családnévpótló ragadványnevek. (A rn + un típus: *Basszad* (Basszad Lajos), *Bukfenc* (Bukfenc Mariska), *Farda* (Farda Emma), *Handra* (Handra Ilona), *Heredzsu* (Heredzsu Laci), *Hosszú* (Hosszú Tibi), *Ides* (Ides Jóska), *Kassza* (Kassza Jancsi), *Katona* (Katona Bálint), *Magyar* (Magyar Jankó), *Mekkelek* (Mekkelek Jóska), *Mókus* (Mókus Karcsi), *Palóc* (Palóc Bözsi, Palóc Sanyi), *Pesti* (Mesti Mari), *Ruca* (Ruca Gabi), *Sánta* (Sánta Laci), *Sun* (Sun Gyuri), *Süket* (Süket Linus), *Szemes* (Szemes Imre), *Tolvaj* (Tolvaj Tibi), *Zsidó* (Zsidó Árpád) (21).

A $rn_1 + rn_2 +$ un (~ bn) típus: *Huszár Magyar* (Huszár Magyar Jankó).

c. Az önálló ragadványnevek. A családi és az egyéni jellegű ragadványnevek között a következő önálló ragadványnevek élnek:

Családi jellegű önálló ragadványnevek. Az rn típus: *Ári néni, Bimbi, Bimbiné, Bődi, Bődiné, Dungós, Dungósné, Gáti Vera, Grasszmomen, Janszli, Kenáj, Kis Bimbi, Kukucás, Kutyi, Kutyilla, Kutyiné, Lassú piros, Leshincki, Lutyi-putyi, Lutyiné, Putyiné, Muszáj, Petrós, Poggyászné, Sipogó, Tökinda, Vihogó Benke* (26).

Egyéni jellegű önálló ragadványnevek. A rn típus: *Adon disze, Alamuszi, Almérnök, Álmos bácsi, Arany Csődör, Argentína, Babámkák, Bagós, Bakkos kecske, Bankó, Békuci, Béluszka, Bendu, Berbencei, Bodkigyó, Bornemissza, Böbi néni, Brazil, Brecska, Breki, Bródi, Brumi, Bubics, Bubu, Bukfenc király, Bunkó, Bunyós, Cakpakk, Cigán, Cili mérnök, Ciri, Colos, Cupa, Csajka, Császár, Csáti, Cseke, Cseplin, Csézár, Csincsi, Csirke, Csomi ~ Csumi, Csontos, Csorcsu, Csoti, Csöki, Csutka, Dani, Degol tábornok, Desanyám, Diszkós, Doberdó, Dobbincs, Doki, Doktor úr, Dongász, Dorel, Duccos, Ducki, Dugó, Dübögő, Düdi mama, Dzseki ~ Dzsesszi, Dzsibutin, Elnök, Fakó, Fanyelvű, Fedő, Fejes, Fekete tulipán, Fellegrázó, Férfi, Fiókelnök, Fiser, Fogoly, Forró tea, Főnök, Frecska, Fütytyös gúnár, Gácsir, Gánás király, Gegu, Gerendás, Gólya bácsi, Golyó, Grubics, Guggvaszaró, Gúnár, Habogó, Halál, Hálistennek, Hámhám, Hamu, Hamuszemű, Hazug, Hebi, Hofi Géza, Hopp, te Zsiga, Hosszú puska, Hosszú szivar, Hugi, Kalótya, Kancsi, Kancsi káplár, Kanos, Kántor, Kánya, Kapcabetyár, Káplár, Kaszás, Kekkmoment, Kenedi, Kigen, Kis Breki, Kis keszi, Kis mester, Kis muszka, Kis öreg, Kis Pisztru, Kobak,, Kodzsák, Kokány, Kokastallus, Kóku, Kontrás, Kotló, Koltósszájú, Koszi, Kozák, Köcsög, Kukorikú, Kukucska, Kudi, Kupec, Kuvasz, Laló, Lata, Lenuca, Leventegyermek, Lihu, Lopófejű, Lucsi, Ludas, Lúdas Matyi, Lútámasztó, Macska, Madarász, Magduszka, Mami, Ma tojta, Mazsó ~ Mazsola, Megrén felügyelő, Mérnök úr, Mester, Milefor, Miorica, Mit ugrálsz, Móni, Mosu, Mumu, Murguj, Muru, Muszka, Muzulmány, Muzsu, Néger, Nócsa, Nőcsábász, Nyika, Nyúfanyereg, Nyúl Misi, Nyuszi, Nyünyü, Okéj, Olteán, Oszkár ~ Oszi, Öfike, Ördög, Öreg Fricc, Öreg táncos, Pácás, Pácse, Pánár, Panter, Pápaszemes, Papó, Pásztor, Paszuly, Pattu, Perceptor, Pici, Pikasszó, Pikli, Piktor, Pipi, Pisztru,*

Pittermann, Pletykaszekér, Pletykás, Pocok, Pohos, Póla néni, Policár, Prikurics, Pucuró, Pufajka, Puha, Pupu granicser, Pupur, Puskás, Rigó, Rosszsebes, Rukuci, Sánta suszter, Sejkes, Serkés, Sőre, Sötét, Sugár, Sugó, Szaki, Száncső, Szedi, Szektor, Szeszkazán, Szilaj, Színész, Szinyor, Szita, Szopi ~ Szopós, Szika, Szukó, Szukra, Támángó, Tanár úr, Tata, Tavári, Tepertő, Titó, Tobi, Tojás, Tökös, Törpe, Tutu, Tyityi, Tyúkos, Vakera, Vászon, Vendel, Veréb, Vín fosos, Vín kokány, Vín takony, Vincellér, Zödhajú, Zubbuny, Zúza, Zsáics (261). — Ide sorolom még az állomány kollektív gúnyneveit is: *Bakós, Csóka ~ Csókás, Szalacsi bicskás, Torzsás* (5).

A fenti adatok alapján megállapithatjuk, hogy 336 ragadványnév helyettesítő szerepet tölt be, vagyis a névanyag 67%-a. Ha pedig a névformákat vizsgáljuk meg, akkor feltünik az egyelemű, *rn* tipusú nevek uralma, hiszen 67%-os aránynyal jelentkeznek. Mellettük a háromelemü, *rn* + *vn* + *um* (~ *bn*) tipusú névformák tünnek fel 19%-kal. A többi névszerkezeti típus elszórtan, egészen kis arányban szerepel a névanyagban.

A megkülönböztető nevek a névrendszerben betöltött kiegészítő és helyettesítő szerepeken kivül nagyon sokszor stilisztikai értékkel is rendelkeznek, a névhasználat során érzelmi, hangulati hatásukkal hivják föl magukra a figyelmet. Affektív hatásuk elsősorban a névviselő és névhasználó érzelmi viszonyától függ. Igaz, hogy a nevek hangulati-érzelmi értékét az emlitett szubjektív vonatkozások miatt nehéz objektív mércével mérni, viszont nem lehetetlen. A hangulati-érzelmi többlettel rendelkező nevek elkülönítésének az alapja ugyanis az, „hogy az elnevezett elfogadja-e vagy visszautasítja a rá alkalmazott ragadványnevet" (l. B. Gergely *i.m.* 34).

A körtvélyesi ragadványnevek közül 152 stilisztikai többlettel bíró névelem különül el az említett kritérium alapján. Ezekből 151 gúnynév és 1 bóknév (*Mester*).

A gúnynevek egy része öröklődő jellegű, családi gúnynév: *Bolondos, Bődi, Bódiné, Buga, Bukszó, Cicka, Csipás, Dungós, Dungósné, Dübbencs, Kacska, Kokas, Kukucás, Lutyiputyi, Lutyiné Putyiné, Sipogó, Szuli, Úri, Vihogó Benke* (19).

Nagyobb részük azonban újabb keletü, önálló egyéni gúnynév. Ezek a következők: *Adon disze, Alamuszi, Arany csödör, Bakkos, Bakkos kecske, Bakós, Basszad, Béluszka, Bodkigyó, Bolond, Bornemissza, Brazil, Bródi, Brumi, Bukfenc, Bukfenc király, Bunkó, Bunyós, Cakpakk, Cigán, Cuca, Csinos, Csóka ~ Csókás, Csöki, Dinnyés, Doberdó, Dobbincs, Doki, Doktor úr, Duccos, Ducki, Dübörgő, Düdi mama, Fakó, Fanyelvű, Farda, Fellegrázó, Férfi, Fiser, Füles, Gácsir, Gánás király, Grubics, Guggvaszaró, Gúnár, Habogó, Habri, Handra, Hazug, Hebebe, Hebi, Herdzsu, Kacska, Kajmós, Kalótya, Kancsi, Kancsi káplár, Kani, Kanos, Kapcabetyár, Kaszás, Kis muszka, Kokány, Kokas, Kontrás, Kotló, Kotlósszájú, Koszi, Kukoriku, Kukucska, Kupec, Kutya, Leshincki, Lenuca, Leventegyermek, Lihu, Lopófejű, Lúdas Matyi, Lútámasztó, Magduszka, Magyar, Ma tojta, Mérnök úr, Muszka, Muzulmány, Nőcsábász, Nyúl Misi, Olteán, Öfike, Öreg táncos, Pácás, Palóc, Panter, Pipás, Pletykaszekér, Pletykás, Pocok, Perceptor, Petrós, Pohos, Policár, Prikurics, Pufajka, Pukló, Pupu granicser, Pupur, Riszeges, Rosszsebes, Sejkes, Serkés, Sőre, Sün, Süket, Szalacsi bicskás, Szemes, Szopi Szopós, Szuka, Támángó, Tanár úr, Táncos, Tolvaj, Torzsás, Tökös, Tőtős, Tyúkos, Veres, Vín fosos, Vín kokány, Vín takony, Zödhajú, Zúza, Zsáics* (132).

Gúnyneveink érzelmi töltésük alapján az ironikus, tréfás hangulatokon át a közömbösebb árnyalatokig egész széles skálán mozognak. Többlettartalmuk szubjektív és objektív eredőkre vezethető vissza. Egyeseknek a névadás oka kölcsönöz kifejező erőt, mint a hivalkodó magatartásra utaló *Csinos, Fiser, Gánás király, Mérnök úr, Úri* stb. ragadványnevek esetében. Máskor maga a hangalak áraszt kedvezőtlen hangulatot, például a *Doberdó, Dübbencs, Düdi mama, Zsáics* stb. De olyan esetek is előfordulnak, amelyekben a hangalak és a névadás oka együttesen játszanak szerepet, erős érzelmi-hangulati töltést kölcsönözve egy-egy névnek. Így a beszédhibás névviselők között ismerünk *Habogó, Habri, Handra, Hebebe, Hebi, Öfike* stb. nevűeket. Az egyetlen bóknév, a *Mester* kedvező hangulata a névadás okában rejlik, mert a név viselője kitűnő szakember.

A 152 gúnynév a ragadványnevek 35%-át képviseli, és a felvázolt kettős funkciókörben az egyéni gúnynevek uralkodnak 87%-os arányban, a csupán 13%-ban jelentkező családi gúnynevek mellett.

Végül a funkcionális szemszögből megvilágított névanyagot alapul véve elmondhatjuk azt, hogy Érkörtvélyes ragadványnevei változatos funkciókörökben

mozognak. Az elsődleges megkülönböztető, azonosító funkció a legfontosabb mozgatórugója minden ragadványnévnek. Ezenkívül azonban a névtípusok egymáshoz való viszonyításából kitűnik az is, hogy a helyettesítő ragadványnevek alkotják a rendszer alapját 77%-kal, és a kiegészítő funkció a nevek 23%-át működteti csupán. E három funkció mellett egy negyedik, a stilisztikai is lefoglalja magának az előbbi szerepkörökben jelentkező ragadványnevek 35%-át.

3. A ragadványnevek nyelvi alkata. A ragadványnevek rendszerét nemcsak dinamikus, működő mivoltában, mutathatjuk be, hanem számba vehetjük az alapját képező szókincset is. Ha e hagyományosabb vizsgálódási szempont felől közelítjük meg a névanyagot, akkor megfigyelhetjük, hogy a szóelemek eredetük, alak-, szó- és mondattani értékeik alapján szerveződnek alrendszerré.

Ez a négyjellemzős rendszer először is ragadványnevek eredete szerint bontható meg. Egyrészt elkülönülnek benne a világos, másrészt az ismeretlen vagy idegen eredetű nevek csoportjai. A 83 ismeretlen származású, *Becska, Bimbi, Grasszmomen, Kekkmoment*-féle ragadványnevek megfejtése csak összehasonlító vizsgálatokkal lenne lehetséges. Ezek hiányában kizárom őket a további névelemzésekből.

A megmaradt 353 ragadványnév nyelvi alkatbeli ismérvek alapján két névtípusba: a lexikális és az expresszív nevek típusába rendeződik. E két névanyag pedig, az őket éltető szófaji, alaktani és mondattani sajátosságaik alapján újabb részkategóriákba szerveződik.

A továbbiak során nézzük meg, hogy az első pillantásra rendezetlen halmazt alkotó 353 ragadványnév hogyan épít fel egy jellegzetes nyelvi alrendszert.

a. A lexikális ragadványnevek. A lexikális jellegű névanyag egytől egyig olyan szavakra épül, amelyek a mindennapi szókészlet elemei, pontosabban, amelyek „a magyar nyelv szavait szokott hangalakjukban, illetve nyelvjárási alakváltozatukban..." (l. B. Gergely *i.m.* 133) tartalmazzák. Vizsgálandó ragadványneveink teljes értelmű szókészleti elemekként besorolhatók a hagyományos nyelvtanból ismert szószerkezeti és szófaji kategóriákba.

A névanyagban az egyelemű és a többelemű nevek rétegei figyelhetők meg a nevek szerkezeti felépítése alapján. Az egyeleműek egyhangúságát az alapszók szerkezeti változatossága oldja fel, hiszen egymás mellett élnek egyszerű és összetett nevek, az egyszerűeken belül pedig tőszón, képzett és összetett szón alapulók.

Az egyelemű ragadványnevek. Egyszerű tőszóból álló ragadványnevek: *Ács, Bajusz, Bakter, Barna* stb. (102 név).

Egyszerű képzett szóból álló ragadványnevek: *-i* képzővel: *Ági, Alamuszi, Ári* stb. (21 név); *-s* képzővel: *Amerikás, Bagós, Bakkos* stb. (62 név); *-ász, -ész* képzősök: *Bányász, Dongász, Erdész* stb. (9 név); *-ó, -ő* képzősök: *Csengő, Dugó, Fedő* stb. (15 név).

Ritkább képzős származékok is előfordulnak a felsoroltakon kívül. Így az *-a* képzővel alakultak az *Argentina*, az *-ár*-ral a *Futár, Policár*, a *-g* képzővel a *Gazdag, Hazug* ragadványnevek. Végül az *-ly* a *Fogoly*, az *-ista* a *Fotbalista* és az *-u* képzőnk a *Hosszú, Samu* névalakokban fedezhető fel. A *-né* asszonynévképzőnk elevenen élő toldalék Körtvélyesen. Általában a férjről örökölt ragadványnevek ezzel a névformánssal vívődnek át a feleségekre. A lexikális ragadványnevek körében egyetlen egyelemű *-né* képzős adatunk van, a *Poggyászné* név. Összesen 10 nem termékeny képzős ragadványnév él a névrendszerben.

Az egyszerű ragadványnevek közé sorolhatjuk még a többes szám jelével ellátott *Babámkák*, a múltidő-jeles *Gyüttem* és a felszólító módú *Basszad* ragadványneveket is.

Összetett szavakból álló ragadványnevek. A 27 névből álló általában kételemű, összetett ragadványnevek csoportján belül az összetétel tagjai közötti mondattani viszonyok újabb altípusokat alakítanak ki.

Jelzős összetételek: *Almérnök, Csendőr* stb. (17 név); tárgyas összetételek: *Bornemissza, Fellegrázó* stb. (4 név); határozós összetételek: *Fanyelvű, Guggvaszaró, Leventegyermek* (3 név).

A jelzős, tárgyas, határozós szerves, alárendelő összetételek sorát egy szervetlen: *Cakpakk* és két elhomályosult összetétel: *Nócsa, Nyúfanyereg* zárja le. Mellérendelő összetételre nem találtam példát a lexikális ragadványnevek között.

A többelemű ragadványnevek. A lexikális névanyagban az egyelemű ragadványnevek kategóriáját a többelemű nevek egészítik ki. Ezek szer-

kezetüket tekintve szintagmatikus szókapcsolatok, amelyek elemeik száma és viszonya alapján rendszerezhetők.

Kételemű ragadványnevek. Két szó szintagmatikus kapcsolataként élő ragadványneveink mind alárendelő szószerkezetek, amelyeket többnyire jelzős viszonyok kapcsolnak össze. A jelzős szószerkezetek tovább tagolódnak az alap- és meghatározó tag köz-, illetve tulajdonnévi jellege alapján.

Jelzős szókapcsolatból álló ragadványnevek. Tulajdonnévi jelzős szókapcsolatból álló ragadványnevek: *Adon dísze, Böbi néni, Cili mérnök* stb. (13 név); köznévi jelzős szókapcsolatokból álló ragadványnevek: *Álmos bácsi, Arany csődör, Bakkos kecske*, stb. (29 név).

A bemutatott jelzős szókapcsolatok mellett egy határozós: *Ma tojta*, és két mondat értékű szókapcsolat is él: *Hálistennek, Mit ugrálsz?*

A kételemű ragadványnevek mellett csupán egyetlen háromelemű ragadványnév működik, amely megszólításszerű, szervetlen szókapcsolatból alakult: *Hopp, te Zsiga.*

Mielőtt lezárnók a lexikális ragadványnevek vizsgálatát, tekintsük át a megismert névtípusok mennyiségi megoszlását!

Az előzőek során láthattuk, hogy a 249 ragadványnév nagyobb része, 81%-a egyelemű, csupán 19%-a többelemű ragadványnév. Az egyeleműeken belül szerkezeti felépítés szerint a képzett szavas nevek 46,98%-ot, a tőszók 40,96%-ot, a jeles alakok 1,20%-ot képviselnek. A felsorolt egyszerű ragadványnevek arányát az összetett szavas nevek 10,84%-a egészíti ki.

A lexikális ragadványnevek egyelemű csoportján belül a szófaji jellegű névtípusok közül a főnevéké áll az első helyen 60%-kal. A melléknévi alapú ragadványnevek 36%-kal, a ritkább szófajúak pedig 2—2%-kal szerepelnek csupán.

A többelemű ragadványnevek megoszlása is érdekes. A kételemű ragadványnevek egyöntetű uralma figyelhető meg: a 45 névből 44 kételemű, 1 háromelemű. A kételeműek között pedig 91%-ban a jelzős szerkezetek állnak a fő helyen, a ritkább szerkezetek 9%-ban szerepelnek.

Az expresszív vagy kifejező erejű ragadványnevek. A körtvélyesi ragadványnevek lexikális csoportja kiegészül egy különös, a névanyag hangulatosságát, kifejező erejét is megalapozó névegyüttessel. A szakirodalom ezeket a többlettel bíró ragadványneveket expresszív neveknek titulálja. Valójában eléggé nehéz tisztán szétválasztani a névanyagon belül a két alaptípust: a lexikálist és az expresszívet. Közöttük ugyanis nagyon sok átmeneti jellegű, ún. „módosult alakú lexikális ragadványnév" teremt kapcsolatot. Az átmenet érzékeltetéséért először is a módosult alakú lexikális ragadványnevek két fő típusát mutatom be.

Ezek a szótövek vagy a toldalékok módosulásai következtében nyernek hangulati többlettartalmat. Mivel ez a többlet egy lexikális alapra épül rá, nem rendelkeznek a tiszta expresszív ragadványnevek minden tulajdonságával. Következésképpen átmeneti elemek.

A szótő expresszív módosulásai. A ragadványnevek szótöve nemegyszer hangalaki módosulásokat szenved el, és így hangulati, kifejező erőre tesz szert a név. 8 ragadványnév kelt kedveskedő vagy kellemetlen hatást a körtvélyesi névanyagból. Nagyon érdekes végigkövetni ezeket a módosulásokat, hiszen kiváló igazolói a nyelvi változásoknak is. Példáink bemutatását kezdhetjük a *Desanyám* szóalakkal, amelyről, világosan, kiderül, hogy az *édesanya* kezdő magánhangzójának a lekopásával alakult ki. A *Firi* esetében a *Frigy* vezetéknév szóbelseji mássalhangzótorlódása oldódik fel. Az *Inci* pedig az *Inczédi* rövidülése. A *Kubai* ragadványnév a Kabai vezetéknév módosult alakja, amely a Kuba országnév analógiás hatására alakulhatott ki. Néhány példánk akad a beszédhibából adódó módosulásokra is: *Békuci, Bélusska, Janszli, Mogduszka.*

A toldalékok expresszív módosulásai. A körtvélyesi ragadványnevek végződéseit nagyon gyakran a szójelentést megváltoztató képzők alakítják át. A lexikális ragadványnevek szerkezeti elemzéséből is kiderült az, hogy a névalkotás egyik eleven módja a szóképzés. Az expresszív színezetű ragadványnevek körében is ez a szóalkotási mód a leggyakoribb. Különösen kedvelt az *-i* bece- és játszi névszóképzőnk, amint azt a következő esetek is mutatják: *Csöki, Doki, Ducki, Hugi, Kani, Koszi, Kutyi, Rabi, Szaki, Szopi.* De előfordul szóvégeken az eredeti magánhangzó helyett vagy a mellett az *-ó: Mazsó (~ Mazsola), Szukó (~ Szuka)* és az *-u: Bendu (~ Bendő)* képzőnk is. A *Kutyilla* név esetében

egyszerre két képző, az *-i* és a *-lla* is módosította a *kutya* szavunk végződését: *kutya* > *Kutyi* > *Kutyilla*. — A toldalékok expresszív módosulásaival összesen 15 ragadványnév alakult.

b. A nem lexikális elemekből álló ragadványnevek. Nagyon sokszor hangutánzó vagy hangulatfestő, esetleg kideríthetetlen hangalakú, de expresszivitást hordozó ragadványnevek is színezhetik a névállományt. Ezek a névelemek elsősorban hangalakjukkal keltik föl a figyelmet. Általában nehéz meghatározni az általuk felidézett hangulatot, de a névadás indítékának az ismerete, a hangalak vagy az adatközlők információja nyomra vezethet. A nem lexikális alapú ragadványneveink akkor keletkeznek, ha a név hangstruktúráját elsősorban hangulati tényezők határozzák meg.

A hangstruktúra visszavezethető hangutánzásra, amint a következő ragadványnevek is mutatják: *Breki, Cicka, Dungós, Dungósné, Dübögő, Hámhám, Kukurikú.* De hangulatfestésre is a *Bődi, Bődiné, Ciri, Cuca, Dobbincs, Dübbencs, Habri, Handra, Hebebe, Hebi, Lutyiputyi, Lutyiné ~ Putyiné, Kalótya, Kacska, Kukucska, Nyünyü, Pukló* nevek esetében.

Két kideríthető névadási indítékú, nem lexikális ragadványnévvel is találkozunk: *Muru, Sün.* Végül néhány kideríthetetlen indítékú, de hangulatot, viccelődő, tréfálkozó, sőt gúnyos hangulatot árasztó ragadványnévre is van példánk: *Cupa, Doberdó, Kőku, Mumu, Pipi, Pucu, Pucuró, Támángó, Tutu, Tyityi.* Összesen 36 név képviseli ezt a csoportot.

Az elmondottakból kitűnik, hogy 59 példát találunk Körtvélyesen az expresszív ragadványnevekre.

A nem lexikális ragadványnévtípusok összevetéséből kiderül az, hogy a nem lexikális elemből álló ragadványnevek uralkodnak közöttük 62%-os arányban. A szótő- és a toldalékmódosulással alakult ragadványnevek átmeneti jellegét pedig előfordulási arányuk is hangsúlyozza: 14, illetve 23% az arányuk a nevek között.

A ragadványnevek nyelvi alkatbeli vizsgálata alapján megállapíthatjuk, hogy nagyon változatos belső szóalkotási módokkal alakultak, így nyelvi felépítésük is színes képet nyújt.

A névanyag 80,97%-át vettük szemügyre, és ebből kiderült az, hogy Körtvélyesen a leggyakoribb a lexikális, egyelemű ragadványnévtípus, hiszen 83,28%-ban fordul elő. Az expresszív jellegű pedig eléggé kis arányt képvisel, csupán 16,6%-ot.

4. A ragadványnevek jelentéstani vizsgálata. A ragadványnevek jelentéstani vizsgálata során nem nehéz feladat az egyes nevek jelentéstruktúráját feltárni. A rendszer vizsgálata azonban ennél többet kíván. Az egyedi eseteken túllépve megköveteli a teljes névrendszer jelentésszerkezetének, jelentéstani névtípusoknak és viszonyoknak a feltérképezését is. Így a névrendszer összefüggéseiben mozogva a jelentéstani névtípusokat ezúttal a megegyező jelentésszerkezetű ragadványnevekből állítottam össze.

Ha számba vesszük mind a 436 ragadványnév jelentésszerkezetét, akkor kiderül az, hogy egy szerkezeti tényező, a denotatív jelentés mindenik esetében megjelenik, hiszen ez avatja őket tulajdonnévi nyelvi jelekké. A denotáció ugyanis nem egyéb, mint a jelnek a jeltárgyra való vonatkozása, a ragadványnévnek mint hangsornak egy egyedi jeltárgyra, személyre való kapcsolódása.

A ragadványneveket így nem is a denotáció alapján tipizálhatjuk, hanem a jelentésszerkezet többi tényezője alapján. Ezek közül a motiváció alapján a 436 denotatív nevet két fő névtípusba sorolom be: a motivált és motiválatlan nevek csoportjaiba. Ezeken belül több altípust mutatok be, és rávilágítok jelentéstani szerkezetük sajátosságaira.

A. *A motivált ragadványnevek.* Azok a ragadványnevek, amelyeknek a jelentésstruktúrájában a motiváció döntő tényezőként van jelen, azok szerves kapcsolatban élnek az általuk jelölt valóságdarabbal. Ebből következik a másik sajátosságuk: pontos információt hordoznak jeltárgyukról.

A 285 denotatív, motivált ragadványnév átrendezhető aszerint is, hogy milyen fogalomkörökről hordoznak információtartalmat.

Ennek a fogalomköri tagolódásnak a képe a következőképpen alakul:

1. Családtagok nevére vonatkozó ragadványnevek:

a) Férfielőd neve: vezetékneve: *Leshincki, Ráksi* (2); utóneve: *Gyula* (1); beceneve: *Ári néni, Béni, Guszti, Laci, Peti.*

b) Nőelőd neve: vezetékneve: *Baksán, Petrovics*, beceneve: *Áci, Klári, Loli.*
c) Testvér neve: beceneve: *Pinyi.* Összesen 14 név emlékezetet családtagokra.

2. Helyre utaló ragadványnevek: *Amerikás, Argentina, Kigyósi, Lilliomos, Nagytanyasi, Pesti.* Ide sorolom a kollektív gúnyneveket is, amelyek egy-egy falu vonatkozásában azonosítanak: *Bakós, Csóka, Dinnyés, Szalacsi bicskás, Torzsás.* Összesen 11 ragadványnév tartozik ebbe a kis csoportba.

3. Foglalkozással kapcsolatos ragadványnevek: *Arovitos, Bagós, Bakter, Bányász, Békuci, Bötös, Bufetes, Cili mérnök, Csefer, Csendőr, Diszkós, Dobos, Doki, Dongász, Dungós, Dünkő, Elnök, Erdész, Fiókelnök, Fotbalista, Fruteszporos, Futurás, Fuvaros, Gépész, Gumis, Harangozó, Jegyző, Juhász, Kántor, Kerékgyártó, Kerülő, Kocsis, Kovács, Kőműves, Kupec, Mester, Mészáros, Pájinkás, Paprikás, Pásztor, Pékes, Pikasszó, Piktor, Postás, Prádés, Rádiós, Sánta suszter, Suszter, Szabó, Vadász, Vincellér, Zenész* (53).

4. Vagyoni helyzetre utaló ragadványnevek: *Gazdag* (1).

5. Katonáskodással kapcsolatos ragadványnevek: *Huszár, Kokastallus* (2).

6. Testi tulajdonságot, külsőt megelevenítő ragadványnevek (83 név):

— termetre vonatkozók: *Cap-pakk, Colos, Csöki, Gerendás, Gólya bácsi, Hosszú, Hosszú puska, Hosszú szivar, Kicsi, Kis mester, Mit ugrálsz, Murguj, Nagy, Pici, Pucu, Sugár, Törpe;*

— feltűnő testrészre, testi fogyatékosságra vonatkozók: *Bődi, Bődiné, Bunkó, Combos, Csipás, Doberdó, Duccos, Ducki, Füles, Füttyös gúnár, Kacska, Kancsi, Kancsi káplár, Kodzsák, Kukucska, Lútámasztó, Nád Jancsi, Palóc, Pápaszemes, Pocok, Pohos, Póla néni, Pukló, Sánta, Süket, Szemes, Támángó, Titó;* — haj- és bőrszínre vonatkozók: *Cigán, Hamuszemű, Lassú piros, Kis Pistru, Néger, Ördög, Pisztru Nagy Pistru, Rigó, Veres, Ződhajú;* — mozgásra, járásra vonatkozók: *Botkigyó, Ciri, Dübögő, Cseplin, Gácsír, Futár, Kajmós, Kalótya, Kígen, Kis öreg, Macska, Mosu, Pácás, Ruca;* — elhanyagolt gondozatlan külsőre vonatkozók: *Fedő, Koszi, Serkés;* — beszédhibára vonatkozók: *Béluszka, Fanyelvű, Habogó, Habri, Handra, Hebebe, Hebi, Öfike, Vin takony.*

7. Életkorra vonatkozó ragadványnevek: *Cuca, Fiatal, Hugi, Öreg, Papó, Vin* (7).

8. Lelki tulajdonságot jelölő ragadványnevek: — szellemi korlátoltságot kifejezők: *Bolond, Bolondos, Öreg táncos, Sötét, Táncos;* — könnyelműségre, léha viselkedésre vonatkozók: *Aranycsődör, Basszad, Bornemissza, Boros, Bródi, Brumi, Bukfenc, Bukfenc király, Farda, Guggvaszaró, Hazug, Herdzsu, Kani, Kanos, Kapcabetyár, Kokány, Kontrád, Kotló, Kotlósszájú, Lenuca, Lihu, Lutyi-putyi, Lutyiné ~ Putyiné, Mami, Nőcsábász, Petrós, Pipás, Pletykás, Pletykaszekér, Részeges, Sőre, Szeszkazán, Tolvaj, Tőtős, Vin fosos, Vin kokány, Zsidó;* — verekedős természetre vonatkozó: *Bunyós;* — önteltségre vonatkozók: *Adon dísze, Dungós, Dungósné, Férfi, Fiser, Főnök, Gánás király, Kenedi, Mérnök úr, Policár, Sejkes, Szektor, Tanár úr, Úri;* — szorgalmas, ügyes természetre vonatkozók: *Csinos, Rabi;* — csendes természetre vonatkozók: *Alamuszi, Álmos bácsi, Madarász, Magduszka, Nyúl Misi, Nyuszi, Nyünyü.*

9. Birtoklásra vonatkozó ragadványnevek: *Bakkos, Bivalyos, Bukszó, Móni, Puskás* (5).

10. Származásra utaló ragadványnevek: *Leventegyermek, Lucsi, Magyar, Muszka, Székely* (5).

11. Eseményre emlékeztető ragadványnevek: a *Dzseki* ragadványnevű személy elhagyta a dzsekijét, amelyre ezután a neve emlékezteti. Egy epilepsziás beteg pedig *Fellegrázó* néven ismert, mert ha betegsége elhatalmasodott rajta azzal biztatták, hogy „Imre, rázd meg a felleget!". Tilos fogolyvadászatra figyelmeztet a *Fogoly* név, a *Gúnár* pedig gúnárlopásra. Egy súlyos balesetet idéz fel mindenkiben a *Halál* név, amelynek a viselője halálos sebet kapott karóba esésekor. Az emlékezet szerint még a koporsót is előkészítették számára, de erre végül is nem volt szükség. *Hálistennek* nem káromkodott akkor, amikor a lova a nagy melegben legyezett, csapott és ő leesett a szekérről, hanem azt mondta, hogy „Hálistennek keresztülestem a szekérrúdon!". *Kaszás* eladta titokban a gazdája dinnyéjét, és azzal mentette ki magát a bajból, hogy a kaszálásért kapott pénzösszegnek nevezte meg a dinnye árát. Háborús emléket őriz a *Kis muszka* név. A névviselő apja

sokáig volt fogságban, hazatértekor a kisfiát egy kis muszkához hasonlította. *Poggyászné* a férje ragadványnevét örökölte, aki futballistaként lekésett egy mérkőzésről, és amikor késve megérkezett a helyszínre, azt kérdezte a csapattól, hogy „Hát a poggyászt hoztátok?". *Prikurics* kerülő, határőr volt, aki a vasadi asszonyoknak kedveskedett, káposztát adott, de azok nem álltak vele szóba. *Sipogó* az apjától örökölte nevét, akit az „Édesapám, mi sipog az ágy alatt?" kérdéssel bosszantottak, mire ő csúnyán válaszolt. „Som, te itt a brigodér!" jelszóval ijesztették meg a névviselőt, aki titokban kivágott egy fát az erdőn. *Tavári* pedig a cséplőgépnél volt fűtő 14 éves koráig, s egyszer valaki pisztolyt fogott rá, meg akarta ijeszteni. Erre ijedtében egy kétsorossal védekezett: „Ide lőjjön továris / Ne szenvedjek sokáig!". A katonaságtól megszökött, otthon a tökindák között bujkáló katonaapára emlékeztet a *Tökinda* név. A *Tyúkos* pedig egy régi tyúklopás bélyegét őrzi. Összesen 15 eseményre utaló ragadványnévvel találkoztunk.

12. Szavajárásra utaló ragadványnevek: *Babámkák* (a névviselő tréfás köszönési formulája a gyerekekkel szemben), *Cicka, Desanyám, Grubics, Gyüttem, Hámhám, Hopp, te Zsiga* (ezt a dalt énekelte a névviselő), *Ides, Janszli* (a névviselő apja a fiainak mindig azt mondta: „Janszli, Béla lulkafussz, / Mer a kanszli kiszalad!"), *Okéj, Pácse, Rosszsebes, Tobi* (13).

13. Névasszociációs, játszi névalakulással létrejött ragadványnevek: *Cseke, Fekete tulipán, Firi, Inci, Kubai, Lúdas Matyi, Muru* (7).

B. *A motiválatlan ragadványnevek.* A motivált ragadványnevek életük során elveszíthetik motivációjukat, a névviselővel való szerves kapcsolatukat. Ez a folyamat a nevek estében természetes jelenség, a névvé alakulás elengedhetetlen feltétele.

A motiválatlan ragadványnevek motiváció nélkül is betölthetik szerepköreiket, sőt információt is hordozhatnak önálló nyelvi jelekként. A motiválatlan egységen belül pedig a ragadványnevek alapján álló nyelvi jelek etimológiai jelentésének a függvényében megoszlást figyelhetünk meg. Azok a nevek ugyanis, amelyeknek az etimológiai jelentése világos, tehát közszói jelentéssel is rendelkeznek, azok a szónevek. Viszont a közszói jelentést nem ismerő ragadványnevek jelnevek, amelyek információt, némi hangulatot hordozhatnak, de etimológiájuk tisztázatlan.

1. A 151 motiválatlan ragadványnév közül a 89 szónév az alapszó fogalomköri hovatartozása szerint a következőképpen oszlik meg: — foglalkozásnevek: *Almérnök, Doktor úr, Perceptor, Szaki, Színész, Ügyeletes;* — személynevek: *Banyi, Benti, Csáti, Dani, Degol tábornok, Dorel, Düdi mama, Gáti Vera, Hofi Géza, Kobak, Laló, Lata, Megrén felügyelő, Nyika, Oszkár, Öreg Fricc, Samu, Susa, Vendel, Vihogó Benke;* — tulajdonnevek: *Buga, Cukros, Csontos, Fakó, Fejes, Gombos, Lopófejű, Ludas, Puha, Pulykás, Súgó, Szilaj, Szopi, Tökös, Zúgó;* — tárgynevek: *Csajka, Csülök, Dugó, Golyó, Kassza, Köcsög, Küllő, Nyúfanyereg, Pufajka, Szita, Zubbuny;* — anyagnevek: *Forró tea, Hamu, Pipi, Tepertő, Tojás, Vászon;* — színnevek: *Barna;* — testrésznevek: *Bajusz, Zúza;* — növénynevek: *Berbencei, Csutka, Mazsó ~ Mazsola, Paszuly;* — állatnevek: *Boci, Csirke, Kánya, Kokas, Kutya, Kutyi, Kutyilla, Kutyiné, Kuvasz, Mókus, Veréb;* — népnevek: *Brazil, Kozák, Muzulmány, Polyák;* — katonáskodásra utaló nevek: *Jáger, Káplár, Katona, Tizedes;* — uralkodónevek: *Császár, Csézár;* — cselekvésnév: *Ma tojta, Muszáj;* — életkorra utaló név: *Tata.*

2. A jelnevek alcsoportjába 62 motiválatlan, homályos vagy tisztázatlan etimológiájú ragadványnév tartozik. Ezek a következők: *Bangó, Becska, Bendu, Bimbi, Bimbiné, Böbi néni, Brecska, Breki, Bubi, Bubics, Bubu, Bugyesz, Cupa, Csecsu, Csicsi, Csomi, Csorcsu, Csoti, Dobbincs, Dübbencs, Dzsibutin, Frecska, Gegu, Grasszmomen, Kekkmoment, Kenáj, Kis Bimbi, Kis Breki, Kis keszi, Kóku, Kukorikú, Kudi, Kuim, Kukucás, Mekkelek, Menyus, Mikercs, Milefor, Mumu, Muzsu, Nócsa, Pánár, Panter, Pattu, Pikli, Pitterman, Potyók, Pucuró, Pupu granicser, Pupur, Rukuci, Száncsó, Szedi, Szinyor, Szukó, Szukra, Szuli, Tutu, Tyityi, Vakera, Zikher, Zsáics.*

Az egyes névcsoportoknál jelzett számadatok alapján megállapíthatjuk, hogy a körtvélyesi ragadványnevek rendszerének jelentésszerkezetében a motivált denotatív nevek uralkodnak 65,36%-os előfordulási arányukkal. A motiválatlan nevek viszont 36,64%-ban jelentkeznek. Ezen a kisebb névcsoporton belül pedig a szónevek 59%-kal, a jelnevek 41%-kal szerepelnek.

Az etimológiai jelentést a teljes névrendszeren is lemérhetjük. Eszerint a motivált és a motiválatlan nevek együttesen jellemezhetők közszói jelentéssel. Így a névanyag 85,77%-a szónévi, jelentéses nyelvi jel. A jelnevek kis hányada 14,23%-a pedig azt jelzi, hogy egy jellegzetes ragadványnévrendszerrel van dolgunk, amelyben a nevek nagy része alig lépte át a köznév határát.

CSOMORTÁNI MAGDOLNA

SUPRANUME DIN CURTUIUŞENI (JUD. BIHOR)

(Rezumat)

Supranumele din Curtuiuşeni sînt prezentate într-o secţiune sincronică cuprinzînd perioada dintre anii 1984 şi 1986. În cercetarea numelor se foloseşte metoda descriptivă, dar în interiorul acesteia se are în vedere aşa-zisa sincronie dinamică, ceea ce înseamnă că inventarul de supranume este privit în mişcarea lui interioară, urmărindu-se în acelaşi timp şi procesul de formare şi de schimbare a supranumelor. Acestea sînt studiate şi din punctul de vedere al originii lor lingvistice.

Prezentarea supranumelor din Curtuiuşeni se realizează în următoarea structurare: inventarul supranumelor, probleme ale utilizării supranumelor, probleme de viaţă onomastică în domeniul supranumelor, clasele supranumelor pe baza cauzelor denominaţiei, structura lor lingvistică (particularităţi lexicologice, morfologice şi sintactice, precum şi mijloacele lingvistice de realizare a supranumelor cu valoare expresivă, componenţa după origine a fondului de supranume din satul Curtuiuşeni).

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXXI. évf. 1987. 2. szám

NYELVFÖLDRAJZI ADATOK AZ EKÉS FÖLDMŰVELÉS SZÓKINCSÉHEZ

A romániai magyar nyelvjárások jelenségeinek nyelvföldrajzi felméréséhez összeállított kérdőfüzetben — a falu életében betöltött szerepének megfelelően — jelentős helyet foglal el a földművelés. Természetszerűen megtalálhatók itt a talajmegmunkáló eszközökre és e tárgyak részeire utaló kérdések, illetőleg címszavak is. Az így összegyűjtött nyelvjárási anyagból ez alkalommal az *eke, ekegerendely, csoroszlya, ekevas, eketalp, kormány, ekefej, ekeszarv, kakatszeg, eketaliga, váltó, gúzslánc, taligavánkos, ekeló, ösztöke, tézsla, csikoltó* címszavak anyagát közöljük és elemezzük, hozzávéve még az ekével végzett művelést megjelölő *szántok* és e szóval etimológiailag összefüggő (a föld jól) *számlik* címszó szóföldrajzi adatait. A kérdezéskor az eke formájának a megválasztásában — éppúgy mint a MNyAtl. gyűjtői is — a félvasekét vettük alapul.

Az eke és részeinek magyar szókincsét a néprajzi leírások, a különböző tájszóközlések és a MNyAtl. adatai alapján részletesen elemzi, szó- és gazdaságtörténeti szempontból vizsgálja, értékeli kitűnő néprajzi monográfiájában Balassa Iván (*Az eke és a szántás története Magyarországon*. Bp., 1973. 167—247). Az alábbiakban a magunk gyűjtötte adatok felsorakoztatásával Balassa összeállítását kívánjuk kiegészíteni és főleg nyelvföldrajzi szempontból pontosabbá tenni.

Íme az adatok:[1]

Eke: *eke* (A:3, B:1, 4—6, 8, 9, C:2, 3, D:1, 4—6, E:1, 3, 5, 9—13, F:4—6, 9—13, G:1, 2, J:2, 3, K:1, 5, L:2, 6, 8, 9, 11, 13, 15, 17, M:3, 4, 6, 9, 10, 12, 14, 16, O:1, 2, P:1, S:1, T:3—5, 11, 15, 20, U:7), *ekę* (A:1, B:2, 7, 8, 10, D:2, 3, E:2, 4, 6—8, F:2, 7, 8, I:1, 2, J:1, K:4, L:1, 3, 6, 10, 12, 14, 16, 19, M:5, 15), *ękë* (K:2, M:1), *ekë* (F:1, K:3, L:4, 5, 7, 18, M:2, T:11), *ękë* (F:3, L:19), *ękę* (A:2, B:3, L:14), *ëkë* (A:2), *èke* (C:1), *èkę* (L:16), *ëke* (R:2), *eki* ~ *ekį* (H:1), *ekʲé* (N:1), *ękę* (G:2, M:6, 8, 12, 13, 17, 18, N:2—4, R:1, T:1, 2, 4, 6, 7, 9, 10, 12—19, U:1—6, 8), *ęke* (M:7, T:16, U:7), *äkä* (M:11, T:1, 2, 8), *zękę* (N:2).

Szóföldrajzi szempontból tehát a vizsgált terület egészén mindenütt egységesen ugyanaz a szó jelöli a tárgyat. Hangtani szempontból kiemelkedő egy-egy *i*-ző, illetőleg *ʲé*-ző változat, a szabófalvi *eki* és a bogdánfalvi *ekʲé*. Az *e/ë* fonológiai szembenállást mutató kutatópontokon a szó e hangjai mindig nyíltak *(e, ę, ä)*, másutt, ahol a hangrendszerben csak egyféle */e/* fonémát találunk, a szó e hangjai, főleg hangsúlytalan helyzetben, zártabb *[ę, ë]* variánsokban is realizálódhatnak.

Ekegerendely: *ekegerendely* (R:2), *ekegęrendèj* (B:6, L:3), *ekegerendèj* (D:6, E:2), *ekegerendèj* (F:6), *ękęgęrendèj* (K:3), *ekęgęrendèj* (A:2), *ekęgęrendëj* (B:10), *äkägërendëj* (M:11), *ękęgërendëj* (U:4), *ękęgërendéj* (U:1), *ękęgërendę̈* (T:14), *ękęgërendę* (U:8); — *gërendély* (N:1), *gërendëj*

[1] A betűjelnek és indexszámnak megfelelő kutatópontok jegyzékét lásd NyIrK. X. 58.

(T:8), *gërëndëj* (T:13), *gërëndèj* (D:3, E:5, M:15, 17, N:4, 7, 20, U:5), *gërëndę̀j* (E:1, M:6, 18, T:2, 15, 16, 19, U:7), *gërëndęj* (A:3), *gerendèj* (E:2), *gęrę̈ndęj* (A:3), *gërëndé* (M:4, 12, 13), *gërëndę̈ʲ* (E:10), *gërëndèj* (E:4, L:14), *gȫrȫndëly* ~ *gërëndëly* (S:1), *gerendęly* (H:1), *gerendèj* (B:3, D:1, 4, F:13), *gerendëj* (E:12, F:3, O:2), *gerendę̈j* (M:7), *gerendèj* (F:10), *gerendęj* (D:2, F:1, 4, 11, L:1, 15), *gerendę̀j* (B:1, 2, 7, E:8, F:2, J:1, K:5, T:3, 5), *gerendę̈j* (L:11), *gerendę̀* ~ *gerendęj* (E:11), *gęrę̈ndę̀j* (K:1, M:1), *gęrę̈ndèj* (B:8, C:3, E:3, 13, F:7, 12, K:2, 4, L:2, 4—9, 13, 17—19), *gęrę̈ndęj* (B:4, F:5, T:12), *gęrę̈ndę̈j* (B:9, E;6, M:5), *gęrę̈ndȅj* (L:14), *gęrę̈ndę̀j* (D:5, F:8, M:6, T:11), *gërëndëly* ~ *gerendely* (R:2), *gërëndèj* (R:1, T:6 U:6), *gërëndę̀j* (E:7), *gërëndèj* (G:1, L:12), *gërëndę̀jʲ* ~ *gërëndę̀jʲ* (E:9), *gerę̈ndèj* (F:9), *gërëndę̀j* (T:18), *gerę̈ndëj* (L:10), *girindèj* (J:2), *gę̈rę̈ndę̈j* ~ *gȫrȫndȫj* (M:15), *gȫrȫndȫj* (I:1, M:14, P:1), *gȫrȫndȫj* (M:9, 10), *gȫrȫndèj* (J:3), *gȫrȫndȫj* (M:16), *göröndö* (T:17), *göröndő* (I:2), *göröndöᵘ* (O:1), *göröndöᵘ* (M:14), *görönygyőᵘ!* (B:5); — *gę̈rę̈ndę* (M:3, 8, T:1, 10, U:2), *gërënde* (U:2), *gę̈rę̈nde* (M:3); — *ekegerenda* (C:1), *ekęgerenda* (A:1), *ękęgërëndą* (N:2, 3, T:9, U:3); — *gërëndą* (G:2), *gęrę̈ndą* (L:16), *gërëndą* (M:2), *gerenda* (J:2).

A kutatott terület egészén általános az *ekegerendely, gerendely,* de mellette szórványosan feltűnik az *ekegerenda, gerenda* szóalak is. Minthogy a *gerendely* szónak van 'a malomkerék tengelye' jelentése is, a *gerenda* szó meg éppen elsődleges jelentésben minden 'megmunkált vastag szálfa', motiválja az *eke-* előtagú jelzős szóösszetételek, az *ekegerendely* fel-febukkanását. A szó hangalakja igen változatos. Az *ly*-ző kutatópontokon (Lozsád, Oltszakadát, Szabófalva, Bogdánfalva) megőrződött az *ly*. A *gerendé, göröndő*-féle alakok végződése az *ly* > *j* > Ø fejlődéssel jött létre (TESz), A *gërëndét* tárgyas alakból analógiás úton keletkezett a keleti székely nyelvjárásokban a *gërëndę* forma. Ami a *gerendely* és változataiban előforduló *e hangok* minőségét illeti, a kétféle, a fonematikus értékű *e/ë* hangot megkülönböztető nyelvjárási egységekben mindig zárt *ë*, illetőleg helyén az *ö*-ző udvarhelyszéki és bánsági nyelvjárásban *ő*-t találunk. A csak egyféle /e/ fonémával élő nyelvjárásokban az /e/ fonéma realizációja igen változatos, nyíltság-zártság vonatkozásában ingadozó. A szóvégi *-j* nyújtó hatása miatt, sok esetben éppen ez a szóvégi hangsúlytalan e hang a nyíltabb: *gęrę̈ndèj, gęrę̈ndęj*. Hangtani szempontból figyelmet érdemel még a köröstárkányi *girindèj* is.

Csoroszlya: *csoroszja* (B:1—3, 5, 6, 8, D:1, 2, 4, 5, E:1—3, I:2, J:1, 3, O:1, 2, P:1), *csoroszją* (A:3, B:4, 7, 9, 10, D:3, E:4, 5), *csoroszjǫ* (D:6); — *csaraszla* (J:2); — *csorosznya* (A:2, I:1),

hosszuvas (C:3, E:7—11, 13, F:1, 2, 4, 10, K:1, 2, 5, L:1, 3, M:4, 14, 17, T:5, 20), *hosszuvąs* (E:6, 12, K:3, L:5, 9, M:2, 3, 8, 11, 16, 17, N:2, 4, R:1, 9, 12, 13, 16, 18, 19, U:1—8), *hosszuvǫs* (T:15), *hosszuβas* (F:1), *hasszuvas* (F:9, 13!, K:4, 5, L:2, 10, 14, 16), *hasszuvąs* (L:4, 15), *hąsszuvas* (L:6, 7, 11, R:2), *hǫsszuvas* (L:19, R:2), *hǫsszuvǫs* (L:13),

hasittóvas (M:12), *hasittöᵘvas* (M:5), *hasittǫ̀vąs* (T:8); — *hasittókęs* (M:12),

ekekés (F:6, 7), *ekekẹ̈s* (C:1, F:4), *ẹkẹkẹ́s* (M:7), *ẹkẹkés* (N:3, T:6, 13); — *kés* (F:5, 12, G:1, 2, L:8, 17, M:15, T:10), *kẹ̈s* (F:6), *kïësz* (H:1), *kïész* ~ *kïész* (N:1),

Nincs: (C:2, L:12, 18, M:1, 6, 9, 10, 13, 14, 18, S:1, T:2—4, 7, 11).

Az adatok között jól meghúzható izoglosszát találunk. A *csoroszja* (közöttük egy-egy *ly* > *ny* változást mutató *csorosznya*, valamint egy *l*-ző s egyben *a*-zó köröstárkányi *csaraszla* változat) a kutatott terület nyugati részében általános. Ezt találjuk a Szamosháton, Kővár vidékén, a Szilágyságban, Biharban és a Bánság kutatópontjain. A *csoroszját* váltja fel kelet felé a *hosszuvas (hasszuvas)*, mely a kalotaszegi, a mezőségi és a keleti székely nyelvjárásban csaknem általános, egészen szórványosan bukkan fel közöttük a *kés, ekekés* elnevezés. Feltűnő, hogy a nyugati-székelységben a félvasekén nincsen csoroszlya, következésképp hiányzik az adat is. Adatközlőim itt-ott tudták mégis, hogy van ilyen eke, neveként ezért bukkan fel egyik-másik kutatóponton egymást váltva a *hasittóvas, hasittókés, hosszuvas* vagy a *kés, ekekés*.

Ekevas: *ekevas* (A:3, B:1, 2, 4, 8, 9, D:1—5, F:4, 6, 7, 10—12, G:1, 1:2, J:1, 3, L:8, 17, 18, M:5, 6, 9, 14, 15; O:1, 2, P:1, T:3, 5, 11), *ẹkevas ekẹvas* (A:1, J:1, L:12), *ẹkẹvas* (F:8, M:1), *ekevạs* (B:3, F:3, 9, G:2, M:10, 12, 16, S:1, T:6), *ẹkẹvạs* (T:4, 14), *ẹkẹvạs* (M:7, 12, 13, 17, T:7, 10, 12, 13, U:8), *äkävas* (T:2), *äkävạs (T:8), ekïvasz* (H:1), *ẹkïévasz* (N:1),

szẹ̈lesvas (F:4), *szẹlesvas* (E:11), *szẹ̈lezsvas!* (F:1),

laposvas (A:2, B:5, 7, 10, E:7, 8, 10, F:5, K:1, M:4, R:1, T:5, 17, 20), *laposvạs* (M:2, 3, 8, 11, T:1, 9, 16, 18, 19, U:1—7), *laposvọs* (T:15), *lạpasvạs* (L:13), *lapasvas* (B:5, C:3, E:6, 7, F: 2, 11, 13, K:2—5, L:1—3, 5—7, 10, 11, 14, 15, 16, 19), *lapasvạs* (L:4, 9, N:2), *lapisvas* (B:9, D:6, E:1—5, 9, 12, 13, J:2, R:2),

àlsọẹkẹkés (N:3),

ẹkẹkés (M:18), *ẹkẹkïës* (N:4).

A felsorakoztatott adataink jól bizonyítják, hogy csak ezek birtokában alkothatunk képet az ekerész erdélyi elnevezéséről, s főleg, hogy a korábbi gyűjtések adatszegénysége miatt mostanáig lehetetlen volt akár megközelítő szóföldrajzi képet kialakítani. Két elterjedt, jól elkülöníthető területi egységben jelentkező lexéma az *ekevas* és a *laposvas;* a másik két névnek a jelentkezése szórványos. Az *ekevas* megjelölés hallható a szamosháti, bihari és a bánsági kutatópontokon. Kelet felé haladva az *ekevas* lexémát felváltja a *laposvas (lapisvas, lapasvas)*. Ezt találjuk érmelléki beütéssel a szilágysági, Nagybánya—Kővár vidéki, a kalotaszegi és az egész mezőségi nyelvjárásban, az észak-mezőségi kutatópontok (Magyardécse, Ördöngösfüzes, Szék, Feketelak, Mezőköbölkút, Zselyk, Tacs, Sófalva) kivételével, ahol újból feltűnik az *ekevas,* mely szó itt megint körülhatárolható szóföldrajzi foltot alkot. Ettől délre Aranyosszéken, továbbá a Maros és a Küküllő vidékén — mint már említettük: a mezőségi nyelvjárásterületnek ezen a részén — a *lapasvas* hallható, de gyűjtésünkben Nyárádszentmárton, Bede, Pipe, Küküllősárpatak vonalától keletre, a *laposvas* nevet megint felváltja az *ekevas*. Ezt találjuk az egész nyugati székely nyelvjárásban egészen a Hargita vonaláig, illető-

leg délen Szárazajtáig meg Apácáig. Az *ekevas* helyét a keleti székelységben: Gyergyó, Csík, és Háromszék területén, megint átveszi a *lapos-vas*, hogy ezt az *sz*-elő csángóban megint felváltsa az *ekivasz, ekévasz*.

A másik két elnevezésre csak szórványos adataink vannak. Az *ekekés* Gyimesbükkön, Csíkmenaságban és Lövétén bukkan fel. A *szélesvas* a kalotaszegi Gyerőmonostoron, az észak-mezőségi Bacán és — más szinonimával váltakozva — Sófalván fordul elő. Elvileg a magyarban önállóan is alakulhatott a *szélesvas* a *hosszúvas* ellentéteként, de nyelvföldrajzi okok miatt alkalmasint a román *fier lat* 'ua.' tükörfordítása.

Eketalp: *eketalp* (O:2, S:1), *eketàlp* (B:2, 9, E:7, 8, F:2, K:3—6, L:19, P:1, U:7), *eketalp* (L:9, S:1), *eketàlp* (M:16), *ekętàlp* (E:2, 4, F:3, L:16), *ekętalp* (F:8), *ekętălp* (K:1), *ęketàlp* (N:3, T:14, 17), *ęketalp* (U:8), *ęketălp* (N:2, T:8, 10, 16), *ăketălp* (T:16), *ęketǫ̀lp* (U:2), *ęketălp* (L:14); — *talp* (B:4, E:6, I:2, O:1), *tălp* (B:3—6, E:5, 10, F:5, 12, L:2, 6, M:1, R:1, 2, T:1, 20, U:5, 6), *tălp* (M:12, T:15, 19); — *tălpvas* (B:8, E:3),

csúszóᵘvas (I:1), *csuszovas* (L:17), *csúszóvas* (M:3, 7, 11, U:1), *csúszᵘóvas* (T:12), *csúszöᵘvas* (T:1, U:3), *csuszǒvas* (U:4), *csuszǫovas* (U:7), *csúszòvas* (U:2); — *csúszóǫ* (J:1, T:2), *csúszòᵘ* (J:3), *csúszǫ̀* (M:2), *csuszǒ* ~ *csuszòᵘ* (O:2); — *csúsztatǫ̀ǫ* (A:2), *csúsztatǫǫ* (A:3), *csusztatoᵘ* (B:1, 7, E:9), *csúsztatòǫ* (D:1, 2), *csúsztatóǫ* (B:8, D:3), *csúsztatòᵘ* (D:4), *csúsztatǫ́ǫ* (D:6), *csusztatoǫ* (E:1), *csusztato* (F:11, J:2, K:2, L:1, 10, 15), *csùsztato* (F:11), *csusztatò* (L:5), *csusztatóǫ* ~ *csusztató* (T:7), *csusztatö* ~ *csusztató* (T:13), *csusztatǫᵘ* (T:18); *csusztatoǫvas* (D:5), *csusztatovas* (J:2); — *csúzda* (T:9); — *csuszinka* (T:5),

ekesin (F:7, 9); — *sin* (F:6, M:15, T:11), *sin* (M:17, T:3); — *simvas* (C:3, M:4), *sinvas* (L:18),

trázsa (E:12, L:7), *trázsą* (L:3, 13), *strázsą* (E:13), *trázso* (C:3), *strázso* (F:13), *sztrázsa* (F:4); — *strázsavas* (B:10), *strázsąvas* (L:11), *strázsąvąs* (L:4),

kődök (M:18, T:4), *kőᵘdök* (E:9), *kǫ̋dǫ̋k* (T:6), *kődǫ̋k* (L:12), *kőǫ̈dök* (M:6, 9); — *kődökvas* (G:2),

sullatǫ́vąs (M:8),

bocskòr (M:13),

ekelább (L:8),

lábăja (M:5),

— (A:1, C:1, 2, F:10, G:1, H:1, M:14, N:1, 4).

Az ekefejtől való elkülönítése a kérdezés során elég sokszor nehézségbe ütközött. Néhány esetben nem is különül el világosan a *köldök*, illetőleg az *ekefej* elnevezéstől, vagy nincs is a tárgynak külön neve. Mégis az így összegyűlt anyag nagyon változatos. Közöttük az *eketalp, talp, talpvas* főleg Háromszéken, a Mezőség nyugati felében, a Szilágyságban és Kővár vidékén hallható, de szórványosan megtalálható csaknem minden nyelvjárási egységben. Jelentős súlya van az elnevezések között a *csúszik* ige származékainak és ezek összetételeinek, mint *csúszó, csúsztató, csúzda, csuszinka, csúszóvas, csúsztatóvas*. Előfordulásuk a Biharban általános, de szórványosan ez a típusú név is mindenütt feltűnik. Gyakoribb elnevezés még a *strázsa, strázsavas*, mely név, más nevekkel váltakozva, főleg a mezőségi nyelvjárás sajátja. Nem köthető valamely nyelvjárásterülethez az *ekesin, sin, sinvas* és a *kődök, kődökvas* sem. Fi-

gyelemre méltó a csíkvacsárcsi *sullatóvas* (előtagja a *súrol* ige származéka), továbbá a zetelaki *bocskor* meg a kibédi *lábalja*.

Kormányvas: *kormánydęszka* (B:2), *kormànydęszka* (B:5), *kormàndeszkạ* (B:1), *kormánydęcka* (B:7), *kòrmándęszka* (B:8), *kormànydëszka* (C:3, I:2), *kormàndëszka* (E:1, O:1), *kᵘormándëszka* (E:4), *kòrmànydëcka* (E:7), *kormánydęszka* (F:3), *kạrmánydeszka* (G:1), *kõrmàndëszka* ~ *kàrmándęszkạ* (L:4), *kòrmạ́nydëszka* (M:11), *kòrmánydëszka* (P:1),

kormány (O:2, S:1, T:12), *kòrmány* (D:6, F:6, 9, J:1, L:12, 14, M:9, 10, T:5, 11, 17, 20, U:7), *kòrmàny* (A:2, B:3, 4, D:4, 5, E:6, 7, F:11, 13, K:4, L:3, 9, 16, M:6, 15, R:2), *kȍrmány* (E:2, F:1, H:1, S:1), *kormạ́ny* (U:8), *kormàny* (U:2, 7), *kormàny* (E:3, 11, F:4, 8, I:1, T:14), *kórmány* (E:12, 12, T:3, 7), *kórmàny* (B:10, E:5, F:12, K:1, L:5, 7, 11), *kòrmạ́ny* (M:8, 17, 18, T:9, 13), *kòrmạ̀ny* (T:18, 19, U:3), *kórmạ̀ny* (T:19), *kórmạ́ny* (M:1, T:1, 15, U:1, 5), *kòrmány* (F:2, 5, K:2, 3, L:10, 15), *kàrmàny* (F:9, L:10), *kạ̀rmàny* (L:16, R:2), *kᵘòrmány* (D:2, 3, E:9, M:7, 10), *kᵘòrmàny* (A:3, B:9), *kạ̀rmány* (J:2), *kàrmány* (L:2), *kạrmàny* (L:13), *kọ́rmàny* (L:17); — *kòrmáⁿ* (T:16, U:1), *kàrmán* (L:19), *kòrmán* (K:5), *kòrmàn* (E:6, L:1), *kórmàn* (L:6), *kórmán* (M:1), *kòrmán* (B:6, D:1, E:10, F:10, J:3, L:18, M:2, 13, T:4), *kòrmạ̀n* (N:2), *kòrmạ́n* (M:13, N:1, 4, T:2, 13, U:2), *kórmạ́n* (R:1, T:6, 8), *kòrmáⁿ* (M:3, 16), *kórmáⁿ* (L:8, M:5), *kòrmá* (M:4, 12), *kórmạ́ⁿ* (U:6); — *ẹkẹ̣kòrmạ̀n* (U:4), *ẹkẹ̣kòrmạ́n* (T:10),

— (C:1, 2, G:2, N:3).

A *kormány* és valamely hangalakváltozata (*kormán, karmány* stb.) a kutatott terület nyelvjárásaiban egységesen jelentkezik, a különbség csupán annyi, hogy az elnevezés bizonyos esetekben (Kővár vidéke, Bánság, egy-két mezőségi és székely kutatóponton) nem követte az ekerész anyagváltozását, s bár ma vasból van, megtartotta a *kormánydeszka* elnevezést.

Ekefej: *ekefej* (I:2, J:3, O:2, P:1, S:1), *ekefèj* (E:9, J:1, O:1, T:4, 5, 20, U:7), *ẹkẹ̣fèj* (L:14), *ekẹ̣fej* (I:1), *ekẹ̣fèj* (L:16), *ẹkẹ̣fẹ̣j* (M:8, 17, N:4, R:1, T:4, 6, 9, 14, 15, 18, 19, U:1—3, 4, 6, 8), *ẹkẹ̣fäj* (T:17), *äkäfäj* (T:8, U:6), *ekefẹ̀j* (J:2), *ekefẹ̀j* (M:12), — *fèj* (U:2); — *ekefő* (F: < 9 >), *ekefǫ̃* (K:5), *ekefȍ* (L:3, 9, 18), *ekefǫ̣́* (L:6, 12), *ekefǫ́* (M:2), *ẹkefǫ̣́* (M:3), *ekefᵘő* (M:4), *ekefȍ* (M:6), *ekefȍᵘ* (M:9), *ekefőü* (E:2), *ekefű* (D:1—4, 6, E:1, 4), *ekefù* (A:3, D:5, F:10, K:1), *ekefü* (C:3, E:2, L:1), *ekefụ̈* (E:13),

ekekődök (F:11, M:15, T:3), *ekẹkő̤ṳ̈dök* (A:2), *ekekőᵘdök* (E:12), *ekẹkȍdök* (F:3), *ekekőᵘdök* (M:16), *ẹkẹkȍdök* (T:1), *ẹkẹkőᵘdö̤k* (T:10), *ekekȍdök* (E:13); — *kȍldök* (B:3), *kȍldö̤k* (K:3), *kődök* (E:7, 8, L:8, M:7, 11, 18, T:3, 11), *kődö̤k* (L:11, M:11), *kö̤dö̤k* (N:2), *kȍdö̤k* (M:13), *kȍdök* (B:7, F:5), *kőṳ̈dök* (B:5, 6, 8, 10, E:5, 10, T:2), *kőᵘdök* (B:4, E:3, M:5, T:7, 16), *kȍṳ̈dök* (M:10, 12), *kȍᵘdök* (M:14), *kőṳ̈dö̤k* (B:1), *kȍṳ̈dök* (T:13), *köṳ̈dök* (B:2, 9), *kẹődök* (B:9); — *kődek* (C:3, L:7, 15, 17, R:2), *kődẹk* (G:1, L:2), *kődëk* (L:4, M:1), *kȍdek* (K:2, 4, R:2), *kȍdẹk* (L:19), *ködẹk* (L:10), *ködek* (L:5),

ekepad (F:2, 6); — *pad* (F:5),

eketest (E:6, 7, F:1), *ẹkẹtẹst* (T:12),

ekemēj (L:13), *ekemẹ̀j* (E:11); — *mẹ̀j* (B:10, F:13),

— (A:1, C:1, F:4, 7—9, 12, G:2, H:1, N:1, 3).

A kérdés így szólt: Hogyan nevezik a (félvas)ekének azt a középső részét, melyre a kormányt és az ekevasat rászerelik? A válasz az esetek nagy többségében *ekefej* (~ *ekefű*) vagy *kődök* (~ *kődek*) volt. A bihari és a bánsági kutatópontokon kizárólag *ekefű*, *ekefej*, a szamosháti, érmelléki, Kővár vidéki kutatópontokon általánosan *kődök*. A kutatott terület többi részén a két elnevezés váltja egymást, talán egy abszolút sűrűségű tájatlasz tudna itt is szóföldrajzi egységeket elkülöníteni. A többi elnevezés igen szórványos. Az *ekemej*, *mej* felbukkan a Szilágyságban, Kalotaszegen és a Mezőségen is (Völcsök, Gyerőmonostor, Mezőkeszű, Istvánháza), az *eketest* név inkább köthető egy vidékhez; felbukkan a borsavölgyi Kidében, Felsőtőkön, a Dés környéki Bacán, és ugyanígy az *ekepad*, *pad* név is szomszédos kutatópontokon hallható (Kérő, Ördöngösfüzes, Szásznyíres).

Ekeszarv: *ekeszarv* (A:3, C:1, 2, E:6, F:3, 4, I:2, K:5, L:1, 10, O:1, 2, P:1, S:1, T:20), *ekeszàrv* (B:1, 2, 4, 6—10, C:3, D:1, 3—6, E:3, 5, 7, 8, 10—13, F:3, 6, 9, 11, 13, G:1, J:1, K:1, 3, L:3, 9, 11, 17, M:4, 5, 10, 15, 16, T:3, 5, 11), *ekeszạ̀rv* (B:5, D:2, G:2, K:4, L:7, 8), *ekeszārv* (E:4, M:5, 14), *ekẹszārv* (L:2, 4), *ekẹszàrv* (A:1, F:2, L:6, 12, 18), *ẹkẹszarv* (E:2, F:1, L:14), *ẹkẹszạ̀rv* (L:14), *ẹkẹszàrv* (L:19), *ekẹszạrv* (L:16), *ekẹszarv* (I:1, K:2), *ekị́észạrv* (N:1), *ẹkẹszarv* (T:7, U:8), *ẹkẹszạrv* (N:3), *ẹkẹszàrv* (M:17, R:1, T:3, 14, 19, U:6), *ẹkẹszạ̀rv* (M:13, T:5, 9, 10, 15, 16, 18, U:1—5), *äkäszạ̀rv* (T:2, 8), *ẹkẹszārv* (T:17), *ẹkeszàrv* (M:3, U:7), *ẹkeszạ̀rv* (M:7), *ẹkeszàrv* (R:2), *zẹkẹszạ̀rv* (N:2), — *szarv* (F:8, H:1), *szārv* (F:7), *szạ̀rv* (T:12), *szàrv* (B:3, E:9, F:5, 10, 12, J:3, L:5, 13, 15, M:1, T:4), *szarV* (S:1); — *ekeszòrva* (L:7),

ekẹszaru (A:2), *ekeszaru* (E:1, M:12), *ekëszaru* (M:2), *ẹkẹszaru* (M:8, 18, N:4, T:1), *ẹkẹszạru* (M:2, U:1).

Az eke egyik legfontosabb, legszembeötlőbb részének neve tehát egységesen *ekeszarv*, *ekeszaru*, *szarv*. Az *ekeszaru* a régi formát őrzi, ma inkább a székely nyelvjárásban fordul elő, de felbukkan a szilágysági, szamosháti és az érmelléki tájszólásban is.

Kakatszeg: *kokasszeg* (B:2, E:12), *kokasszẹg* (B:9, D:5, E:7, 8, F:3), *kokasszẹ̈g* (G:2), *kokasszëg* (A:2, 3, E:2, 4, 9), *kakasszẹ̈g* (M:2), *kakasszeg*

(E:2, K:1), *kakasszǫ̈g* (M:10), *kakasszẹ̈g* (T:4), *kakasszęg* (L:1, 2, M:5), *kakasszęg* (U:5), *kąkąsszęg* (U:2), *kakasszëg* (M:7, N:4, R:1, T:14), *kąkąsszeg* (M:11, 18), *kakąsszëg* (T:2, 6, 10); — *katakszeg* (F:10, L:9), *katakszęg* (L:3), *kotakszęg* (L:7), *katakszëg* (L:8, 12, M:4), *katakszęg* (E:13); — *kokas* (B:4, 7, 10, C:3, D:1, E:1, 3, 5, 11), *kakas* (B:6, E:6, F:1, 2, 5, 11, 12, J:2, K:2),

gerendejszeg (F:4), *gerendèjszeg* (F:9), *gerendęjszęg* (L:15), *gęręndèjszëg* (L:18), *gęręndęjszëg* (M:1), *gërëndęjszëg* (M:12), *gërëndëjszëg* N:3), *gërëndëjszëg* (T:7, 13), *gerąndąjszęg* (T:12), *gęręndęjszëg* (T:14),

patinkszëg (T:11, 18), *patinkszeg* (L:13), *patinkszęg* (B:8, L:4), *patinkszëg* (M:6, O:2), *patinkszęg* (T:16), *pattinkszëg* (E:10), *pattinkszeg* (L:17), *patinkszög (M:9),*

ragasztóuszęG (B:3), *ragasztouszeg* (B:1),

szeg (F:6, 13, T:5), *szęg* (G:1, K:3, 4, N:1), *szeG* (L:16), *szëg* (M:3, 8, T:1, 3, U:1, 3, 6, 8), *szög* (M:14), *szǫ̈g* (M:14), *szǫ̈g* ~ *szëg* (M:15),

kankò (M:13), *kankǫ́* (T:12, 19), *kankẹ̈ᵘ* (T:8); — *hargaskankòᵘ* (M:16), *hòrog* (K:5), *harag* (R:2), *horag* (L:6), *horog* (S:1),

andomonyą (M:17),

ękękòcs (N:2), *ękękúcs* (T:17), *ekekuòcs* (U:7); — *villáskócs* (L:11), *akaszto* (L:19), *akasztǫ̈!* (T:13),

kętusa (F:8),

kapocs (T:9), *kapacs* (J:3),

— — (A:1, C:1, 2, D:2—4, F:4, 7, I:1, 2, J:5, 10, O:1, P:1).

Az eketípus változása folytán nem mindenütt kaptam választ a feltett kérdésre, noha a kakatszegnek komoly szerepe van, mert ez tartja a patingot, s így tulajdonképp ezzel húzza az eketaliga az ekét (Balassa *i.m.* 234). Az elnevezések között elsőként kell kiemelnünk a szláv eredetű *kakatszeg, kakasszeg* összetételeket, melyből helyenként az előtag, a *kakas* önállósult. Területileg, más elnevezésekkel váltakozva, valamennyi nyelvjárástípusban hallható. A székelységben (de a mezőségi Zselyken is) előforduló *gerendejszeg* arra utal, hogy ez a szeg a gerendely tartozéka. A sokfelé hallható *patingszeg* azt fejezi ki, hogy ez a szeg tartja a patingot. A szamosháti *ragasztószeg* mellett sok esetben a puszta *szeg* nevezi meg a tárgyat. A többi elnevezés, mint a *horog, kankó, akasztó, kapocs, ekekocs, villáskócs* felbukkanása igen szórványos. Figyelmet érdemel a csíkzsögödi *andamonya,* melynek második eleme a *mony* szó lehet, s azoknak a tréfás elnevezéseknek a sorába tartozik (pl. *kakatszeg* is), amelyben benne van a 'penis' fogalma. A mezőveresegyházi *kętusa* a románból való (RK.).

Eketaliga: *eketàjga* (B:5, C:3, D:6, F:2); — *tajga* (C:1, F:1, 5, L:1), *tàjga* (A:1, B:3, 4, 6, 7, 10, D:3, F:10, 11, 13, J:1), *ęketajigą* (L:14), *tajiga* (B:1, 2, 8, D:1, 4, 5, E:1, 3—5, 7, 8, F:3, 9, 11, 12, G:1, I:1, 2, J:2, 3, K:1—3, L:1, 3—5, 7, 8, 11, 12, 18, 19, M:4, 5, O:2, R:1, T:11, 14), *tajigą* (A:2, 3, B:9, D:2, E:13, F:7, G:2, K:4, L:2, 9, 14, M:16, 17, N:4, T:1, 7, 8, 9, 15, 18, U:1—5), *tąjigą* (T:16, 19); — *taliga* (D:4, E:2, 6, 12, F:1, 4, 8, K:3, L:6, 10, 13, 15, 17, 19, M:4, 15, O:1, P:1, T:3, 5, 13, 17), *taligą* (E:10, G:2, K:3, L:16, M:1—3, 6, 7, 9, 10, 12—14, 18, T:2, 4, 12, 20), *tąligą* (M:8, 11, N:3, T:6, 10, U:2), *eketaliga* (E:11, S:1), *eketąligą* (S:1),

szántuoka tajiga (U:6), *szántᵘòtaliga* ~ *szántᵘótajiga* (U:7),
tyilàga (C:2),
ekekaruca (F:6), *ekękaruca* (R:2),
kotyiga ~ *kètyiga* (N:1), *kocsiga* ~ *kocsuga* (H:1).

Az eketaliga elnevezései rendkívül egységes képet mutatnak, más elnevezések mennyiségi súlya igen kicsi. Lényegében az *eketaliga, taliga* hangalakváltozatait találjuk a kutatott terület egészén. Az *l*-es és *j*-s alakváltozatok váltogatják egymást, bár sűrűbb kutatópontháló zattal talán kisebb egységeket el lehetne különíteni. Kalotaszegen, továbbá Udvarhelyszéken, Csíkban és Gyergyóban inkább *taliga*, a Szilágyságban és Háromszéken inkább *tajiga* hallható. A Mezőség északi felében, Kővárvidéken, továbbá az Érmellék és Bihar némely kutatópontján a kétnyíltszótagos hangtörvény alapján a *tajga* változatok a gyakoriak. Minthogy a *taliga* szó 'kétkerekű kordé'-t is jelölhet, az elkülönítést a nyelvjárások olykor az *eke-*, az orbai tájszólásban a *szántó-, szántóka-* előtag révén biztosítják. A *tyilága* a román *teleagă*, a *kotyiga* a román *cotigă*, az *ekekaruca* utótagja szintén a román *căruță* átvétele (RK.).

Taligaváltó: *taligavátò* (E:12), *tajigavátō* (T:14); — *ekevátó* (F:9), *vátó* (F:7, T:5), *váto* (F:2, 11, L:4—6, 13, 17, 19), *vàtoᵘ* (O:2), *vátǫᵘ* (T:17), *vątou* (T:15), *vátǫ* (B:7, G:1, T:3), *vątó* (L:8, M:3, 11, 18, T:1), *vátǫ̀u* (D:2, T:5), *vátóᵘ* (B:6), *váto* (F:8), *vátò* (K:1, 4, L:2, 7, 9), *vátǫ* (L:3, 16), *vàto* (L:10), *vátǫᵘ* (M:5), *vątò* (M:8), *vátòu* (M:9), *vątᵘō* ~ *vątᵘō* (M:13), *vątᵘ* (M:16), *vątᵘō* (M:17), *váltòᵘ* (M:14), *váltòᵘ* (M:10), *váltǫ* (L:1, 16, M:3), *váltó* (I:2, O:1), *váltǫ* (G:2), *váltò* (E:11), *válto* (E:6, 7, R:2), *váltoᵘ* (D:4), *válto* (S:1), *váltǫ* (U:2), *váltóᵘ* (T:2), *váltǫ̀u* (A:2), *váltǫ* (T:16); — *a vátò kàrja / a vátò nyèlve* (L:12); — *vátǫᵘvas* (T:8), *vątovas* (M:12); — *vátogató* (N:3),

csągatąò (B:9), *csągatòᵘ* (B:9, E:3), *csągatóu* (D:3), *csągatoᵘ* (E:2), *csągatou* (E:4, 5), *csągatǫ* (N:2), *csągatuo* (N:4), *csągatǫ* (R:1), *csągatóᵘ* (T:9), *csągatǫ́* (T:19), *csągatuo* (U:7), *csągatō* (U:5), *csàgato* (U:8); — *csągattyu* ~ *csągaccsu* (U:1), *csągattyu* (D:6); — *csągityò* (J:2),

sikótyu (M:7), *sikǫtyu* (T:12), *sikóttyu* (T:4), *sikóttyù* (L:18), *sikkattyu* (M:15); — *váltòᵘ sikōuttyu* (M:6),

kórmányzó (L:11), *kòrmànyzǫ* (K:5), *kormányzuo* (T:20), *kòrmànyzǫ́* (T:18),

tąjigąągǫs (T:10), *ągas* (T:7),

fórgǫ́ᵘ (T:6),

lapacka (H:1),

koslanytyu (M:3),

görbevezér (B:1), *gȍrbevezȉr* (A:3, B:1), *gȍrbevezér* (B:3, 4), *gȍrbevezᵉ́r* (B:8), *gȍrbeveziȅr* (U:6),

taligavezéᵉr (E:9), *tàjgavezér* (F:10), *tajigavezȅr* (E:13, K:2), *tajigavezér* (O:2), *tajgavezȅr* (F:13),

vezér (I:1, J:3, L:5), *vezȅr* (D:1, 5, J:1, K:3), *vezȉr* (D:1), *vezír* (E:10), *vęzér* (U:4), *vęzȅᵉr* (U:3), *vezéir* (B:2),

— (A:1, B:5, C:1, 2, E:8, F:4, 12, L:14, M:1, 2, N:1, P:1, T:11, 13).

Tulajdonképp két kérdést kellett volna beiktatnunk a kérdőfüzetbe. Egyik, amely a 'taliga rúdja' jelentésre, a másik, amely 'a taliga rúdjához csatlakozó, a szántás szélességét szabályozó fa vagy vas' jelentésre vonatkozott volna. Bár gyűjtés közben én az utóbbi tárgy nevét kérdeztem, mégis az adatközlők nem mindig tudták a rúdtól megfelelően elkülöníteni. Már csak azért sem, mert olykor a két taligarész névben sem különül el. A feleletek egy részében — utólag úgy érzem — van némi bizonytalanság, nem lett volna felesleges főleg a *taligavezér*-ként adott válaszokat ellenőrizni. Talán ezért tekintett el a MNyAtl. a megfelelő térképlap közzétételétől. A bemutatott adatok így is nagyon tanulságosak. Nagy súllyal szerepel közöttük a *váltó*, a Szamoshát kivételével minden területi egységben, több-kevesebb intenzitással, előfordul. A nyárádmenti Bedén mindkét említett taligarész *váltó*, elkülönítve: a *váltó nyelve* 'a taligarúd', a *váltó karja* 'a szántás szélességét szabályozó fa vagy vas'. Ez utóbbi Siklódon így különül el: *váltósikóttyu*. A *váltóvas* névben utalás történik a tárgy anyagára is.

A *cságató (cságattyu)* Háromszéken és a Biharban szórványosan, de a Szilágyságban általánosan használt elnevezés. Összefüggő területi egységben jelentkezik Szamosháton a *görbevezér;* ez az elnevezés néhány kutatóponton feltűnik Háromszéken is. A többi név jelentkezése igen szórványos, ilyen a *kormányzó*, az *ágas, taligaágas, lapacka, forgó*, és a *koslat* igének a származékszava, a *koslantyú*.

Gúzslánc: *tajigagúzs* (J:2), *tajgagúzs* (D:6); — *gúzs* (D:5, 6),

pating (A:3, B:1, 4, 6, 9, 10, E:3, 4, 9, 11, 12, F:3, 8, 11, K:3, L:1, 2, 8, 12, 14, M:1, 3, 4, 6—10, 17, 18, T:2, 3, 5, 7, 11, 14, 19, U:2, 3, 5, 8), *patinG* (B:2, 3, 7, 8, C:3, E:5, 7, 12, G:2, K:2, L:5, 11, 18, 19, M:2, 3, 5, 6, N:2, 3, T:1, 4, 8, 9, 12, U:6), *patink* (E:2, M:11, 13, 14, 17), *poting* (B:5, E:13), *patinG* (E:8, L:6, N:4, T:6, 16, 18), *pating* (A:2, D:2), *patting* (L:8, P:1, S:1), *pattinG* (E:10, L:15, 16); — *ekepating* (F:7); — *potying* (N:1), *patyinG* (J:3), *patinG* (M:15), *patring* (U:4),

pattinglánc (L:13), *pattinglànc* (L:17), *patinglánc* (F:9, L:3, 7, 9, R:1), *patinglánc* (E:1, L:4, M:14, O:1, 2), *patinGlánc* (M:16), *patinGlànc* (M:12),

patinkszij (L:10), *patinksziju* (M:8),

lánc (I:1, 2, T:20), *lànc* (C:1, F:13), *lánc* (H:1),

taligalànc (K:5),

vezérlánc (J:1), *vezérlánc* (D:1),

— (A:1, C:2, D:3, 4, F:1, 2, 5, 6, 10, K:1, T:13).

A felsorakoztatott adatok bizonyítják, hogy a vizsgált területen az *eke* és a *taliga* összekapcsolására szolgáló eszköz neveként a *pating (patting, patying)* egészen általánosan használt kifejezés. Néhány esetben a név az eszköz anyagára is utal: *patinglánc, patingsziju*. A *pating* szó földrajzi elterjedéséből kivonják magukat a Fekete-Körös vidékének kutatópontjai; itt a *gúzs, tajgagúzs, tajigagúzs* elnevezés fordul elő. Érdekesség, hogy a puszta *lánc* a kutatott terület szélein hallható (Szabófalva, Tatrang, Rónaszék, Kisiratos, Majlátfalva). Figyelmet érdemel az egy-két esetben felbukkanó *taligalánc, vezérlánc* is.

Taligavánkos: *tajigavánkas* (L:14), *tajigavánkos* (E:1), *taligavànkos* (E:12); — *vánkos* (A:2, 3, B:4, 8, 9, D:1—4, E:4, 7, 8, 13, J:1, 3, L:8, M:4, 6, 9, 10, 12, 16, O:1, 2, P:1), *vànkos* (B:1, 3, 7, 10, E:2, 9, 10, L:5), *vą́nkos* (M:12), *vánkas* (F:9, L:13), *vànkas* (K:3, L:15, 17), *vánkąs* (L:16), *vànkọs* (F:9, 13), *vánkus!* (K:1),

vánkospárna! (M:5),

tajgapárna (D:6), *tajigapárna* (O:2), *tajigapárna* (G:2), *tajigąpárną* (N:3), *taligapárna* (T:4), *tajigapárna* (T:12), *tajigapárna* (T:7); — *párna* (E: 5, F:12, I:1, L:4, 11, M:15, O:2, R:1, S:1, T:11, U:7), *párna* (R:1, T:17), *párna* (L:18, M:7, 13, 14, T:5), *párna* (M:2), *párna* (M:7, 13, 14, 18, N:1, 4, T:1, 2, 6, 9, 13, 15, 16, 18, 19, U:1, 6), *párnọ* (T:8, 10, U:2, 5), *párno* (L:1), *pàrnọ* (U:8); — *pàrnácska* (S:1), *párnaška* (H:1); — *párnafa* (B:6), *párnafa* (T:3), — *párnadëszką* (U:4),

járom (B:2), *járom* (M:7), *járam* (L:10,; — *tajgajárom* (F:1),

tajigavál (K:2),

nyereg (G:1),

pad (E:6, R:2),

patinkáką (M:8), *patinkákọ* (M:11),

simèj (C:3, K:4, L:19), *simej* (F:8), *sìmèj* (L:9), *sìmèj* (L:12), *simèjkọ* (J:2); — *tajgasimej* (F:11),

— (A:1, B:5, C:2, E:3, 11, F:2—7, K:5, L:2, 3, 7, M:3, N:2).

A tárgy, az ekétaliga tengelye fölött lévő vastag fa, amelyre a gerendelyt erősítik; neveként mindenekelőtt két gyakori elnevezést kell kiemelnünk. Az egyik a *vánkos*, amely uralja a Szamoshát, Érmellék, a Szilágyság, Bihar, a Bánság, Kalotaszeg nyelvjárását. Kelet felé a mezőségi jelentkezése már gyérebb, de feltűnik néhány udvarhelyszéki kutatóponton is (Énlaka, Farkaslaka, Fiadfalva). Ettől keletre és délre a székelységben a *párna* az uralkodó. A *párna* elnevezés igen szórványosan, de fel-felbukkan azon területen is, ahol általában a *vánkos* járatos (Koltó, Petenye, Bélfenyér, Szovát, Mezőköbölkút, Marossárpatak, Nyárádkarácsonfalva, Pipe).

A többi, a kevésbé gyakori elnevezések a fentebb körvonalazott területen belül jelentkeznek. Ebből kiemelkedik a mezőségi nyelviárásterület, ahol legtarkább a szóföldrajzi kép. Sok esetben nem is különítik el, nem is nevezik meg a szóban forgó tárgyat, s ha némi bizonytalanság után megnevezik, váltogatja egymást a *simej, pad, nyereg, vánkos, párna, járam, tajigaváll*. Külön figyelmet érdemel a felcsíki *patinkáka*.

Ekelő: *ekeló* (J:3, O:2), *ekelò* (K:3), *ekelóu* (P:1), *ekelòu* (J:1), *ekelõu* (D:2), *ekelọu* (O:2), *ekelú* (A:2, 3, D:1, 3, 5, 6,), *ekelụ* (E:10), *ekelu* (J:2), *ekecsúszó* (I:1), *csúszóufa* (O:1), *csusztatọ* (R:1); — *csuszkija* (I:2),

kaloda (T:7), *kaloda* (T:6), *kalada* (K:2, 4, 5, L:5, 9, 13, 14, 17, 19), *kalada* (L:16), *kalạda* (K:4); — *kadala!* (L:10),

kabola (B:1—4, 6—10, E:1, 2, 4, 9, 11—13, F:3, K:1, L:8, 18, T:14), *kabola* (E:5, 8, T:10, 15, 18, 19, U:5), *kabala* (F:1, 2, 4—11, 13, G:1, L:2—4, 6, 7, 11, 12, 15, M:5, 9, 15, N:1, R:1, S:1, T:3, 11, 17), *kabalą* (T:13, U:3), *kabąla* (F:12), *kabąlą* (M:6, T:4, 5, 12, U:4), *kabolla* (D:4, E:6), *kąbolọ* (T:16), *kabola* (M:4), *kabąlla* (T:8), *kabąlla* (E:3), *kaballa* (C:3, E:7, F:5,

L:1), *kabalọ* (L:1); — *kaβalla* (C:3); — *kabillạ* (R:2); — *ekekabala* (M:3), *ẹkẹkabala* (M:1), *ekekabalạ* (M:12, 16), *ekekabạlạ* (M:10, 14), *ekëkabạlạ* (M:2), *ẹkẹkabọlạ* (M:17), *ẹkekạbolạ* (U:7), *ẹkẹkạbolạ* (M:7), *ẹkẹkạbạlạ* (N:4, T:1, U:2, 8), *ẹkẹkabạlạ* (N:2, U:1), *äkäkabạlạ* (U:1), *äkäkạbạlạ* (M:11), *ẹkẹkabalạ* (M:18), *ẹkẹkabạllạ* (M:13), *ẹkẹkabolạ* (M:8, T:3, 9, U:6),

kẽcskẹ (N:3), *këcskẹ* (N:1),

krëkàn (H:1).

Az ekeló fenti elnevezéseinek szóföldrajzi határa éles izoglosszákkal megvonható. *Az ekeló (ekelú)* Érkörtvélyestől délre, a Biharban általános. Délebbre, a Bánságban is előfordul (Végvár, Szapárifalva). Feltűnik Kalotaszeg nyugati részében (Kalotaszentkirály). Legkeletibb előfordulása: Torockó. Az *ekeló* elkülönül a Bánságban is, a három nyugatibb kutatóponton (Keresztes, Majlátfalva, Kisiratos) a *csúszófa, csuszkija, ekecsúszó* elnevezés hallható.

Aranyosszéken és a Maros—Kis-Küküllő vidékén, fel egészen az Alsó-Nyárádmente környéki falvakig külön szóföldrajzi egységet alkot a *kalada* elnevezés. Érdekes módon feltűnik a *kaloda* Háromszéken is (Székelyzsombor, Alsórákos). Igen nagy területen, a Szamosháton, a Szilágyságban, Kalotaszeg keleti, a Mezőség északi, északkeleti részén, néhány falu kivételével az egész székelységben a *kabola, kabala, ekekabala* lexémák teljesen általánosak (vö. még Gálffy—Márton, *Székely nyelvföldrajzi szótár* (177—8).

A *kecske* név csupán két kutatóponton bukkan fel (Gyimesbükk, Bogdánfalva), a szabófalvi *krëkán* átvétel a románból (RK.).

Ősztöke: *ösztöke* (O:2, T:17), *ösztökẹ* (T:14), *üsztükẹ* (E:5), *üsztöke* (E:2, 3, I:1, 2, J:3, O:1, P:1), *üsztökẹ* (E:8), *üsztike* (E:1); — *isztikẹ* (A:1, B:5, E:13, F:2, K:1, L:1, 2), *isztike* (B:9, D:5, E:4, 12, F:5, 6, 10—13, J:1), *isztikë* (E:6, F:1, 2, L:3, 4, 8, M:1), *isztikẹ* (E:7, K:4, L:7), *isztike* (R:2); — *esztike* (C:3, D:1, 4, L:15, M:5), *esztikẹ* (B:1—4, 6, D:2, L:11), *esztikë* (A:2, B:8), *èsztike* (K:5), *ësztikë* (L:5), *ẹsztikë* (M:2), *ësztike* (A:3, D:3, T:15), *ësztikẹ* (T:19); — *eszteke* (D:6, J:2, L:9, 13), *esztekẹ* (L:10), *esztẹkẹ* (L:6, 14), *esztẹkë* (K:2), *esztẹkẹ* (L:19), *ësztëke* (G:2, M:3, T:20, U:2, 6, 7), *ẹsztẹke* (M:3), *ësztëkẹ* (R:1), *ësztëkẹ* (M:8, 11, 17, N:2, 4, T:1, 9, 16, 18, 19, U:1—5, 8),

lapocka (T:3, 7, 11), *lapocka* (M:14, T:6, 8), *lapockạ* (T:12), *lapockọ* (M:7), *lapacka* (F:7), *lapackạ* (T:2), *lapọcka* (M:12), *lapạckạ* (N:3); — *takarittõᵘ lapockạ* (M:13),

takarittọᵘ (M:16), *takarittò* ~ *takarittoụ* (T:5); — *takarittofa* (L:17); — *takarittoụkéˢs* (M:9); — *ẹkẹtakarittòᵘ* (M:18), *eketakarito* (F:4),

tisztito (F:4), *tisztitoᵘ* (E:9), *tisztitòụ* (E:10), *tisztitò* (E:11), *tisztittò* (F:9), *tisztittọ* (L:16); — *tisztitofa* (F:8), *tisztittọfa* (G:1); — *ẹkẹtisztittò* (T:14), *eketisztitọ* (K:3), *eketisztitóụ* (B:10, J:1),

vakarụkiẽsz (H:1),

ocsiG (G:1), *òtyiG* ~ *òtyik* (N:1),

vatyikò (B:7); — *vasko* (S:1),

— (C:1, 2, F:3, L:12, 18, M:4, 6, 10, 15).

Adataink szerint — Marosszék és Udvarhelyszék kivételével — a kutatott területen az *ösztöke* (vagy ennek valamelyik hangalakváltozata)

csaknem kizárólagos. Nyelvföldrajzi szempontból ezek a hangalakváltozatok *(isztike, esztike, eszteke, üsztöke)* többé-kevésbé elhatárolhatók. Az *üsztöke, ösztöke* a szilágysági és a bánsági kutatópontokon, az *esztike* főleg a szamosháti, érmelléki és bihari településeken, az *isztike* a mezőségi nyelvjárás északi és északkeleti kutatópontjain, az *eszteke* ~ *ësztëke* a mezőségi nyelvjárás délnyugati részén hallható, de a keleti székelységben is általános használatú. Ez az elhatárolás nem jelenti azonban azt, hogy egészen szórványosan ne bukkannának fel „a területre nem jellemző" alakváltozatok is, például az *esztike* a Mezőségen, az *ösztöke* Háromszéken, az *isztike* Biharban.

Marosszéken és Udvarhelyszéken a *takarittó, eketakarittó,* de főleg a *lapocka* elnevezést találjuk. A *tisztitó* Kalotaszeg nyugati felében általános, de a Mezőség több pontján is megtalálható, olykor *tisztitófa* összetételként (Mezőveresegyháza, Magyaró). A *vasko* Oltszakadáton, a *vatyikó* Sárosmagyarberkeszen bukkan fel. A bogdánfalvi *otyik,* a szabófalvi *ocsiG* átvétel a románból (RK.).

Tézsla: *tézsla* (B:1, 4, 5, 7, D:4, E:1, 2, F:2, 7, 10—13, J:3, L:3, 5, 7, 11, O:2), *tézsl̨a* (C:3, F:6, L:4, 8, M:1, R:2), *tèzsla* (E:7, F:3, 5, 8, G:1, L:2), *tę̀zsl̨a* (F:4, L:1), *tę̈zsla* (E:6), *tę̈zsl̨a* (F:1), *tízsla* (O:2), *téᵢzsla* (D:1, 4, 6, E:1, 3, 5, J:2), *téᵢzslā* (A:1, 3, B:3, 9, 10, D:2, 3, J:1), *téᵢzsl̨a* (A:2, B:6, M:4), *tę́ézsl̨a* (B:9), *tę́ᵢzsla* (D:5), *tę́ᵢzsla* (B:2), *tę̈ᵢzsla* (B:8), *tę̈ᵢzsla* (E:4); — *tézsᵒla* (L:12, M:12), *tézsᵒl̨a* (M:11), *tézsola* (L:19, M:5, T:5, 11), *tézsol̨a* (G:2, M:2, 7, 8, 10, 18, N:2, 2, T:6), *tę̈zsol̨a* (M:6, 14), *tᵢézsol̨a* (M:17), *téᵢzsola* (E:9, M:5), *téᵢzsol̨a* (M:9, T:2), *tę̈ᵢzsola* (T:15), *tę̀zsola* (R:1), *tę̈zsą̀l̨a* (M:16), *téᵢzsula* (T:5), *téᵢzsula* (E:9); — *tézsolla* (T:4, 14), *tézsoll̨a* (M:3), *tę̈zsoll̨a* (M:13, U:8), *tᵢę̈zsoll̨a* (N:4); — *tézsoja* (T:17, 20), *tézsoj̨a* (T:10, 12, 13, 18, U:1, 2), *tę̈zsoja* (T:16), *téᵢzsoja* (T:7), *téᵢzsoj̨a* (T:9), *tę̈zsoj̨a* (T:19, U:3, 5), *tę̈ᵢzsoj̨a* (T:1, U:3), *tᵢézsoja* (T:20), *tᵢę̀zsoja* (U:7), *tᵢézsoj̨a* (T:12), *tᵢę̈zsoj̨a* (U:6); — *ténzsola* (E:11, 13, M:15), *ténzsᵘl̨a* (E:13), *ténzsula* (E:12, T:3), *tę̈nzsol̨a* (E:8), *ténzsala* (L:5), *ténzsą̀l̨a* (L:5, 9, 13, 15), *tę̈nzsala* (L: <16>, 17), *tę̀nzsala* (K:3, K:6, 10); — *ténzsaja* ~ *tinzsaja* (L:14), *tinzsola* (K: 1,5), *tinzsol̨a* (K:2), *tinzsala* (K:5), *tënzsolya* ~ *tę̈zsolya* (S:1), *tę̈nzsą̀la* (U:8),

fijas tézsla (F:4, 9),

utòjáro (K:4), *utojáro* (L:16),

tę̈nzsi̯lā / *utojàro* (L:19), *ténzsala* / *utòjár̨ò* (L:9, 13), *tę̈zsla* / *utòjár̨ò* (L:2), *tézsla* / *utojàro* (L:13), *tézsla* / *utójároᵘ* (F:10), *tézsla* / *utójáró* (L: 11),

prëcą́p (N:1), *procą́p* (H:1),

szą́ntorud (U:4),

— (C:1, 2, I:1, 2, O:1, P:1).

Az Aranyos, a Maros és a Kis-Küküllő vidékének több falujában az eketaliga előtt levő szántórúdnak két fajtáját különítik el. Az egyik

a *tézsla, ténzsala,* a másik az *utójáró.* A *tézsla* végén lánc van, és az eszközt nemcsak szántáskor használják, az *utójáró* végén véset van, amelybe a taligavezér közvetlenül beleillik, és szeg tartja össze. Ezt csak a szántáshoz használják. E megszorítás mellett egyébként a *tézsla* elnevezés általános a kutatott terület egészén. A hangalakváltozatok víszont nyelvföldrajzi egységekbe csoportosulnak. A *tézsla* alak hallható a Szamosháton, Biharban, a Bánságban, a Mezőség északi és északkeleti részén. A *tézsola,* Háromszéken főleg a *tézsoja,* a székelységre *jellemző.* Az *n*-es *ténzsola, ténzsala, tinzsala* formák Kalotaszegen, Aranyosszéken és a mezőségi nyelvjárásterület délnyugati kutatópontjain hallhatók. Gyűjtésemben egyetlen esetben bukkan fel a *szántórud* (Kézdialmás). A bogdánfalvi és szabófalvi *prëcáp, procáp* román kölcsönszó (RK.).

Csikoltó: *sikoutyu* (T:17), *sikaótyu sikǫutyu* (B:9), *sikótyǫ*^{u} (E:8), *sikotyu* (F:1, L:9), *sikótyu* (F:7), *sikòtyu* (L:19), *sik*^{u}*ōtyu* (M:17), *sikǫ̀tyu* (T:12), *sikǫ̀tyu* (T:13), *sikòtyu* (K:4), *sikòtyu* (F:3), *sikóttyu* (E:7, G:1, L2, 3), *sikòttyu* (F:2, 13, K:1), *sikottyu* (F:6, 9—11, L:13), *sikó*^{u}*ttyu* (M:4, 10, T:4), *sikó*^{u}*ttyu* (M:5), *sikōutyu* (M:6), *sikòuttyu* (M:9), *sikō*^{u}*ttyu* (M:13, 14, T:2), *sikǫ́*^{u}*ttyu* ~ *sikëuttyu* (T:7), *sikuōttyu* (N:4); — *sikòltyu* (T:20), *sikòjcsò* (N:2); — *sikatyu* (K:3, L:10), *sikattyu* (E:6, F:5, 12, K:2, L:8, 15, M:16, T:11), *sikǫttyu* (F:5), *sikǫttyu* ~ *sikonytyu* (S:1), *sikocsu* (F:8), *sikacsu* (L:1), *sikattyu* (F:11, M:15), *sikkatyu* (L:6, 12, T:5), sikkattyu (B:7, L:7, T:3, 8, 10), *sikkóttyu* (M:12); — *csikōutyu* (E:4), *csikótyu* (E:12), *csikòttyu* (E:13), *csikòuttyu* (E:5), *csikó*^{u}*ttyu* (B:10); — *csikòutòu* (D:1), *csikóutou* (A:3, D:5), *csikòuto*^{u} (E:1), *csikò*^{u}*tò*^{u} (E:9), *csikótò* (E:11), *csikóutòu* (B:1); — *sikǫ̀stǫ̀u* (A:2), *sikoustо*^{u}*!* (B:2); — *cikòutou!* (E:10),

cságató^{u} (B:6), *cságatò* (B:4),

lánc (D:2, G:2, M:3, R:2, U:6), *làne* (A:1, K:5, L:5, T:19), *lǫ́nc* (M:8, 11, T:1, 15, 18, U:1—3, 7), *lǫ̀nc* (U:8); — *ragasztou lánc* (D:6).

— (B:5, C:2, D:3, E:2, 3, F:4, H:1, I:1, 2, J:1, 3, L:4, 14, 16—18, M:7, N:1, O:1, 2, P:1, R:1, T:14).

A tézsla végén ma általában lánc, egészen ritkán két párhuzamos lécből álló csatforma, az utójáró végén véset található, amelynek segítségével az eketaliga rúdját és a tézslát összekötik. Nevük nagy területen — sok bizonytalan és a felelet elmaradása következtében hiányzó adat kíséretében — *csikoltó, sikótyu* (és hangalakváltozataik). A *cs*-s változat (*csikótó, csikóttyu* stb.) a Szilágyságban, Kalotaszegen és Biharban fordul elő, az *s*-sel kezdődő változatokat (*sikotyu, sikattyu* stb.) a mezőségi és a székely kutatópontjaimon jegyeztem fel. Sok esetben a csatformát felváltó lánc, a nevét is *lánc*-ra változtatta, minden elhatárolható nyelvföldrajzi kötöttség nélkül. Két településen a tárgy neve *cságató* (Hirip, Koltó).

*

Az eke és ekerész-nevek felsorakoztatása után iktassuk még ide az ekével végzett műveletre és a föld porhanyósságára utaló két címszót.

Szántok: *szántok* (A:2, B:2, 5—7, 9, 10, C:3, D:1, 3—6, E:1, 2, 4, 5, 8—13, F:6, 10, G:2, I:1, 3, K:1, 2, L:1, 3, 18, M:2—6, 9, 10, 12—15, O:1, 2, P:1, S:1, T:3, 7, 11, 12, 17, 20, U:4, 7), *szàntok* (A:1, 3, B:1, 3, 4, E:3, 6,

F:1—4, 11, 13, T:14), *szántok* (C:2), *szántok* (M:7, 8, 11, 13, 17, 18, N:3, 4, R:1, T:1, 2, 6, 8—10, 13, 15, 16, 18, 19, U:1, 3—7), *szàntok* (U:8), *szántok* (A:2, B:8, D:2, L:12, M:16), *szántak* (N:1), *szántak* (N:2), *szántak* (E:7, G:1, J:2, K:3, 4, L:2, 3, 6, 7, 9, 14, 15, 18, M:1, R:2), *szántak* (L:4), *szàntok* (L:17), *szàntak* (C:1, F:7, 12, K:5, L:10, 13, 16, 19), *szántak* (F:8, H:1), *szántok* (F:5, 9, L:5, 11).

(A föld jól) **számlik:** *számlik* (B:4, D:4, 6, E:4, 8, 13, F:6, 10, 13, G:2, K:1, L:1—4, 6—8, 11, 12, 15, M:2—7, 9, 10, 12—14, 16, 18, S:1, T:3—5, 11, 14, 20, U:7), *szàmtik* (B:1, E:1, 2, 6, F:2, 3, 5, 7, 11, 12, K:2, L:5, 9, 10), *számlik* (F:8), *számlik* (M:8, 11, 14, 17, 18, N:2, 4, R:1, 2, 6—9, 10, 12—19, U:1—7), *számlik* (F:4, K:3),

számlódik (M:1, 15), *számlòdik* (K:4), *számlódik* (D:3), *számlódik* (E:10), *szàmlódik* (B:7, L:19), *szàmlòdik* (L:16), *szàmlodik* (F:1), *számlódik* (D:5, E:5), *számlòdik* (E:12), *számlódik* (L:14),

számtódik (F:9, G:1, I:1, 2, L:18), *számtodik* (C:3), *számtòdik* (E:7, J:2, L:13), *szàmtòdik* (F:7), *szàmtodik* (C:1, F:4, L:17), *számtodik* (C:2), *számtódik* (N:3), *szàmtòdik* (U:3), *számtódik* (B:3, D:2, E:11, J:1), *számtódik* (B:4—6, D:1, E:9), *számtódik* (B:2, M:5), *szàmtodik* (A:3, B:10), *szàmtòdik* (A:1), *számtódik* (B:9), *számtódik* (A:2), *számtódik* (B:8), *számtódik* (R:2), *szàmtodik* (K:5, L:3),

jó szántása van (0:1), *jó szántása van* (P:1), *jó szántása van* (J:3); *jó munkája van* (O:2); — *sánodik meg jul* (H:1),

könyödön szánt (N:1),

dógozódik (F:10), *dógozódik* (T:5).

Természetszerű, hogy a terület egészén mindenütt egységesen a *szánt*, illetőleg a kérdés szerint ennek egyes szám, első személyű alakja fordul elő. Az ezzel etimológiailag összefüggő *számlik* tekintetében már érdekes nyelvföldrajzi megfigyelést tehetünk. A *számlik* a Székelyföldön általános. Ezt az alakot a mezőségi kutatópontokon fel-felváltja az *-ódik* képzős alak, a *számlódik*, s már megjelenik a *szánt* alapszóból képzett *számtódik* is, mely alak a Szilágyságban, Szamosháton, Bihar déli részén uralkodó változattá válik, és a *számlik, számlódik* lesz kivételes. A ma *n*-es *szánt* és az *m*-es *számlik* egymásra hatása abban is megnyilvánul, hogy részint *szánlik, szánlódik*, részint *számtódik* alakok is megfigyelhetők.

MURÁDIN LÁSZLÓ

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXXI. évf. 1987. 2. szám

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

SEGÉDIGÉK ÉS MÓDOSÍTÓ IGÉK A MAGYARBAN

1.1 Ha egy adott szövegben a következő két igei szócsoportra bukkanunk:
(1) Sokat szokott dolgozni.
(2) Elfelejtett dolgozni.
látszólag hasonló szószerkezetet ismerhetünk meg a két mondatban.

A 2-es példamondat főigéjéről egy leíró nyelvtan pontosan számot tud adni. Az 1-es mondat „szokott" igéjéről már mást és mást közölnek az egyes grammatikák. A „szokott" ige természetszerűleg segédige, verbum auxiliare. A fenti két mondat elemzése is ezt sugallja.

(3)

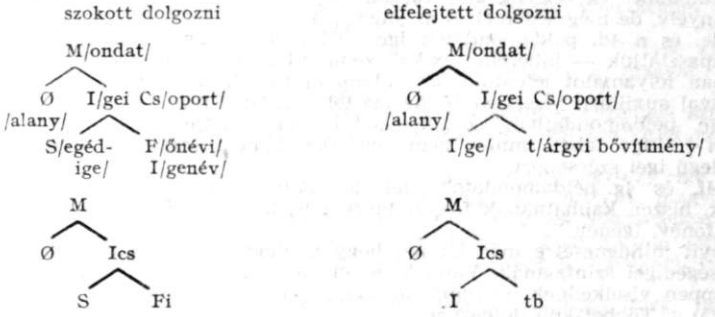

Az ábrázolás még világosabb, ha az alá- és fölérendeltségi viszonyokat domborítjuk ki:

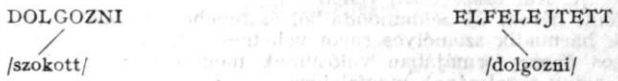

A „szokott" ige tehát a főnévi igenév alárendeltje és mint ilyen, segédigének kell lennie. Akkor tehát a magyar nyelvben létezik segédige és valószínűleg nemcsak a fenti szóalakulat tartozik ebbe a szófajba.

1.2 Az indoeurópai nyelvek gazdag segédigeosztállyal rendelkeznek. Különösen a germán és a neolatin nyelvek ilyenek. A franciában még a „formes surcomposés"-ről is beszámolnak, vagyis olyan szerkezetekről, amelyekben több auxiliare is előfordul. De ha a Greenberg-féle univerzálékat fogjuk vallatóra, a segédigének azok közt is fontos szerepe van.

Úgy gondoljuk tehát, hogy a magyar nyelv rendszeréből sem hiányoznak, ámbár a magyarban egy valószínűleg sokkal szűkebb szóosztállyal találkozhatunk. Kevesebb segédige van a magyarban, mint az említett nyelvekben.

Azt a tényt, hogy egy ragozott igealakot, amely fel-feltűnik egy adott szövegben, segédigének vagy főigének minősítsünk-e, egy kicsit a nyelvelmélet szabja meg. Auxiliáris igei jelentéstartalmakat megállapíthatunk szemantikai elemzéssel is. Nagyon valószínű, hogy a kétféle osztályozás nem lesz egyforma, sőt talán egy végérvényesnek szánt felosztásba a pragmatikai szempont is beleszólhat. Ehhez járul még az a szempont is, csak a magyar nyelv rendszerében találózunk-e, vagy van-e valamelyes igényünk az általánosság tekintetében is.

2.1 Mielőtt belefognánk a magyar segédigeiség formai kritériumainak taglalásába, pillantsunk még egy-két példára!

(4) a. El fogom intézni,
b. Elmegyek úszni,
c. Az eső nem szűnik meg,
d. Edit nem szűnik meg panaszkodni.

e. Kénytelen leszel intézkedni,
f. Nem akarok találkozni velük,
g. Szeretek magukkal okosan beszélni.

A fenti példamondatokban olyan segédigéket vagy azokhoz hasonló másfajta igéket szerepeltettünk — a teljesség igénye nélkül —, amelyek mindegyikében felmerül egy-egy szintaktikai osztályozási szempont.

A 4.b. mondatban szereplő ige, az „elmegyek" semmiképpen sem lehet verbum auxiliare. A magyarban és sok más nyelvben az úgynevezett „motional directional verbs", az iránymozgás igéi kapcsolódhatnak főnévi igenévvel. Az állítmány jelentése allativuszos-finális árnyalatú.

(5) megyek, jövök, sietek, elkísérem őt, maradok stb. valamennyi ige kapcsolódhatik infinitivusszal, ha egyikük-másikuk az iránymozgás jelentésen kívül még egyéb módosító elemekkel bővül is.

Ezt a fajta igei szerkezetet tehát már vizsgálódásunk elején kizárjuk az elemzésből, bár sok érdekes megfigyelés kívánkozna ide. (Egyéb nyelvekben éppen ez az igeosztály, ennek leggyakrabban használt tagjai „deszemantizálódtak", „grammatikalizálódtak" és segédigékké váltak. Ilyen a spanyol, a francia, az olasz, a portugál nyelv, de még a német és az angol is.)

A 4c. és a 4d. példamondatok igei állítmánya a „megszünik" ige, amelynek — ezt tapasztaljuk — inherens lexikai-szemantikai jegye, tulajdonsága, hogy főigei státuszában folyamatot jelentő főnévi alannyal társul, személyt jelentő alany kapcsolódásával auxiliáris viselkedésű. Az ige tehát „alanytípust választ".

A 4e. példamondatban az „intézkedni" alárendeltje a „kénytelen leszel", a *kénytelen + létige* tehát immár nem segédige, hanem segédigei szintagma, auxiliáris jellegű igei szócsoport.

A 4f. és 4g. példamondatok igéi, az *akar* és a *szeret* semmiképpen sem segédigék, hiszen kaphatnának főnévi tárgyat is, konkrét bővítményük a szövegben azonban főnévi igenév.

Annyit mindenesetre már látunk, hogy a magyar nyelvtanban vannak segédigék és segédigei szintagmák. Vannak olyan igék is, amelyek ebből a szempontból kétféleképpen viselkednek, szerepük az alany szemantikai jegyeitől függ.

2.2 (5) a. Többet kell dolgoznod
b. Nem érdemes mindig panaszkodni
c. Kár összeveszni velem

A fenti három új példamondatból észrevehetjük, hogy bizonyos magyar segédigék csak harmadik személyes ragot vehetnek fel, viszont a személyfogalmak -nak, -nek ragos főnév formájában valósulnak meg a mondatban egy, a hagyományos lélektani alany fogalmának megfelelően.

(6) a. Nem érdemes annyit enni
b. Nem érdemes annyit enniük.

Ha most a 4-es példamondatokat szembesítjük az 5-ösökkel, azt vesszük észre, hogy a magyar segédigék, segédigei szintagmák egy része előtt alanyesetben álló főnév a cselekmény vagy a történés hordozója, egy másik csoport auxiliáris jellegű ige vagy igei szócsoport előtt viszont -nak, -nek ragos főnév az akció hordozója.

2.2.1. Szinte magától értetődik, hogy esetgrammatikai keretben az ige előtti kategóriáival nevezhető meg. Felfogható a -nak, -nek ragos főnévi alak olyan „szerepnek", amely a cselekmény kezdete és végpontja. Egy sajátos ergativuszi megoldás is lehetséges. Cikkünkben azonban erre nem térünk ki.

2.3. Amit előzetes vizsgálgatásainkból kiszűrhetünk, az csak ennyi: úgy látszik, hogy az igei auxiliaritás jelölésére a magyarban olyan ragozott igék és/vagy társaságában igei szintagmák alkalmasak, amelyeknek egyik része jelöletlen főnév kapcsolódik egy infinitivusszal a másik része viszont -nak, -nek ragos főnévi alakkal kapcsolódva alkot mondatot. Ha az esetgrammatika valamennyi elméletét végigtekintenénk, választanunk kellene a fillmore-i, a snilsen-i és esetleg a Starosta-féle megoldás közül. Valamennyinek a hátterében egy nyelvelméleti séma húzódik meg. Gondolhatnánk J. Gruber actor-undergoer (a cselekmény aktív tagja, a cselekvés passzív tagja) vázlatára is.

Célunknak a legmegfelelőbb egy stimulus-érintett „esetpáros", talán inkább kategóriapáros, amely az indítékból, a ható erőből és annak érintettjéből, az experiensből áll. Szó esik vagy inkább eshet az érzelmi experiensről is. Felszínes

nyelvtipológiai ellenőrzés után azt tapasztaljuk, hogy három változat lehetséges a felszíni esetek szelekciójában:

a) experiens alany, stimulus direkt objektum (= tárgy) vmi bosszant engem
b) experiens indirekt objektum (részes határozó), stimulus alany kár elutazni
c) experiens alany, stimulus ablativusz fél a sötéttől

magyar -nak/-nek ragos lélektani alanyok esetgrammatikai elemzése arról győzhet meg, hogy ezek a ragozott főnevek, amelyek a gruberi értelemben a cselekvés passzív tagjai, általában az esetgrammatika experiens, benefaciens, paciens, dativusz, cél elnevezéseinek, alkategóriáinak felelnek meg.

(7) Péter *beszélgetni fog* velük
Péternek *érdemes volt beszélgetni* velük

Ha tehát a magyar auxiliáris nyelvi alakulatokat osztályozni óhajtjuk, ezek eleve két nagy fő- és két kisebb alcsoportra oszlanak. A jelöletlen és a jelölt főnevek után álló igei szintagmákra. A jelölt főneveket követő segédigék (szintagmák) után az infinitivusz személyragokat vehet fel.

2.3.1. Az igei szintagma tagjainak sorrendjéről, nem folytonos disztribúcióikról nem kívánunk szólni. Az ilyen vizsgálódás csak akkor következhet be, ha a segédigei elemek pontos osztályozása megtörtént.

3.1. Az eddigiekben igyekeztünk egy olyan auxiliáris szó- illetve szintagmaosztályt felállítani, amely négy alcsoportra oszlik, vagyis a magyar nyelvben négyféle auxiliáris nyelvi alakulat létezik.

A kérdés most már éppen az, melyek ezek a segédigék, segédigei szintagmák, és milyen kritériumok alapján sorolható be egy-egy ige, igei szerkezet ezeknek az alosztályoknak valamelyikébe!

Említettük, létezik olyan szemantikai intuíció, amely egy-egy ige felmerülésekor meg tudja állapítani, segédigével van-e dolgunk. Történeti magyarázat is kínálkozik, nem egy. A nyelvösszehasonlítás szintén érdekes jelenségekre hívhatja fel a figyelmünket, ám valószínűleg arra fogunk rájönni, hogy formai szempontból egy ige lehet auxiliáris jellegű az egyik nyelvben és főige a másikban. Erre azonban még később visszatérünk.

3.1.1. A segédigeiség legfőbb kritériumát abban állapítjuk meg, helyettesíthető-e az utána, — olykor előtte — álló főnévi igenév valamilyen más szófajú nyelvi elemmel. Ha ugyanis a segédige után kizárólag csak főnévi igenév következhetik, akkor auxiliaritása vitathatatlanul elsődleges szintaktikai funkciója. Gondoljunk ismét a 3-as példára:

DOLGOZNI	ELFELEJTETT
(szokott)	(dolgozni)

Ebből természetszerűen következik, hogy a segédige csak infinitivusszal együtt fordulhat elő, mással nem, de önmagában sem állhat meg.

(8) Péter sokat szokott
(9) Péternek illik

3.1.1.1. Ezt a kritériumot még tovább is finomíthatjuk annak vizsgálatával, hogy anaforikus helyzetben elegendő-e segédige a mondat állítmányának.

(10) Szoktatok teát inni? — Szoktunk.
(11) Meg fog változni a személyi összetétel a gyárban; — (?) Fog.
vagy: Meg fog.
Hiába segítettük őket, hálátlanok. Kár volt.

Azt mondhatjuk tehát, hogy az auxiliaritás kritériumai egyelőre kettőt jelentenek:

1. megállhat-e a kérdéses ige önmagában, nem anaforikus helyzetben?
2. helyettesítheti-e az utána következő infinitivuszt valami?

Ezek szerint segédige az, amelyik önmagában nem állhat meg, (talán még anaforikus helyzetben sem — idegen nyelvekben akadnak erre példák — és a főnévi igenevet semmi sem helyettesítheti. Világos, hiszen azzal olyan egységet alkot, mint egy igető egy raggal. Nos, kínálkozik is már a magyarázatszerű következtetés — az igazi segédige funkciója azonos a ragéval. Ehhez persze egy morfoszintaktikai koncepciót kell kiépíteni, amelyből a morfoszemantika sem hagyható el.

3.1.2. Már az eddigiekből is megfigyelhető, hogy nagyon sok finom kategóriára lesz szükségünk, ha a segédigéket pontosan kívánjuk osztályozni. A következő

logikus kérdés ugyanis ez: ha a főnévi igenév mégis helyettesíthető valamilyen más szóalakulattal, akkor már mindig teljes főigével állunk szemben? Mit tegyünk, ha például a főnévi igenév egy névmással vagy egy deverbális főnévvel helyettesíthető?

(12) Misi törekszik az első díj elnyerésére
(13) Misi törekszik megnyerni az első díjat.
(14) Misi arra törekszik, hogy megnyerje az első díjat.

A fentiekből már kiviláglik, hogy mik is azok a szóalakulatok, amelyekkel a főnévi igenév helyettesíthető. Ezek:

a) névmás
b) absztrakt vagy deverbális főnév
c) konkrét, tehát személyt vagy tárgyat jelölő főnév
d) mondatjellegű bővítmény, kompletív mellékmondat.

A pontos osztályozás aztán megkeresi azokat az igecsoportokat, amelyek a)-ba és b)-be, vagy a)-ba vagy c)-be stb. tartoznak. Ugyanakkor azt is világosan megsejteti velünk az intuíció, hogy a *törekszik* ige inkább auxiliáris jellegű, mint például a *kíván*, pedig a *törekszik* után sorjázó főnévi igenév helyébe állíthatunk -ra, -re ragos deverbális főnevet.

Ebből tehát az következik, hogy az auxiliaritás nem feltétlenül kizáró jellegű „vagy-vagy" kategória. Vannak olyan igék, amelyek auxiliarisabbak, mint mások. Egy táblázat megszerkesztésekor tehát kétféle út járható: vagy hajszálfinom alosztályokat állítunk fel, amelyek között lesznek *egytagú alkalmazók* is, sőt mint majd látjuk: *üres alosztályaink* is lesznek. Osztályozásunk alapja ugyanis egy ideális mátrix lesz.

3.1.2.1. Néhány szót kell szólnunk az ideális mátrixról, amelyben — ezt már láttuk —, függőleges osztályba soroljuk a jelöletlen esetű főnévhez járuló igéket és igei szintagmákat, valamint a -nak -nek raggal jelölt főnevekkel társulókat. (Ma már ezek a „társulások" mind értelmezhetők a Chomsky-féle GB kategóriával, de a dolgozat elkészítésekor még csak a kiterjesztett stenderd elmélet kezdett teret hódítani.)

A másik függőleges oszlopaiba sorakoznak tehát az auxiliáris nyelvi elemek, és a vízszintes sorokban fogalmazzuk meg az auxiliaritás szintaktikai következményeit.

3.1.2.2. Logikus, hogy a szintaktikai-formai követelményeknek nem minden esetben felel meg egy-egy lelet mind a négyféle nyelvi alakulatba. Lesznek tehát üres kockák. E kockák létezése sugallja, hogy más nyelvekben más kockák üresek.

3.1.2.3. Elmondottuk-e valamennyi kritériumainkat, mielőtt a táblázatot megszerkesztjük? Általános nyelvi empíria mondatja velünk, hogy a segédigeség egyik kritériuma a paradigma korlátozottsága.* A defektív igék sokszor szereplő alfejezet bármely hagyományos nyelvtanban. A teljes paradigma megléte persze nem változtat a segédigeiségen, de ismét csak fokozatok megpillantatására van alkalmuk. Inkább segédige az, amely csonka ragozású. A mi jelölt főnévvel kapcsolódó segédigéink mind személytelen jellegűek, ám mégis beszélhetünk az ő paradigmáikról is, mert a személyragokat az utánuk következő főnévi igenév kapja meg:

(15) El kell mennem
el kell menned...
el kell mennie...

Összefoglalásul megismételjük az auxiliaritás kritériumait:

1. Szerepelhet-e az auxiliáris nyelvi elem önmagában, bővítmény nélkül?
2. Helyettesíthető-e a főnévi igenév valamilyen más szófajtába tartozó elemmel?
3. Ha a segédigét követő igenév helyettesíthető valamivel, akkor mi az, amivel helyettesíthető?
4. Teljes-e vagy csonka-e a segédige paradigmája? Ha csonka, milyen ragozási formákban az?
5. A segédige egyszerű igealak-e, vagy képzett és/vagy összetett alakulat?

Dolgozatunkban nem foglalkozunk az auxiliáris szerkezet tagjainak szórendjével, prozódiai kérdésekkel, halmozásos alakokkal stb. Kitérünk azonban a hibás és a művészi nyelvhasználat példáira is.

---

* Ez utal adott nyelvtípusokban a nomennek a verbummal szemben érvényesülő, főleg dialván értelemben primer jellegére.

3.2. A MAGYAR SEGÉDIGÉK TÁBLÁZATA

A FŐNÉVI IGENÉV nem helyettesíthető semmivel. Önmagában nem áll meg.		alanyeset		-nak/-nek ragos eset	
		SZÓ	SZINTAGMA	SZÓ	SZINTAGMA
TŐSZÓ A)	csonka paradigma	FOG (idő/mód) SZOKOTT (idő/mód) Tessek (személy, idő, mód)	Ø	(nem) illik$_1$ (személy, mód) tetszik$_1$ kell$_1$	nincs mit tennia nincs mit ... van mit ... MUSZÁJ (volt)
TŐSZÓ B)	teljes paradigma	MER TUD$_1$ TALÁL$_b$	NEM ÁTALI,		
KÉPZETT SZÓ C)	csonka paradigma	MÉLTÓZTASSÉK SZIVESKEDJÉK$_c$	Ø	LEHET$_1$	
KÉPZETT SZÓ D)	teljes paradigma	iparkodik, méltóztatik, merészel, igyekszik, szándékozik, bárotkodik	KÖTELES (volt) KÉNYTELEN(volt)		
Önmagában is alkot mondatot E)		VONAKODIK HABOZIK	Ø	Ø	Ø
Kétféle alanytípust szelektál F)		Ø	NEM SZŰNIK MEG a) A munka nem szűnik meg. b) Pali nem szűnik meg inni.	SIKERÜL,	Ø
A főnévi igenév helyettesítheő					
G)	absztrakt és/vagy deverbális főnévvel				
	a) főnév alanyesetben	Ø	Ø	Ø	TILOS, SZABAD, (VOLT)
	b) főnév tárgyesetben	Ø	NEM GYŐZ ? NEM BIR	Ø	Ø
H)	Kompletív mellékmondattal				
	a) hogy	Ø	Ø	Ø	MÓDJÁBAN VAN, MÓDJÁBAN ÁLL
	b) ha	Ø	Ø	Ø	ELÉG$_1$ELEGENDŐ (volt), NEM ÁRT$_1$
I)	absztrakt és/vagy deverbális főnévvel és kompletív mellékmondattal				absztrakt melléknév (+ dolog).
	a) FŐNÉV ALANYESET	Ø	Ø	FÁJ	+LÉTIGEjó(dolog) szép(dolog) LEHETSÉGES, HASZNOS, FONTOS, KELLENE
	hogy b) főnévi lativuszi rag	RÁÉR KÉNYSZERÜL, TÖREKSZIK	KÉPES (volt) KÉPTELEN, KÉSZ HAJLAMOS, HAJLANDÓ KÉSZEN ÁLL,	Ø	VAN IDEGE, KEDVE, ALKALMA, LEHETŐSÉGE, JÓL ESIK –
	(arra) hogy c) FŐNÉV -ért/-finális rag AZÉRT HOGY	Ø	Ø	Ø	KÁR (volt)

A MAGYAR MÓDOSÍTÓ IGÉK TÁBLÁZATA

J.	alanyeset		-nak/-nek ragos eset	
A főnévi igenév helyettesíthető	SZÓ	SZINTAGMA	SZÓ	SZINTAGMA
személyt vagy tárgyat jelölő főnévvel absztrakt és/vagy deverbális főnévvel kompletív melletti mondattal	Ø	Ø	Ø	Ø
a) Tárgyeset	AKAR, KIVÁN, ÓHAJT, SZERET UTÁL, IMÁD	Ø	Ø	Ø
b) visszaható névmás vagy tárgyeset	SZÉGYELL	Ø	Ø	Ø
c) szűkkörű főnévi csoport tárgyesetben vagy -ul/-ül raggal	TANUL, KEZD, FELEJT	Ø	Ø	Ø
d) ablativuszi rag	FÉL	Ø	Ø	Ø

A *A magyar segéd- és módosító igék táblázatának folytatása*

k.) IGÉK, AMELYEK TÁRGYAS SZINTAGMÁVAL KAPCSOLÓDNAK:

1. lát, hall, érez, enged hogy — példa: látom Ivánt játszani stb.
2. tanít, hív, küld, — elhívtam dolgozni
3. segít — Segítek Iván*nak* dolgozni

(itt részeshatározói szintagma kapcsolódik a főigéhez)

A k.) csoport igéi müveltető jellegüek:

Látom, hogy Iván játszik — Látom Ivánt játszani.

Ez a szerkezet az egyéb nyelvekből ismert accusativus cum infinitivusz, vagy az accusative with infinitive participle. A kompletív mellékmondat alanya a mellékmondat szkópuszából kiemeltetik és az irányító főige mellé kerül. Az ilyen igék argumentumai között szerepel egy mellékmondati argumentum, de annak alanya kiemelhető.

Az k/1. és a k/2. igecsoportok között még esetgrammatikailag jellemezhető ellentét is van. A *tanítom* ige alanya agens, a *látom* igéé paciens.

A fenti k) csoport mindenesetre nem tartozik szorosan a magyar segéd- és módosító igékhez. Ha megnevezésükre gondolunk, megfelel a hagyományos müveltető terminus.

Egy esetleges 1.) csoportba sorolhatnánk a már tárgyalt iránymozgásos igék főnévi igenévvel kapcsolódó szerkezeteit.

3.3.1. *Megjegyzések a táblázatban szereplő igékhez*

1.) Az igék alá írt 1-es index azt jelenti, hogy az ige homoníma, megkülönböztetünk tehát jelentésváltozatait. Pl. illik, az etikett segédigéje, holott a valamibe beleillik ige ugyanaz a lexikai egység. Ugyanígy a *tetszik* ige is mást jelent segédigei formájában, mint a *tetszik főige*. A kell$_1$ segédige, a kell$_2$ főige, amely táblázatunkban nem szerepel, a hiány igéje. (Kell két kiló krumpli.) Ugyanígy a lehet$_1$ a *szabad* szintagma szinonimája és eltér a lehet$_2$ episztemikus modalitásától. Az elég$_1$ ugyancsak más jelentésváltozat, mint a mennyiségre vonatkozó „fogyasztói becslő" mondat. A *nem árt* jelentése is eltér az árt eredeti értelmétől. Megjelöltük a *talál* igét, amely kontextuális segédige, mert csak két szintagmaalkotóval egyetemben szerepelhet. „Azt találta mondani" és „igekötő + ige között" (vissza talált érkezni stb.) A nincs mit tenni — elliptikus auxiliáris szintagma, ebből származtatjuk: nincs olyasmi, amit meg lehet tenni. A „méltóztassék, szíveskedjék" igéket a „tessék" típusba soroltuk, hiszen attól csak képzett mivolta választja el.

Az auxiliáris szintagmák szerkezete — amint a táblázaton láttuk, — többféle lehet:

a) kapcsolódnak absztrakt főnevek vagy melléknevek a létigével, vagy a poszszesszív igével, amely a magyarban azonos vele.

Pl. Köteles volt, van lehetősége stb.

b) bővülhetnek bizonyos igék egy-egy tagadó szóval vagy hasonlóval

Pl. nem átall, nem árt stb.

Nem állíthatjuk, hogy az elvégzett osztályozás értéke abszolút és megingathatatlan. Sok esetben az anyanyelvi intuíció el-eltérő az egyes személyeknél. Lássunk egy példát!

(16) Igyekszik mindent elvégezni.

(?) Igyekszik, hogy mindent elvégezzen.

Az egyes igéknél valóban fellépnek az idioszinkratikus vonások, amelyek teljesen esetlegesek lehetnek egy-egy szónál.

3.3.2. Ha most újra megfontoljuk a táblázatban olvasottakat, megláthatjuk a sok „üres kockát", amely ebben az ideális mátrixban fel-felvillan. Jó okunk van kijelenteni, hogy ahol „üres kocka" jelent meg, ott általános nyelvi értelemben lehetséges az auxiliáris szintagma. Példát vehetünk erre más nyelvekből is. De megkísérelhetjük még egy módon: rossz magyarsággal mondott mondatok érthetők-e?

(17) * Tanácsoltam neki nem beszélni annyit.

* Rájöttem nem lenni képes erre.

* Féltünk új asszonyt hozni a házba.

Ám érdekes a művészi szövegek vallatása is, hiszen ott is a szabálytól való deviáció érvényesül, de másfajta.

(18) Az ős vagyok, mely sokasodni foszlik.

A táblázat értékelését úgy zárhatjuk talán, hogy körülbelül idáig juthat el egy formai, szintaktikai osztályozás. Vajon nem lenne-e érdemesebb a táblázatban szereplő igéket, igei szintagmákat egy olyan sorrendben felírni, amely egy növekvő auxiliaritást mutatna? Valószínűleg ez is járható út, cikkünkben azonban azért nem térünk ki rá, mert szólni kell még a szemantikai osztályozás lehetőségeiről is.

4.0. Ha formai táblázatunkat még egyszer megnézzük, akkor abból az olvasható ki, hogy az A,B,C,D, csoportokban leltározott igék feltétlenül segédigék, illetőleg segédigei szintagmák. Ezt bárki más is így interpretálná, talán a „mer", „merészel" igén csodálkozna egy csöppet, de ha felhívnók a figyelmét ennek az igének preszuppoziciós jellegére, talán igazat adna nekünk. Az E. csoportban az önmagukban is megálló igék szerepelnek, az F.-ben pedig a kétféle alanyt szelektálók. Nos, ezek a szó szoros értelmében félig segédigék, tehát félsegédigéknek nevezhetjük őket. Igen ám, de G. H. és I. csoportban szereplő igéket bárki auxiliárisnak tekintené, különösen a tilos, szabad, köteles stb. szintagmákat! Ugyanakkor nem mindenki fogadná el, hogy a „ráér", a „kellemes", „szép dolog" is auxiliáris szintagmák legyenek. Ha a formai osztályozáshoz következetesek maradunk, nem tehetünk mást, mint hogy ezt a csoportot az álsegédigei csoportnak tekintjük és nevezzük el. A módosító igék a J. pontban kezdődnek felsorakozni.

Gondoljunk most még valamire! Sehol nem szerepeltethettük a -hat/-het segédafixumot, amely pedig a magyar nyelvben igen döntő és fontos auxiliáris elem. Nem egy hasonló török infixumot említhetnénk meg. Ha viszont ez így van, akkor általános szempontból kijelenthetjük, hogy a segédigék, a félsegédigék és talán még az álsegédigék is nagyjából a toldalékok, az afixumok státusát élvezik. A módosító igék valódi főigék. Tudjuk, sok olyan törekvés látott napvilágot, különösen a generatív iskolákban, amelyek minden segédigét komplementumot magához kapcsoló főigének kívántak tekinteni. Ez egyszerűsíti a leírást. A nyelvi tapasztalat azonban azt erősíti meg, amit kimondani igyekszünk: az igazi segédigék igei, verbális interr kategóriák, a módosító igék változtatnak, alakítanak a főnévi igenévben megtestesült verbális jelentésen.

4.1. Szemantikai rápillantásból egyszeriben kitűnik, hogy a fenti segédigék, de az auxiliáris szintagmák is az ige inherens kategóriáit jelölik: aspektust, modalitást stb. Talán érdemes megnézni a magyar segédigék morfematikus anyagát is: fog, szok, tetsz-, ill-, kell, le/-, győz, bír, ér, kény-, van, mód, tilos, szabad, törek-, igyek-, szándék, von, haboz-, szűn-, haj-, kész. Ezek a zárt halmaz tőelemei, amelyek különböző képzéssel, szintagmatikus lokációval alakítják ki a végleges készletet. Van azonban egypár nyitottabb alhalmaz is: absztrakt melléknév és létige,

birtoklásos ige és absztrakt főnév: hasznos + infinitivusz, vagy: van ideje + infinitivusz. Ezt a félig nyitott, félig zárt segédige osztályt vizsgáljuk meg szemantikailag.

Szerepel a jövő idő toldaléka, segédszava, a „fog", a gyakorítást jelölő „szokott"; képviselve vannak a tisztelet segédigéi, az ugynevezett „honorific" formák, és a modalitás számtalan árnyalata: a deóntikus (kell, lehet, köteles stb.), az episztemikus (lehet, kell, stb.) a diszpozicionális (tud, mer, stb.) és végül a szándék igék, amelyet gyakran szintén a modalitásba vonnak. Szerepel az inkoativum (kezd) a hangsúlyos perfektivizálás (...talált...). Nem vizsgáltuk még az elő-feltevéseket, a latens negációt stb. Valamennyi olyan kategória, amelynek megfelelőik más nyelvekben is szerepelnek, vagy morfológiai vagy ugyancsak szintaktikai megoldásokkal.

Van-e még olyan kutatási szempont, amely közelebb hozza egymáshoz a formailag felállított osztályokat a szemantikailag auxiliárisnak felismert csoportokkal? A szórendet, a hangsúlyviszonyokat nem vizsgáltuk. Valószínűleg egy ilyen vizsgálat is hozzájárulna egy viszonylagos teljességhez.

Ha viszont bármely cselekvést vagy történést egy kicsit az akció-logika kategóriáiban kívánjuk megragadni, akkor jogosan tételezhetjük egy olyan „fázismodellt", amelyben az akció elvont folyamata jól megkülönböztethető szakaszokra bontható. Olyasmi ez, mint a hajdani retorikai hármasság: kezdet, folyamat, befejezés. E három fázisnak azonban valamivel konkrétabb tartalmakat is tulajdoníthatunk. Felfogásunk szerint bármely humán akció a következő fázisokból áll:

1. motívum (vágy, szükséglet, kérés, parancs, véletlen kezdet stb.)
2. szándék (törekvések, igyekezet, akarat, egy cél vállalása stb.)
3. döntés (elhatározás, ígéret stb.)
4. próbálkozás (próba, kísérlet, tapogatás, valaminek merészelése stb.)
5. ± siker (megvalósulás, kudarc, ± érzelmi állapot stb.)

Ha azt a sokszorosan szegmentálható történést, ami a humán akció, szakaszaiban egy-egy igével akarnánk jellemezni, azt így tehetnénk meg: 1. kell 2. akar 3. elhatároz 4. megpróbál 5. végbevisz.

Szinte mindegyik etalonige módosító jellegű, a cselekvést, annak fázisait elvontan reprezentálja és igen sok nyelvben igeneves kapcsolódásra alkalmas. A valóságos igékben egyik-másik realizációja hiányozhat, viszont valamennyi fázisba még bekerülhetnek további módosító elemek, igék:

1. valaki kénytelen, köteles, megkérik, vágyik arra, amit megtesz, szükségletét elégíti ki stb. Mindez a motívum szakaszába tartozik. Ha a szándék hiányzik, módosul az akció.

2. akar, törekszik, igyekszik, nem szól ellene stb.

3. Előfordulhat, hogy akadályokat kell leküzdenie, és ezek előképe már felvillan, a motívumok harcának eredményeként dönt, határozatra jut, miután sokáig habozott.

4. S próba-szerencse stratégiájától kezdve egészen a harcig, az akadályok elhárításán át a védekezésig sok minden tartozik ide.

5. Végül a siker vagy a kudarc nyomán kelt érzelmek is belé tartoznak az akció sémájába.

Szinte valamennyi segédige, félsegédige, álsegédige és módosító ige elhelyezhető valamelyik fázisban. A deóntikus modalitások zöme például a motívumnak nevezett első fázisba tartoznak. A nyelv konkrét igéi is jellemezhetők azzal, hogy egy vagy több tevésről, állapotról vagy történésről van szó. Az igék zöme a 4. és az 5. fázis közé eső tevékenységet lexikalizálja. Ezen az alapon beszélünk mozzanatos, duratív, telikus stb. igei típusokról, történésminőségekről. Az átlag szituációba más „participánsok" léphetnek be. Van, aki segít, van aki akadályoz, lát, hall, tanácsot ad, lebeszél stb. Mindez az akció attitűdjeinek lexikálizált igesora, és mi éppen ezeket az igéket soroltuk be felszíni viselkedésük alapján a segédige utáni szemantikai sávba.[1]

FÜLEI-SZÁNTÓ ENDRE

[1] A fenti cikk az 1971-ben megvédett kandidátusi disszertációm egyik fejezete.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXXI. évf. 1987. 2. szám

A KÖZNAPI KIFEJEZÉSEKRŐL

1. A nyelv szókészletének vizsgálatakor szembekerülünk azzal a kérdéssel, hogy miképpen különítsük el egymástól az úgynevezett állandó szókapcsolatokat. A problémát többek között az jelenti, hogy tulajdonképpen mindenik szókapcsolat alakját tekintve legalább két tartalmas szóból áll, jelentése alapján viszont egyetlen szó benyomását kelti. Természetesen ezek között a szókapcsolatok között is vannak olyanok, amelyeket semmiképpen sem tekinthetünk egyetlen lexikológiai egységnek, hiszen jelentésüket nem is lehet beletömöríteni egyetlen szóba. Gondoljunk például a közmondásokra. De nagyon sok olyan félig-meddig állandósult szókapcsolat él a nyelvben, amelynek tartalma egyetlen szóval is kifejezhető. Ezeket önálló lexikológiai egységeknek is tekinthetjük. Például az *öntötték magukba* (az italt) nagyjából ugyanazt jelenti, mint az itták, legfeljebb intenzitásbeli különbség van közöttük.

Az állandó szókapcsolatok osztályozása külön kérdése a nyelvtudománynak. Ma sincs még olyan osztályozás, amelyet mindenki elfogadott volna, amely megnyugtató módon különítené el egymástól az egyes típusokat. (l. Szabó Dénes, *A mai magyar nyelv* I. Bp., 1958, 110—27). Abban megegyeznek a vélemények, hogy ide tartoznak a szólások és a közmondások, illetőleg, hogy ez a két típus alkotja az állandósult szókapcsolatok nagy többségét, és hogy ezek eléggé el is különülnek egymástól. Bizonytalanság azonban még itt is van. O. Nagy Gábor idézi Archer Taylort, aki szerint: „Elégedjünk meg annyival, hogy a közmondás a nép körében elterjedt mondás." (Mellékesen jegyezzük meg, hogy Taylor felfogásában a közmondás fogalmába a szólás is beletartozik). Ehhez teszi hozzá O. Nagy: „Hogy a közmondások meghatározhatók-e vagy sem, ez — véleményünk szerint — nem is alapvető problémája a közmondáskutatásnak. Az ugyanis, hogy sikerül-e összefognunk egyetlen mondatba a szólások és a közmondások legfontosabb jellemvonásait, alig több, mint a megfogalmazás kérdése; a lényeg az, hogy mind a szólásoknak, mind a közmondásoknak vannak olyan sajátosságaik, amelyek megkülönböztetik őket más nyelvi alakulatoktól." (O. Nagy Gábor, *Magyar szólások és közmondások*. Gondolat. Bp., 1966. 8). Más szóval, ugyanaz a nyelvi kifejezés lehet szólás is meg közmondás is, a helyzettől függően. „Például ez a mondat: *Kibújik a szeg a zsákból*, szólás akkor, ha valamely egyedi esetre vonatkoztatjuk, vagyis azt értjük rajta, hogy 'kiderül valakinek titkolt, leplezett valódi szándéka'. Ellenben közmondás akkor, ha úgy élünk vele, hogy nem kell hozzáértenünk semmi alkalmi kiegészítő mozzanatot, hanem általános megállapításként használjuk ebben az értelemben: 'Az emberi alaptermészet akkor is megmutatkozik, ha egy ideig ügyesen leplezik' (*i.m.* 12). Továbbá: „...a szólások elsősorban sajátos stilisztikai alkatuk tekintetében különböznek az egyéb állandósult, megmerevedett formájú szókapcsolatoktól. (Például az olyan színtelen kifejezésektől, amilyenek ezek: próbát tesz, szégyent vall, számba vesz stb.)". (uo.14). Sokkal nehezebb tehát a szólás és a közmondás típusába nem tartozó kifejezések csoportosítása. A szakirodalomban e két kategórián kívül találkozhatunk még a frazeológiai szócsoport meg a szállóige típusával is. A szállóige azonban valójában nem is külön típus, hiszen a többi három is lehet szállóige, hogyha ismeretes a szerzője. Az az anyag, amely rendelkezésemre áll, az említett négy kategória közül jobbára a frazeológiai szócsoport osztályába sorolható. Mivel azonban ezen belül nagyon sok egymástól alig különböző alosztály különíthető el, úgy találtam helyesnek, hogy egységes típusként fogom fel, és jobb híján — egyébként szerintem találóan — *köznapi kifejezés*-nek nevezem. Valójában csakugyan a mindennapi beszélt nyelvben előforduló kifejezésekről van szó, amelyek természetesen a szépirodalmi szövegekben is szép számmal jelentkeznek, elsősorban a prózában. Nyilvánvaló, hogy éppen a nyelv természetéből adódó bizonytalanság talán itt a legnagyobb. Hogy mennyire nehéz a köztük való eligazodás, megerősíti ugyancsak O. Nagy Gábor véleménye. Amikor nyilatkozott az összegyűjtött anyag szelektálásáról, ezt írta: „Kimaradhatnak végül — bár ebben a vonatkozásban rendkívül nehéz a határvonalat meghúzni — azok a gyakori nyelvi fordulatok, kifejezések is, amelyeket a hangulati tartalom hiánya és a bennük

foglalt kép közvetlenül érthető, a nyelvtudat számára minden nehézség nélkül elemezhető volta miatt nem érzünk igazi szólásoknak, noha ezeknek legalább is egy része szókapcsolat létére jelentéstanilag csupán a szóval egyértékű, tehát erősen megközelíti az igazi szólás fogalmát. Ilyenek pl. esküt szeg, egy fedél alatt el vkivel, karban tart, kenyeret keres, szívesen lát stb." (O. Nagy Gábor, *Egy készülő szólásgyűjtemény elé.* Nyr. LXXVII [1953], 44).

E dolgozat anyagát nagyrészt megfigyeléssel gyűjtöttem, de felhasználtam két szakdolgozat szerzője, Barabási Katalin és Jakab Éva által Kovács György, illetve Sutó András egy-egy művéből összegyűjtött kifejezéseket is. Így természetes, hogy az anyagban olyan kifejezések is vannak, amelyek már megjelentek az eddigi gyűjteményekben.

2. Az anyag vizsgálata rendkívül tanulságos. Mindenekelőtt meglepő az adatok nagy száma. A hozzávetőlegesen hét-nyolcszáz köznapi kifejezés azt mutatja, hogy a mindennapi beszélt nyelvben igen gyakran fordulnak elő. Ezek a kifejezések, hogyha helyesen használják, színezik a nyelvet, szemléletessé, változatossá teszik a beszédet. Vizsgálatuk éppen azért rendkívül hasznos, mondhatni izgalmas feladat, hiszen valóságos tükörképei az emberi fantáziának, gondolkodó képességnek. Tartalmuk kiterjed az emberi tevékenység úgyszólván valamennyi elemére, a természet és a társadalom minden területére. Köztudomásúan jellemző rájuk, mint a szólásokra és a közmondásokra, hogy az emberi tudatban éppen olyan állandó alakban és jelentésben élnek, akár az egyes szavak, tehát beszéd közben bármilyen helyzetben azonnal felidézhetően kerülnek szövegünkbe. A kifejezéseket alkotó szavak tehát szoros együttest alkotnak egymással. Beszéd közben készen kapjuk őket mint bizonyos fogalmakat megjelölő jelentéstani egységeket. Gondolkodás és beszéd közben nem úgy alkotjuk meg ezeket a kifejezéseket, hogy különkülön tudatosítjuk magunkban az egyes szavak jelentését, hanem az egész kapcsolat egyszerre, a maga teljességében aktualizálódik. A beszélő tudja, hogy az adott fogalom megnevezésére az adott kifejezést kell használnia, és nem törődik azzal, hogy a kapcsolat szó szerinti jelentését esetleg nem is érti. Ez azt jelenti, hogy a köznapi kifejezések — éppúgy, mint a szólások és a közmondások — megállapodott értelmű szókapcsolatok, és mintájukra a beszélők önállóan is képesek újabbakat alkotni. Azt is meg kell említenünk, hogy alkalmazásukban nem igen találkozunk hibával. A beszédben előfordul az úgynevezett szótévesztés, de a „kifejezéstévesztés" jelensége mindeddig ismeretlen, legalábbis nagyon ritka.

2.1. Persze annak eldöntése, hogy valamely szövegben mit tekinthetünk köznapi kifejezésnek és mit nem, eléggé nehéz probléma. Szerintem elsősorban olyan szókapcsolatok tartoznak bele ebbe a kategóriába, amelyekben az alkotó elemek, a szavak átvitt értelmüek, tehát maga a kifejezés mást jelent, mint akár az összes alkotó elemek, akár valamelyik is közülük. Például a *felhivja a figyelmet* nem tekinthető köznapi kifejezésnek, mert a jelentése „figyelmeztet", tehát a jelentés meghatározása, magyarázata tartalmazza az egyik szót. Ezzel szemben a *veszi a lapot* feltétlenül beletartozik a kifejezések kategóriájába, mert a jelentése 'megért, felfog', és ez teljesen független a két alkotó elem jelentésétől. A kifejezés maga elsősorban stilisztikai szempontból képvisel többletértéket a 'megért' és a 'felfog' jelentésével szemben.

Mindebből arra következtethetünk, hogy a köznapi kifejezések tulajdonképpen igen közel állanak a szólásokhoz, talán a szólás egyik alfajaként lehetne tekinteni, azzal a megjegyzéssel, hogy nagyon nehéz, úgyszólván lehetetlen is pontos határt vonni a kettő között.

3. A köznapi kifejezések között is találkozunk a poliszémia jelenségével. Vannak köztük olyanok, amelyeknek az értelme csak akkor válik világossá, ha szövegbe kerülnek. Például a *nyakig vagyok* jelentése attól függően változik, hogy mivel szerkesztjük össze. *Nyakig vagyok* munkával 'sok a munkám', de *nyakig vagyok* veled' 'meguntalak'. Vagy: *gyenge lábon áll* a barátom 'beteges', de ez a feltevés *gyenge lábon áll* 'nehezen vagy nem bizonyítható'.

3.1. Vannak a kifejezések között továbbá olyanok, amelyek csak bizonyos szövegben válnak állandó szókapcsolattá. Például a *körülötte forog* egy mechanikai szerkezettel kapcsolatban előfordulhat egyszerű határozós szószerkezetként, de ebben a mondatban: *körülötte forog a világ* — már állandó szókapcsolat. Ugyanígy a *kétrét görnyed* munkavégzéssel kapcsolatban konkrét jelentésű, a *kétrét görnyed a feljebbvalói előtt* mondatban már köznapi kifejezés 'megalázkodik' jelentésben.

A *parlagon hever* a mezőgazdasági tevékenység szakszókincséhez tartozik, és Fodor Sándor novellájában: „...ilyen nagytudású embert nem is hagyhatnak *parlagon heverni*" — már kétségtelenül állandó szókapcsolat 'kihasználatlanul, foglalkoztatás nélkül hagyni' jelentésben. A *szegre akasztja* ebben a mondatban: *szegre akasztja a ruháját* szintén konkrét jelentésű. Ennek azonban két kifejezésben is van átvitt jelentése: *szegre akasztja a cipőjét* 'abbahagyja a labdarúgást', és *szegre akasztja az elveit*' megváltoztatja a véleményét. A kifejezés poliszémiájáról tehát csak abban az esetben beszélhetünk, ha legalább két átvitt jelentése van. Például a *parlagon hever* csakis a 'kihasználatlanul, foglalkoztatás nélkül hagy' jelentésben tekinthető köznapi kifejezésnek.

3.1.1. A kifejezések javarésze azonban a szövegkörnyezettől függetlenül is átvitt jelentésű. Például: *süket fülekre talál* 'nem hallgatja senki'; *hoz a konyhára* 'jövedelmez'; *szemmel tart* 'figyel, vigyáz'; *nyom a latban* 'fontos'; *résen van* 'figyel, ügyel'; *hadat visel* 'háborúzik'; *térdre kényszerít* 'legyőz'; *vérszemet kap* 'megbátorodik'; *szedi a lábát* 'siet'; *fejébe vesz* 'csökönyösen elhatároz', *vallatóra fog* 'megvizsgál'; *nem köti az orrára* 'nem közli vele'; *nem fűlik a foga* 'nincs kedve hozzá'; *kihoz a sodrából* 'felbosszant'; *kámforrá válik* 'hirtelen eltűnik'; *kiüti a nyeregből* 'erőszakkal, csellel elfoglalja a helyét'; *felnyitja a szemét* 'felvilágosítja'; *átlát a szitán* 'mindenre rájön'; *a pohár fenekére néz* 'gyakran iszik'; *meg van kötve a keze* 'tehetetlen'; *egérutat nyer* 'elmenekül'; *véka alá rejti* 'eltitkolja'; *tűkön ül* 'ideges, mert nagyon siet'; *kereket old* 'hirtelen eltűnik'; *csődöt mond* 'elromlik, nem sikerül'; *adja a nagyot* 'felvág'; *benne van a keze* 'részes, köze van hozzá'; *megnyomja a gombot* 'rákapcsol'; *nagy feneket kerít* 'túlságosan nagy jelentőséget tulajdonít'; *kijön a lépés* 'sikerül'; *lóvá tesz* 'félrevezet, becsap'; *lovat ad alája* 'biztatja'; *porba omlik* v. *hull* 'megsemmisül, meghiúsul'; *felüti a fejét* 'keletkezik, támad'; *szemet huny* 'elnézi'; *elengedi a füle mellett* 'szándékosan nem hallja meg' stb.

4. A kifejezések jelentésköre az emberi és természeti tevékenység, jelenség legkülönbözőbb területeire vonatkozhatik. Csak mutatóban említsünk meg néhányat: *beteges:* gyenge lábon áll; a sír szélén áll; sírban a fél lába; hol fekszik, hol kel; *figyel, megvizsgál:* szemmel tart; résen van; a körmére néz; bonckés alá veszi; szemügyre vesz; vallatóra fog; *elromlik, nem sikerül:* bakot lő, csődöt mond; felmondja a szolgálatot; zátonyra fut; kútba esik; *megaláz, legyőz:* porig sújt; letöri a szarvát; térdre kényszerít; sárba tipor; semmibe vesz; *megalázkodik:* beadja a derekát; kétrét görnyed, térdet hajt; *megért, felfog:* ésszel feléri; tisztába jön; tisztában van; *veszi a lapot; elsiet, hirtelen eltűnik:* kereket old; olajra lép; felveszi a nyúlcipőt, kámforrá válik; kámfort játszik, bottal üthetik a nyomát; nyaka köré veszi a lábát; szedi a lábát; köd előtte, köd utána; nyoma veszett; *felbosszant:* az idegeimre megy; borsot tör az orra alá; kihoz a sodrából; *megsemmisít:* porrá zúz; romba dönt; sírba dönt; *becsap, félrevezet;* lóvá tesz; port hint a szemébe; vízre visz; *sikerül:* kijön a lépés; jól üt be stb.

4.1. Szintén tanulságos a különböző jelentéskörökhöz tartozó szavaknak a kifejezésekben való előfordulása, például az emberi testrészneveké. Talán az sem véletlen, hogy a *szív* és a *szem* szerepel leggyakrabban, ugyanis a szív az ember legbelső, „legdrágább" testrésze, az emberi jellem, érzés jelképe, a szem pedig a külső testrészek közül a legféltettebb.

Szív: *kiönti a szívét,* 'őszinte'; *szakad meg a szíve,* 'sajnálja, aggódik'; *szíve erősen kalimpál* 'fáradt'; *szívszakadva vár* 'nagyon aggódik'; *szívbe markoló* 'fájdalmas'; *szívet tépő* 'borzalmas'; *szívhez szóló* 'kedves'; *a mellébe szívet tudott tenni* 'szerelmessé tette'; *szíve tele van gyönyörűséggel* 'nagyon boldog'; *kiveti a szívéből* 'többé nem szereti'; *gyászba borítja a szívét* 'nagyon elkeseríti, elszomorítja'; *a szívébe vájnak* 'nagyon megbántják'; *szívét tépte* 'szenvedett'; *szívből jövő* 'őszinte'; *elnyeri a szívét* 'megszeretteti magát'; *majdnem szívbajt kapott* 'nagyon megijedt'; *szívére vesz* '(nem jelentős dolog) nagy bánatot, gondot, szomorúságot okoz'; *szívébe lát* 'ismeri az érzéseit, kitalálja a gondolatát'; *helyén van a szíve* 'bátor, lelkes'; *van szíve* (megtenni), 'képes, hajlandó'; *kemény a szíve* 'szigorú ember'; *puha a szíve* 'jó ember'; *megsebzi a szívét* 'fájdalmat okoz'; *egy szívvel* 'azonos jó érzéssel'; *fáj a szíve* 'szomorú'; *dobogó szívvel* 'izgalommal'; *a szívén viseli* 'saját ügyének tekinti'; *a szívébe lopja* (magát) 'megszeretteti'; *a szívén fekszik* 'bántja'; *a szíve gyorsabban dobog* 'izgatott'; *szívébe zár* 'megszeret'; *szorongatja a szívét* 'nagyon fél',

Szem: *szemet szúr* 'feltűnik, gondolkodóba ejt'; *kiszúrja a szemét* 'csekélységgel, értéken alul honorál'; *szálka a szemében* 'akadály vmiben'; *nem sül ki a szeme* 'nem szégyelli magát'; *szeme-szája elál* 'nagyon elcsodálkozik'; *szemügyre vesz* 'alaposan megvizsgál, megnéz'; *a szemem elé ne kerülj* 'ne lássalak'; *a szeme közé vágja* 'durván odamond'; *a szeme kerülte a tekintetét* 'nem akart ránézni'; *szikrázott a szeme* 'nagyon örvendett'; *ráfüggeszti a szemét* 'mereven nézi'; *szemeit ellepte a könny* 'nagyon sírt'; *rajtafelejtette a szemét* 'hosszasan nézte'; *szemet vet rá* 'megtetszik neki'; *szemmel tart* 'figyel, figyelemmel kísér'; *szemére hány* 'méltatlankodva mond'; *szeme láttára* 'jelenlétében'; *szeme közé néz* 'szigorúan felelősségre vonja'; *szem elöl téveszt* 'elfelejt, kifelejt'; *szem előtt tart* 'figyel rá'; *a szemük összevillan* 'egyetértenek, ugyanarra gondolnak'; *a szeme ködös lett* 'elszomorodott'; *a szemét legelteti rajta* 'hosszasan nézi'; *szeme a magasban jár* 'az eget fürkészi'; *szemrebbenés nélkül* 'szégyentelenül'; *mereszti a szemét* 'csodálkozva nézi'; *be van kötve a szeme* 'nem tud helyesen ítélni'; *nem mer a szemébe nézni* 'kerüli a találkozást'; *könny szökik a szemébe* 'meghatódik'; *szemébe ötlik* 'hirtelen meglátja'; *elkerüli az álom a szemét* 'nem tud elaludni'; *kikaparja a szemét* 'nagyon haragszik rá'; *kinyitja a szemét* 'felvilágosítja'; *szemmel látható világos*, nem szorul bizonyításra'; *körüljár a szeme* 'mindent megnéz, mindenre figyel'; *rajta van a szeme* 'állandóan figyeli'; *a szeme sem áll jól* 'huncut, hamis'; *nyisd ki a szemed* 'figyelj, légy körültekintő' *lesüti a szemét* 'szégyelli magát'; *szemtől szembe* 'egymás előtt'; *csupa szem* 'élénken szemlélődik'; *ameddig a szem ellát* 'nagy távolságra'; *megnő a szemében* 'fontos lesz'; *jó szemmel nézi* 'kedveli'; *rossz szemmel nézi* 'nem kedveli'; *az utolsó szemig* 'teljesen'; *egy szemet sem* 'egyáltalán, semmit'; *kopog a szeme* 'nagyon éhes'.

Száj: *tátja a száját* 'bámul'; *szájába rág* 'részletesen megmagyaráz'; *a számból vette ki a szót* 'éppen azt akartam mondani'; *a szájából feneket csinál* 'megbízhatatlan, nem szavatartó'; *szájára veszi* 'pletykál (róla)'; *számon volt* 'majdnem kimondtam'; *jár a szája* 'folyton, feleslegesen beszél'; *egymás szájából kapkodják a szót* 'összevissza beszélnek'; *kiszaladt a számon* 'akaratom ellenére kimondtam'; *kinézi a szájából* 'irigyli'; *bedugja a száját* 'elhallgattatja'.

Kisujj: *a kisujját sem mozdítja* 'semmit sem tesz (vkinek az érdekében)'; *nem a kisujjából szopta* 'biztosan jól tudja'; *a kisujjában van* 'kiválóan tudja'; *a kisujja is többet ér* 'rendkívül értékes (ember)'.

Úgyszólván alig van olyan testrészünk, amelyet nem használt volna fel a nyelv valamilyen állandó szókapcsolat megalkotására. Alább felsorolunk néhányat előbb a külső, utána a belső testrésznéveket tartalmazó köznapi kifejezések közül.

Külső testrésznevek: *égnek áll a haja* 'nagyon elszörnyülködik'; *nyitva tartja a fülét* 'figyel'; *arcizma sem rezdül* 'szenvtelen'; *nyakig van* 'megúnta'; *odateszi a vállát* 'segít'; *mellbe vág* 'meglep'; *körmére néz* 'figyeli'; *orránál fogva vezeti* 'azt tesz vele, amit akar'; *a szeme közé néz* 'szigorúan felelősségre vonja'; *tenyeren hordja* 'nagyon kíméli'; *térdet hajt* 'megalázkodik'; *a hasára üt* 'mellébeszél'; *ujja köré csavarja* 'félrevezeti'; *nem esett a fejére* 'nem bolond'; *saját bőrén* (tapasztalja) 'a maga kárán'; *kéznél van* 'rendelkezésre áll'; *ökölbe szorul a keze* 'dühös'; *a könyökén jön ki* 'nagyon únja'; *a szájába rág* 'részletesen megmagyaráz'; *leesik az álla* 'nagyon elcsodálkozik'; *lába nőtt* 'eltűnt, ellopták' stb.

Belső testrésznevek: *gyomor kell hozzá* 'nagyon utálatos'; *kiköpi a tüdejét* 'nagyon elfáradt'; *az agyamon jön ki* 'nagyon megúntam'; *csontra hízik* 'nagyon lefogy'; *vérévé válik* 'szokásává, természetévé lesz'; *az idegeimre megy* 'bosszantó, elviselhetetlen'; *torkig van* 'megúnta'; *a nyelvem hegyén van* 'nem jut eszembe'; *lelket ver belé* 'biztatja'; *nyomja a szívét* 'bántja'; *túljár az eszén* 'kijátszik vele'; *a feje sem fáj* 'gondtalan' stb.

4.2. Az embert körülvevő természet jelenségeinek nevei szintén sűrűn jelentkeznek a köznapi kifejezésekben. Lássunk ezek közül is néhányat:

fa: (az ember) *nics fából* 'nem lehet érzéketlen'; *nagy fát mozgat* 'nehéz vállalkozásba kezd'; *fából vaskarika* 'lehetetlen dolog'; *nem olyan fából faragták* 'szilárd egyéniség'; *fát lehet vágni a hátán* 'nagyon türelmes, elnéző'; *mi fán terem?* 'mi lehet?'.

hely: *helyén van az esze* 'józanul gondolkodik'; *helyén van a szive* 'nem ijedős'; *nem találja a helyét* 'nyughatatlan'; *van helye a pénznek* 'sok mindent kell

vásárolni'; (mindent) **a maga** helyén 'megfelelő alkalomkor'; *helyben vagyunk* 'megegyeztünk'; *megállja a helyét* 'jól végzi a munkáját'; *a te helyedben* 'helyetted'.

kő: *kővé mered* 'nagyon meglepődik'; *kőbe vés* 'megörökít'; *bánja a kő* 'nem érdekel'; *tudja a kő* 'fogalmam sincs'; *üsse kő* 'nem bánom, nem törődöm vele'.

kocka: *kockára tesz* 'veszélyeztet'; *kockán forog* 'bizonytalan, veszélyben van'; *fordul a kocka* 'változik a helyzet, a szerencse' stb.

5. A köznapi kifejezések abban is különböznek egymástól, hogy állítást vagy tagadást tartalmaznak-e. Vannak közöttük olyanok, amelyeknek csak állító alakjuk van: *beletörik a bicskája* 'nem fog sikerülni'; *a bőre alatt is pénz van* 'nagyon gazdag'; *bal lábbal kelt fel* 'rosszkedvű'; *bennrekedt a hinárban* 'nem jutott ki a bajból'; *sóbálvánnyá válik* 'nagyon meglepődik'; *a sarkában van* 'követi'.

5.1. Másoknak meg csupán tagadó a formájuk: *se lát, se hall* 'nem törődik senkivel'; *a szeme se áll jól* 'huncut, hamis'; *se nem oszt, se nem szoroz* 'nem fontos, jelentéktelen'.

5.1.1. Végül vannak olyanok is, amelyeknek állító és tagadó alakjuk is van: *a sarkára áll* 'határozott, akaratának érvényt szerez' — *nem áll a sarkára;* — *sokra viszi* 'szép karrierje lesz' — *nem viszi sokra; benőtt a fejelágya* 'értelmes, tud gondolkozni' — *nem nőtt be a fejelágya; beadja a derekát* 'enged a véleményéből' — *nem adja be a derekát; beteszi a lábát* 'elmegy vkihez' — *nem teszi be a lábát; beleüti az orrát* 'beleavatkozik' — *nem üti bele az orrát; befogja a száját* 'elhallgat, nem beszél' — *nem fogja be a száját.*

5.1.2. A kifejezések között is vannak tagadószót tartalmazó állító értelműek: *nem olyan fából faragták* 'szilárd egyéniség'; *a szeme sem áll jól* 'huncut, hamis'; *nem a kisujjából szopta* 'biztosan jól tudja'; és tagadószót nem tartalmazó tagadó értelműek: *helyén van a szíve* 'nem ijedős'; *bánja a fene* 'nem érdekel'; *üsse kő* 'nem bánom' stb.

6. Hangsúlyozni kell, hogy az állandó szókapcsolat fogalmán — amint az eddigi példák is igazolják- természetesen elsősorban nem a kifejezést alkotó szavak grammatikai alakjának változatlanságát kell értenünk, hanem az együtt való előfordulás állandóságát. A kifejezés szavainak alaki viselkedése eléggé változatos képet mutat. Nagyon sok olyan kifejezés van a magyar nyelvben, amelyben a névszó (leggyakrobban határozóragos, tárgyragos vagy birtokos személyragos, ritkábban toldaléktalan) grammatikai alakja változatlan: Pl: *nyakig* vagyok, vagy, van stb.; *testet ölt,* öltött, öltene stb; *lába* nőtt, nőne, nőjön stb. Tehát a névszó egyetlen nyelvtani formájához az igének sok esetben csaknem valamennyi alakja hozzákapcsolódhatik. Más kifejezésekben — igaz, szintén nagyon ritkán — az igealak marad változatlan alakú: ameddig a szem *ellát;* a számon, a szádon *volt;* helyben *vagyunk* stb.

6.1. Sok esetben mindkét szó alakja változhatik: *elememben vagyok, elemedben vagy, elemében van* stb.; *túljár az eszén, túljárt az eszemen* stb.; *szedi a lábát, szedjük a lábunkat, szedjétek a lábatokat* stb.

6.1.1. Olyan kifejezések is vannak, amelyekben a grammatikai alak megváltoztatása a kifejezésjelleg megszűntét vonná maga után: *tűkön* (tűn?) *ül; kereket* (kerekeket?) *old; köpi a markát* (markodat?) stb.

6.1.2. Igen érdekesnek látszik az a jelenség, hogy tulajdonképpen ugyanannak a szókapcsolatnak kétféle alakja két külön kifejezést jelent. Például: *kinyitja a szemét* 'felvilágosít', de: *nyisd ki a szemed* 'figyelj, légy körültekintő'.

Elég szép számmal találunk a nyelvben egyetlen alakban élő kifejezéseket is: *üsse kő; se lát, se hall; se nem oszt, se nem szoroz* stb.

A köznapi kifejezések alaktani, jelentéstani, sőt stilisztikai vizsgálata természetesen még további kutatásokra vár.

BALOGH DEZSŐ

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXXI. évf. 1987. 2. szám

ROMÁN EREDETŰ RÉGI BÁNYÁSZ SZAKSZAVAINKRÓL

1. Bakos Ferenc *A magyar szókészlet román elemeinek története* című munkájában (Bp., 1982., a továbbiakban: MREl.) mindössze nyolc olyan román eredetű szót sorol fel, amelyek elsődlegesen bányászati szakterminusok: *burszuk, filor, fitil, gáz, nafta, pakura, rizna, véna*. Ezek mellett olyan szavakat is nyilvántart, amelyeknek bányászati jelentésük is kialakult: *gárgya, jáz, karuca, tóka (i.m.* 429). A kölcsönszavak fogalomköri csoportosítása során nem tesz említést a *krucsa* bányászati jelentéséről, holott ezt az előzőek során figyelembe veszi *(i.m.* 237).

Az SzT. eddig megjelent kötetei, valamint cédulaanyaga alapján (a továbbiakban: SzTC.) a fenti sor a következő szavakkal egészíthető ki: *fáca, gozár, haldom, háltás, herty, hontár, huma, hurka, jungás, klika, rámlás, stuurc, szapatura, temelia*. A *fota, jáz, jeruga, stolna, vátra* és *vertés*(es) előfordul ugyan Bakosnál is, de más jelentésben, illetőleg a *jáz* pontos bányászati jelentésének feltüntetése nélkül.

2. Az alábbiakban az előbb említett szavakra vonatkozó szótörténeti és etimológiai adatok megészrevételek közlésére külön szócikkekben kerül sor. E szócikkek benne vannak abban a kéziratos monográfiában, amely a régi magyar nyelv román eredetű szavait tárgyalja (erre nézve l. B. Gergely Piroska—Kósa Ferenc—Zsemlyei János: NyIrK. X [1966], 93—110; Szabó T. Attila, *A magyar szókészlet feudalizmuskori román eredetű kölcsönelemeinek kutatása*: Tellózás a múltban. Válogatott tanulmányok, cikkek. Bukarest, 1985. 372—93). A címszavak egykori használatát szemléltető adalékok közlésére az SzT. gyakorlatát követve kerül sor (uo. l. a rövidítések jegyzékét is).

fáca felszín; suprafață; Oberfläche. *1756k.:* Hogy az eddig coláltatott régi Bányak(na)k pusztulása ne következzék azért 'a ki ujj Stollyas vagy vertéses Bányát más Bánya kőrül akar kezdeni, annak szája az kőzelebb valo Bányának szájától mind ala, mind fel, mind pedig oldalul 7. Olnyire légyen, és a' szerint observallyák a' föld alattis, ... dolgozzek azért kiki maga Bányájának *fátzáján* [SzTC abrudbányai bányászok törv.]. *1757/1758:* ěn az feles^gemmel eggyütt tisztittattunk az Jonas Pal Ur(am) Stomp árkát mely ezen Harsányi Ur(am) Stompjárol megyen le, mellyet egy tenyérrnyivel alább eresztettünk és vágtunk az régi *faczan* alol [Abrudbánya AF: SzTC Czerán Joseph (25) vall.].

< r. *față* 'ua.'. A r. szó latin eredetű [DAc.]. Ezt a kölcsönszót az eddigi kutatás nem tartotta számon. A MREl. adattárában nem szerepel, a RK. is csak Moldvából idéz egyetlen adalékot. Az SzT. szerint az erdélyi régiségben más, 'déli (verőfényes) oldal' jelentésben valamint helynévi funkcióban is előfordult.

gozár ?(aranybányák) zúzómalmaiból kikerülő termékekkel kereskedő személy; gozar; Händler, der mit den aus Stampfmühlen der Goldgruben herausgelangenden/gekommen Erzeugnissen Geschäfte macht. *1756. k.: Gozár*akrol. I. Articulus Idegen és residentialatlan *Gozar*ok kezest tartozzanak állitani, azért hogy ha 'a Stompas Gazdáknak valami történhető kárak iránt gyanujak lenne hozzajak, őket a' kezesek sistálni tartozzanak, nem sistálhatván penig ha miben convicaltatnának a' kezesek tartozzanak meg fizetni [SzT. abrudbányai bányászok törv.].

< r. *gozar* 1. zúzómalmokból kikerülő termékekkel kereskedő ember [Viciu, Gl. 98]; 2. aranyat vásárló és eladó (aranycsempész). A r. szó a magyar eredetű *goz* 'gaz, gyom' továbbképzett származéka; a címszóbeli kölcsönszó tehát visszakölcsönzés a románból [DAc.; l. még Tamás, UngElRum. *goz* al.]. — A szó románban való jelentésfejlődése nem világos.

haldom ?meddőkőzet; haldă; Halde. *1756 k.:* Másoknak Bányájára szántszándékkal sárt, és klikát vagy *haldom*at ereszteni, botsátani akár mely Társaságbeli Bányából nem engedtetik, mellyet ha kik el tőkéllet szándékból tselekednének toties qvoties 8. for. bírságban incurrálván, amazok dolgának hátramaradását meg fizetni, és a bé hánt vagy eresztett sárnak, klikának és *haldom*nak magok költségeken valo kihordásával tartoznak, nem külömben károknak bonificatiojával [SzT. abrudbányai bányászok törv.].

< r. *haldă* ua. A r. szó német eredetű [DEx.[a] — [a]E szótár értelmezése: loc unde se depozitează sterilul şi deşeurile inutilizabile provenite din lucrările mi-

niere de la prepararea minereurilor sau din uzinele metalurgice; p. ext. materiale depozitate pe acest loc]. Nem lehetetlen, hogy a címbeli szó közvetlenül a németből származik. A szöveg — Szilágyi N. Sándor szerint — talán latinosítás eredménye (vö. SzT.).

háltás '?'. *1806:* Haltasok nevei[a] [Tresztia H; SzT. Bányászattal kapcsolatos szöv-ben. — [a]Köv. a fels.].

< r. *holteiu* fiatal nőtlen férfi. E szó ukrán eredetű [DAc.]. A címbeli szó az idézett r. szó képzett származékának átvétele lehet (vö. *holteiaş* [DAc.]). Vagy egy r. **hăltaş*-ból származik? — Vö. a *jungás* címszóval.

herty aranyszűrő posztódarab; bucată de postav pentru filtrarea aurului; Tuchstück zum Goldseihen. *1757:* Azt 'a Lyukatas fedelű ládát mellyről Nro 2-do emlékeztem nevezzük Hurkának az alatta lévő Czondra poszto fotakat pedig *Herty*nek [Zalatna AF; SzTC.].

< r. *hertiu* közönséges fehéritetlen posztó; olaj sajtolására szolgáló zsák. A r. szó eredete nincs tisztázva [DAc.].

hontár csillés; vagonetar; Hundsläufer. *1756:* Történhetik az is hogy az *Hontár*nak (így!) és gondviseletlensége miat bűesnek, 'a Bánya melly miat az *Hontár* akár szakaszszával, akár nap számmal szegődet hant kőveit ki nem adhatná, ollyankor tartozik mind az *Hontár*, mind a Bányász 'a hetet vagy restantiat ki potolni [SzT. abrudbányai bányászok törv.] *1806:* Hontárok és Iungasok[a] [Tresztia H; SzT. Bányászattal kapcsolatos szöv-ben. — [a]Köv. 11 bányásznév fels.].

< r. *hontar* csillés. A románban német eredetű alapszó származéka [DAc.]. A r. szó jelentésére vö. még Frâncu, T. — Candrea, S., *Românii din Munţii Apuseni* (Moţii). Bucureşci, 1888. 42.

huma kb. aranymosási üledék; humă; Rückbleibsel von der Goldwasche. *1757:* Meg jedzem az eszközőketis, mellyekkel a' Bányászok szoktanak élni az Arany keresésében: ... Azt a' hellyet hová a' roszsz vagy meddő követ szóktuk lerakni nevezzük Rámlásnak; az hová a' Stomphaz hordando jo követ rakjuk pedig hivjuk Styurtznak. A' melly meg tört Minera 'a Stomp Ládájában le ülepedvén marad, nevezzük Szapaturanak; ... s minthogy némely Aranyat akarmint mesterkedgyék a' Bányász, az Aranyhaz tsak nem hasonlo pondusu valami materiától meg nem tisztithattya ezt a materiát nevezzük *Humának*. ... A Deszkának ... neve Moso Deszka, az arrol le folyo porond rakásnak neve kakányica[a] [Zalatna AF; SzTC. — E szó is r. eredetűnek tűnik, de milyen szóalakból származtatható?].

< r. *humă* ua. A r. szó a bolgárból származtatható [DAc.[a] — [a]E szótár értelmezése: plumbul şi sfaleritul ce urmează aurului în „şaitroc", cînd se spală mineraiul de aur.]. A r. szó jelentésére vö. még Frâncu, T. — Candrea, S. *i.m.* 42; Viciu, Gl. 51.

hurka aranymosó láda; hurcă; Goldspülkiste. *1756:* A Folyásokan *hurká*val moso Bányászok, ... ha derék vizen valo Stompok(na)k kőzőnséges vagy meleg vizét ellopnák, ... 12 for. birsagban incurrállya(na)k [SzT. abrudbányai bányászok törv.]. *1757: Hurká*nak [Zalatna AF; SzTC. — A szöv-et l. *herty* al.].

< r. *hurcă* az aranymosók osztályozó/rostáló ládája [DAc.[a]; DLRM. — [a]Itt részletes értelmezés]. Az idézett szótárak nem jelzik a r. szó eredetét.

jungás '?'. *1806:* Hontárok és *Jungás*ok[a] [Tresztia H; SzTC. — [a]Köv. 11 bányásznév fels.].

< r. *iongar* fiatal fiú, a bányászok segítője[a]. A r. szó német eredetű [DAc. — [a]E szótár értelmezése: băiat tînăr, ajutor al băieşilor slobozi]. A címbeli szó egy r. **iungaş*-sal lehet azonos. A szó jelentését megvilágíthatja a következő idézet: „Operaţia de transport a minereului consituie aşa numita *iongărire* «transportare» ... sau *iungărit* ... Ea este executată de *iungări*, sau *iuncări*, copii de 8—9 ani" [Homorodean, M., *Terminologia de extracţie minieră din Regiunea Munţilor Apuseni* (kéziratos államvizsgai dolgozat). 1952., 33]. — Vö. a *háltás* címszóval.

klika '?'. *1756: klikának* [SzT. abrudbányai bányászok törv. — A szöv-et l. *haldom* al.].

< r. *clică* ragacsos anyag. A r. szó a szerbből való [DAc.]. A pontosan meg nem állapítható jelentésű címbeli szó nyilván egybetartozik az újabb nyj-i gyűjtésekből ismert *klik* 'ragadós/agyagos talaj; pămînt cleios/lipicios; Lehmnboden', ill. *klikosz* 'vizes, agyagos, tapadós; umed, argilos, lipicios; sumpfiger, lehmiger' románból kölcsönzött tájszóval [RK.].

rámlás a meddőkőzet tárolására szolgáló hely; loc în care se aruncă piatra stearpă scoasă din mină; Platz wo es speichert das taubes Gestein. *1757: Rámlás*nak [Zalatna AF; SzTC. — A szöv-et l. *huma* al.].

< r. *rămlaş* 'ua.'. A címbeli szó a magyar eredetű *romlás* visszakölcsönzése [DAc.]. ~~A r. szóra~~ vonatkozólag vö. Frâncu, T. — Candrea, S. ~~*i.m.* 42~~.

styurc az a hely, ahova a zúzómalomhoz hordandó kibányászott kőzetet lerakják; loc unde se depozitează minereul care urmează să fie prelucrat la şteamp; Sturz(platz). *1757: Styurtz*nak [Zalatna AF; SzTC. — A szöv-et l. *huma* al.].

< r. *şturţ*[1], *ştiurţ* ua. A r. szó német eredetű [DAc.[a] — [a]A szótár értelmezése: (Min. Transilv.) loc unde se depozitează minereul care urmează să fie prelucrat sau deşeurile, p. ext. materialul depozitat în acest loc. A r. szó jel-ére meg eredetére nézve vö. még Frâncu, T. — Candrea, S. *i.m.* 43; Paşca, Gl.; LexicReg. I, 22; Binder: AUT Seria Ştiinţe Filologice 1968: 198. Lehetséges, hogy a címbeli szó közvetlenül a németből került a magyarba, hangalakja miatt azonban számolhatunk román közvetítéssel. Egyébként újabb adatközlésben is előfordul e szakszó Zalatnáról. *1884:* Másutt osztó inspektor is ⟨van⟩, ki gondoskodik, hogy minden részesnek *styurcz*ára (rakodó helyére), egyenlő mennyiségben hordják a követ [Kanyaró Ferenc: Nyr. XIII (1885), 238].

szapatura kb. (ásvány)üledék; sediment (de minereu); Ablagerung, Sediment. *1757: Szapatura*nak [Zalatna AF; SzTC. — A szöv-et l. *huma* al.].

< r. *săpătură* ásás. A r. szó latin eredetű alapszó továbbképzett szárm. [Tiktin; Scriban; DLRM]. Bár az idézett szótárak a fenti szövegbeli jel-t nem tartalmazzák, feltehető, hogy a jelentés a románban is kialakult.

temelia az aranyzúzda alapja/fundamentuma; temelia/fundaţia şteampului; Grund/Fundament der Goldstampfe. *1617:* Az 4 kerekw Stompnak az also *Temelia*ia mint vagio(n) mostan, ennek vtanna is egienlokeppen tarcziak, es epiczek [Abrudbánya AF; SzTC], *1741/1758:* Idősbig (!) Floka Samuel Banyaszok Perg (!) Mestere Bőlőni Miko Samuel Abrubanya Varossanak fő Biraja ... és Onadi Szakacs Mihaly Abrudbánya Hűtős Notariussa ... intéztuk hogy Stompjának[a] vagy *Tyemelia*janak valamennyiben valo meg szallitasaval Stompnak arkat fellyeb változtattvan meg egy kerek Stompat epithetne [uo.; SzTC. — [a]A Jonás Pálénak]. *1756 k.:* Régi ös őrökös Stompoknak praejudiciumára, más senkiis vjj Stompot ne épithessen, ha ki pedig épiteni találna, vgy épitse hogy a régib Stompok(na)k vizét arra ne szakassza, *Tyemeliá*ját és kerekit vgy tsinállya hogy a' régibnek kárával ne légyen [SzTC abrudbányai bányászok törv.]. *1757/1758:* Mig az Uram tőrt ezen Stompal tojult akkoris valamennyire ..., mivelhogy ... ezen also kerek(ne)k az csatornájának az Felső vegit a *Temeliă*nál sokkal alăb szallittatták, mint mikor mi tőrtűnk velle [SzTC. Helena Szekeres cons. Botár Jancsi (40) vall.].

< r. *temelie* alap. A r. szó — szláv közvetítéssel — végső soron görög eredetű [Tiktin; Scriban; DLRM].

A következő kölcsönelemeknek bányász szakszói jelentését az MREl. nem ismeri, illetőleg a *jáz* szóét nem tünteti fel.

fota aranyszűrő posztódarab; bucată de postav pentru filtrarea aurului; Tuchstück zum Goldseihen. *1756 k.:* Gyakorta meg történik hogy 'a Stompárok(na)k vagy vigyázatlanságok vagy conniventiájak miatt a' Gazdák kárt vallanak Stompjaik kőrül, ugymint Stompak ásattatnak, meg tapattatnak, *fota*k meg mosattatnek és a Stompok kőrül valo eszközek, készségek is elvesznek [SzTC. abrudbányai bányászok törv.]. *1757:* Találtatik a' folyo vizekbenis, mint a' Marosban, Aranyosban, és más patakokban szerte-széllyel, a Szamosban is igen szép arany, mellyet többnyire 'a Bányász Czigányok szoktak keresni és mosogatni ...; tsak ... az Aranyász Czigányok nem tesznek *fotát* deszkájokra, hanem azokat sűrűn meg rovadzollyák, és az ollyan rovádzatokban meg ülepedik s meg marad az Arany | Tanáltatnak Mineralis Vénák ... a Vénais lágy lévén könnyen engedi magát vágni s ... a' Bányából ki jövő ... csatornákan dirigált vizre három arasz szélességű, és négy arasz hoszszuságu ládácskát tsinálunk, a' fedelét sűrűn meg furdallyuk az illyen vénát ... réá tőltyük, a vizet réá botsáttyuk, vas gereblyével s vonoval addig roncsollyuk mig zavarja el mégyen, az Arany pedig rész szerint a' láda fenekére le száll, rész szerint a' ládából ki folyo viz mentére teritett condra posztobol lévő *fota*kan meg ülepedik [Zalatna AF; SzTC Borsai István kezével]. — **condraposztó-fota.** *1757: Czondra poszto fota*kat [uo.; SzTC. — A szöv-et l. *herty* al.].

< r. *fotă* **1. kötényféle**; 2. kötény/lepelszoknya. A szó oszmán-török eredetű [DAc.] A *fota* említett szakszói jel-e bizonyára már a románban kialakult. — A szó más magyar nyelvbeli jelentéseire nézve vö. MREl.; RK.

jáz (arany)zuzda/verő-árok/csatorna; iaz; Stampfgraben. *1757/1758:* az en hallomásom sz(e)r(én)t a N(e)m(e)s Szék Deliberatuma sz(e)r(én)t Satisfacialt Jonás Pal Ur(am) mind a szakaszto csinálásb(an) mind az *Jáz* tisztitasb(an) mind az Jerugának alab valo szallitasab(an) [Abrudbánya AF; SzTC St. Kovácsi (48) vall.] | (A stomphoz) mind szakasztott csinaltatott, az *jazat* tisztitatta, az Jerugatis alabb szallitotta a N(e)m(e)s Szek Deliberatuma szerënt ... Jonas Pal Ur(am) [uo.; SzTC. Mesztáken Danila (58) vall.] | minden kára nélkül fellyeb emeltettnë Harsányi Ur(am) az also kerék Stompját ... Lattam penig itt jártamban hogy szakasztott csinálván Jonás Pal Ur(am), a vizet le szakosztatta, és a *jázatis* tisztitotta [uo.; SzTC. Henczel György (34) vall.].

< r. *iaz*. A több jelentésü [DAc.] szláv eredetű r. szó 'csatorna' jel-ben került át az abrudbányai bányász szakszókincsbe; újabban 'malomárok' jel-ben feljegyzett kölcsönszóként is elökerül [MREl. 335]. E szakszó újabb gyüjtésben is felbukkan Zalatna vidékéről: *1884:* A stomp a *jáz* (csatorna) mellé van épitve. Nagy barna kerékre ömlik a *jáz* vize s azt tengelyével együtt lassúdan forgatja [Kanyaró Ferenc: Nyr. XIII, 238]. — Vö. a *jeruga* szóval.

jeruga 1. vízárok/csatorna (bányában); ierugă (în minä); Wassergraben/Kanal (in der Grube). *1756 k.:* A *Jerugával* kolált Bányának fenekét, vagy vátráját senkinekis a' Possessorok kozzül, kiknek határában az afféle Bánya volna, ugy azok(na)k árendásait el hajtani nem szabad 8. forint büntetés alatt, mellyet ha ki tselekednék a kártis meg fizetni tartozzék a' *Jeruga* Gazdájának | Porond Bányájának és ortyának a' ki *Jerugát* vivén másnak *Jerugá*jaban akarja ragasztani, conveniallyan [SzTC. abrudbányai bányászok törv.].

2. (arany)zuzda/verő-árok/csatorna: iaz; Stampfgraben. *1757/1758:* Hát azt ... hallottaë a Tanu, hogy Jonás Pál Ur(am) ... szakasztott csinaltatott, az árkot minden esztendöb(en) tisztitatta, és az maga Stompjának *jerugáját* valami két arszszal alább szalitatta | ezen Stompnak az Valuja a mint läccik a *Jerugab(a)* szolgál, és mikor mosnak rajta meg tojitya a vizet, a Válun alol pedig a mint laczik micsoda Sebesen foly a viz a Jonás Päl Ur(am) Stompjára [Abrudbánya AF; SzTC Botár Jancsi (67) vall.] | *Jerugänak, Jerugät* [uo.; SzTC. — A szöv-et l. *jáz* al.] | Az N(e)m(e)s Szék Deliberatuma sz(e)r(én)t a szakasztott fel tötte, az árkot tisztitatta, ugy az *Jerugatis* Jonás Päl Ur(am) alab szallitotta [uo.; SzTC. Morar Unucz (25) vall.].

< r. *ierugă* ~ *irugă* malomárok. A r. szó szláv (szerb v. orosz) eredetű [DAc.; Scriban; Tiktin]. A szó szakmai jelentése bizonyára már a románban kialakult. Az újabb gyüjtésekben más jelentésekben is előfordul (vö. RK.). — Vö. a *jáz* címszóval.

stolna bányaakna/tárna; puţ de minä, stolnă; Minenschacht. *1756:* sok Bányák vagynak, és találtatnak ollyanok, a' mellyekben a' Viznek állása miatt nem dolgozhatnak, a vizet is ki nem botsáthattyák, az illyetén Bányák alá pedig, más idegen Bányász sók költséggel és munka tétellel *Stolnát* viszen, mellyel a vizet ki botsáttya [SzTC. abrudbányai bányászok törv.]. *1757:* Tanáltatnak Mineralis Vénák olly hegyekben is mellyek nem kősziklások, azokban *Stolnákkal* miként a' kősziklás hegyekbenis ahoz valo Bányász vas Eszközekkel, Tsákányokkal, es irto kopákkal penetrálván, 'a *Stolnákat* fa fogásokkal hogy öszve ne omollyanak jol megerösitvén penetralunk mig Vénához erünk [Zalatna AF; SzTC.]. — **stolnás bánya** ?aknás bánya; minä cu puţ/stolnă; Mine mit Schacht. *1757:* Vadnak porond Bányák, de ezekis eredeteket vészik a regularis *Stolnas Bányák*bol, Mineralis hegyekből [uo.; SzTC.].

< r. *ştolnă, ştiolnă, ştioalnă, stolnă* bányatárna. A DAc. a r. szót magyar, ukrán és német megfelelőkkel veti össze. — A r. szó jel-ére és alakjára nézve vö. még: Frâncu, T. — Candrea, S. *i.m.* 48. — A szó más magyar nyelvbeli jelentéseire nézve vö. MREl.; RK.

vátra kb. bányafenék; fundul minei; Minengrund. *1756 k.:* A Jerugával kolált Bányának fenekét, vagy *vátrá*ját [SzTC. abrudbányai bányászok törv. — A teljesebb szöv. *jeruga* 1. al.].

< r. *vatră* sima, ledöngölt hely, amelyre elhelyeznek vmit [DLRLC.], *vatra abatajului* Abbausohle, *vatra galeriei* Sohlenstraße [Dicţionar Tehnic Român—ger-

man]. A r. szó újgörög, albán és szláv nyelvi megfelelőkkel vethető össze [Tiktin; Scriban; DLRM.]. MREl. 245 szerint ősi eredetű elem, vlach terminusként számos nép nyelvébe átkerült [l. erre Kniezsa SzlJsz.]. Az erdélyi régiségben meg az újabb nyj-i gyűjtésekben más jel-ben is előfordul. — A szó eredeztetésére nézve vö. Damian: NyF. 67. 41; Drăganu, Rom. 585; Takáts II, 315; Russu: Omagiu-Rosetti 789; RK.; MREl.

vertéses aknával/tárnával ellátott (bánya); (minã) cu puţ; (Mine) mit Schacht. *1756: vertéses* [SzTC. abrudbányai bányászok törv. — A szöv-et l. *fáca* al.].

< r. *virtej* ua. [Homorodean, M. *i.m.* 24[a]. — [a]E munkában a r. szóra vonatkozólag ezt az értelmezést olvashatjuk: un gol cilindric cu pereţii ziditi, care străbate baia în direcţie verticală], *vértej* ocnă, puţ [Francu, T. — Candrea, S. *i.m.* 43]. A r. szó bolgár eredetű [DEx.]. A címbeli szó az idézett r. szónak m. *-es* képzővel megtoldott szárm-a. — Más m. nyelvbeli jelentéseire nézve vö. MREl. *(virtezs* al.); RK. *(virtyézs* al.).

3. A bemutatott szavak mindegyike az egykori erdélyi érchegységbeli aranybányászat, illetőleg aranyzúzás, aranymosás szakszókincsének többé-kevésbé eleven tagja lehetett. Ide e szavak népi érintkezés útján a román bányászok nyelvhasználatából kerültek át. A szavak többsége az egykorú (XVIII. századi) magyar írásbeliség szintjén is jelentkezik: az adalékok legnagyobb része az abrudbányai bányászok törvénykönyvéből, illetőleg vallatások jegyzőkönyvéből való (magának a munkafolyamatnak leírására vonatkozólag vö. Neamţu, Al., *Tehnica minieră din Transilvania în secolul al XVIII-lea:* Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj XIV(1971), 81—104.

ZSEMLYEI JÁNOS

CUVINTE DE ORIGINE ROMÂNEASCĂ ÎN TERMINOLOGIA VECHE MAGHIARĂ A MINERITULUI

(Rezumat)

Articolul conţine date şi observaţii istorice, etimologice referitoare la acele cuvinte de origine românească din terminologia veche maghiară a mineritului care nu figurează în monografia lui Bakos Ferenc referitoare la istoria elementelor româneşti ale lexicului maghiar *(fáca, gozár, haldom, háltás, herty, hontár, huma, hurka, jungás, klika, rámlás, styurc, szapatura, temelia),* respectiv referitoare la acele elemente ale căror sens specific legat de minerit nu a fost semnalat pînă acuma în literatura de specialitate *(fota, jeruga, stolna, vátra, vertés).*

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXXI. évf. 1987. 2. szám

ADATTÁR

ÁPRILY LAJOS NÉPDALGYŰJTEMÉNYE

Amikor Áprily Lajos a VII. osztályba kezdett járni a Kolozsvári Református Kollégiumban, itteni első magyartanára, Seprődi János a következő pályázati felhívást tette közzé: „30 kor. jutalomban részesül az, aki valamely falu népköltési termékeit lehetőleg teljesen összegyűjti. Kívánatos a gyűjtemény műfaji elrendezése, s előnyben részesül, aki az énekelt szövegek dallamait is lejegyzi. A pályázat nyilt. A pályázni kívánókat bővebb felvilágosítással és útbaigazítással ellátja Seprődi János tanár."[1] Ez a felszólítás, mely először az 1903—4-es tanévre meghirdetett pályakérdések között mint a magyar nyelvből és irodalomból kitűzött második tétel jelent meg, bizonyára eszébe juttatta Áprilynak az 1890-es években Parajdon játszótársaktól, szomszédoktól és ismerősöktől hallott népdalokat. Az előzetes népdalélmények fölelevenedése pedig nyilván arra késztette, hogy részt vegyen a pályázaton. 1904-ben parajdi nyaralása nyújtott alkalmat gyűjtésre. Ekkor — többnyire gyermekkori barátai éneklése alapján — 64 alkotás szövegét jegyezte le, majd ezekhez még egy biharkeresztesi lánytól leírt két dalt és négy balladát is csatolt.

A rendkívül szerény, tartózkodó természetű diák — aki a továbbiak folyamán, mint ismeretes, első verseit álnéven, kilétének szigorú titokban tartásával adta közre — *Népköltési termékek a székelyföldi „sóvidék"-ről* című népdalgyűjteményét névtelenül, a „Székelyföld mindig zöld" jelige mögé rejtőzve küldte be, jóllehet a bíráló bizottság tagjai nagyra becsült tanárai voltak, a tehetségére hamar fölfigyelő Kovács Dezső és Seprődi János. Az 1904—5-ös iskolai évről szóló kollégiumi értesítő mindenesetre már arról számolt be, hogy „a 383. sz. alatt beérkezett munka szerzője Jékely Lajos VIII. o. tanuló dicséretet nyert".[2] A 30 koronás jutalmat föltehetőleg azért nem ítélték oda neki, mert nem jegyezte le a szövegekhez tartozó dallamokat, nem csoportosította anyagát műfajok szerint, és talán azért sem, mert gyűjtését mennyiségileg nem találták kielégítőnek.

Vita Zsigmond *Áprily Lajos az ember és a költő* című, 1972-ben megjelent könyvében a kollégiumi értesítőre hivatkozva említette ezt a pályamunkát, de nem tudván a hollétéről, úgy vélte, hogy elveszett.[3] A kézirat azonban szerencsére megőrződött Seprődi János hagyatékában Kiss Árpádné Seprődi Anna gondossága folytán. A 17 × 20,3 cm formátumú, 44 oldalas füzetbe foglalt népköltészeti anyagot rövid tájékoztató vezeti be. A szerző számozása szerint a gyűjtemény 62 sóvidéki alkotást tartalmaz. Az első két szám alatt azonban tulajdonképpen négy dal található, s ezt maga Áprily is észrevehette, ugyanis csillaggal elválasztotta egymástól a tartalmilag külön-külön összefüggő szövegrészeket, ezenfelül pedig az 1. sz. dal esetében azt is föltüntette, hogy a csillag előtt, illetőleg után szereplő versszakokat más-más énekestől gyűjtötte. A szóban forgó két-két önálló dalt valószínűleg azért tekintette összetartozónak, mert azonos lehetett a dallamuk. Hogy a dalszövegeket éneklés alapján írta le, tanúsítják a helyükön levő indulatszók és réják (melyek egyszerű szövegdiktáláskor általában elmaradnak), de még inkább, ha ritkábban is, az egyértelmű utalások (lásd 28, 44, 45, 60, 65. sz.) A bevezető is figyelmeztet néhány darab dallamának hasonlóságára. Noha Áprily zenei képzettsége nem érte el azt a fokot, amelyen le tudta volna jegyezni a dallamokat (kisebb korában csak rövid ideig tanult hegedülni), hozzáállása az énekszóval előadott dalok gyűjtéséhez voltaképpen korai kifejeződése volt a zene iránti kivételes érzékenységének is.

Gyűjteményének zöme szerelmi és katonadal, kisebb része pedig ballada, keserves, tréfás dal, csúfoló és vándordal. A műfajok ilyen megoszlásának — s ki-

[1] *A Kolozsvári Ev. Ref. Collegium Értesítője az 1902—1903. évről.* Szerkesztette Török István dr. K-vár, 1903. 123.
[2] 108. l.
[3] Lásd 24. l.

valképp a katonadalok jelentékeny arányának — az a magyarázata, hogy Áprily a népköltészeti adalékokat kizárólag fiataloktól, főként legényektől gyűjtötte. Bevezetőjében Fábyán Marcit emelte ki, mint akitől különösen sok dalt kapott, de az életrajzából szintúgy ismert Rácz Rózsikától, a parajdi kovács lányától, gyermekkori kedves pajtásától is leírt egypárat. Kétségkívül Seprődi tanácsát követte, amikor legtöbb énekese nevét föltüntette. Néhány dal esetében viszont az adatközlőnek csupán a lakhelyére utalt. Lejegyzései egyébként minden tekintetben nagyfokú gondosságról és igényességről tanúskodnak. Igyekezett érzékeltetni a nyelvjárási sajátosságokat is. Vigyázott a szövegek néprajzi hitelességére, és nem javított rajtuk akkor sem, ha az énekesek csak töredékesen tudták, vagy ha itt-ott hibáztak.

Minthogy a költő Parajdon leginkább annak a társadalmi rétegnek a tagjaival volt baráti viszonyban, amely a néphagyományok hűséges őrzőjének bizonyult, gyűjteményében — úgyszólván magától értetődően — mindössze három irodalmi eredetű dalszöveg van (17, 20, 64. sz.), a többi a legszorosabb értelemben vett folklór területéről való. Adalékai ennélfogva tudományos szempontból fölöttébb értékesek, hiszen betekintést nyújtanak a századfordulói fiatalság dalkincsébe, és kiegészítik azt az ismeretanyagot, amelyet Mailand Oszkár, a kitűnő néprajzkutató tárt föl nem sokkal Áprily pályamunkájának elkészülte előtt. Tudniillik Mailand 1901—3-ban nagyarányú gyűjtéseket végzett a Székelyföldön, valamint a Kis-Küküllő—Maros közén, s ezek során több ízben járt a Sóvidéken is. Itt főleg Szováta és Parajd népköltészetét tanulmányozta. 1905-ben kiadott *Székelyföldi gyűjtés* című kötetében 129 népdal és két ballada képviseli a Sóvidéket. E népdalok közül 14-nek van változata Áprily gyűjteményében. Elképzelhető azonban, hogy a költő élő formában hallotta azokat a dalokat is (vagy legalább egy részét azoknak), amelyeket egyedül Mailand jegyzett le.

Irodalomtudósok feladata elemezni, hogy mennyi ösztönzést merített Áprily a népköltészetből. Gyűjteménye révén mindenképpen megbízhatóan (bár korántsem kimerítően) fogalmat lehet alkotni arról, hogy milyen népdalokat ismert fiatal korában a költő.

Áprily Lajos népdalgyűjteménye alább a ma érvényes helyesírási szabályok figyelembevételével, néhány nyilvánvaló elírás hallgatólagos helyreigazításával jelenik meg. A gyűjtő magyarázó jegyzeteit — a kézirat szerint — csillagok, a közreadóéit pedig számok jelölik.

NÉPKÖLTÉSI TERMÉKEK A SZÉKELYFÖLDI „SÓVIDÉK"-RŐL

Jelige: „Székelyföld mindig zöld"

Néhány szó gyűjteményemről

E kis gyűjteményt 1904 nyarán szereztem a székelyföldi „sóvidéken". E vidék nagy része Udvarhely vármegye területén fekszik, csak egy kis része tartozik Maros-Torda vármegyéhez. Az egész vidék egy medencéből áll, melyben öt falu terül el. A medence déli részén van Korond, közepén Alsó- és Felsősófalva, északra Parajd — a vidék központja — és Szováta. Parajdon sereglik össze vásárok alkalmával a vidék népe, melyet ilyenkor lehet legjobban tanulmányozni. Jóravaló, becsületes, de szegény székely nép, mely még szegénységében is megtartja, kifejezésre juttatja dalos természetét. Egy legénytől megkérdeztem, hogy hogyan „csinálják" ezeket a nótákat, s ő erre azt felelte, hogy „nyáron a töröbuza-hántóba', télbe' a fonóba' esszeülünk, leányok, legények, s osztán egyik egyet mond, a másik mást..." A dalok közt olyan is van, amely — mióta leírtam magamnak — már ide is eljutott. Ilyen az első dal, mely — hitem szerint — azon a környéken keletkezett. Legtöbb van a gyűjteményemben a katonadalokból, melyekben a fiát sirató anya vagy a búcsúzó szerető szerepelnek. Ha értékről lehet szó — azt hiszem — ezek a legértékesebbek. Ezek a dalok említik néha Fejérvárt és Besztercét. Ennek megértésére szükségesnek tartom elmondani, hogy a sóvidéki székely legényeket Gyulafehérvárra, részben Besztercére viszik katonának. A dalok legnagyobb részét — hogy így mondjam — első kézből kaptam. Azt értem ez alatt, hogy nem „nadrágos", hanem „harisnyás" legényektől hallottam. Legtöbbjét az én

Fábyán Marci barátomnak köszönhetem, aki szorgalmas „sótörő" a Bucsin és gyergyai úton. Töméntelen dalt tudott, és soknak a keletkezési helyét is meg tudta mondani. Bizonyos, hogy a Sóvidék mind az öt falujából van termék a gyüjteményemben, legtöbb természetesen parajdi. Van köztük olyan is, melyet más gyűjteményben megtaláltam. Ilyen a 37. (Kriza).[4]

Gyüjteményem végén — mintegy függelékül — leírtam két Nagyvárad on hallott népdalt és négy balladát. Érdekes hasonlatosság van a 65. és a székely termékek 44. és 45. sz. balladái között.[5] A 45.-hez nemcsak dallamban, hanem még tartalomban, kifejezésekben is hasonlít. Mind a háromnak a dallamában valami romános melankóliát lehet felfedezni.[6]

Népdalok

1

Gőcze Béla, diák

Fecském, fecském, fecském,
Szép barna menyecském,
Honnan jöttél (te) ide messze,
Hej, erre az idegen födre?

Nem jöttem én gyalog,
A gőzkocsi hozott.
Hamis volt (hej) a kis angyalom szíve,
Hej, azzal csalogatott ide.

*

Rácz Rózsika

A temető sirján
Sok szép virág nyílik.
A parajdi híres büszke lányok,
Hej, szedik róla a virágot.

Szedjétek, szedjétek
Róla a virágot,
Csak azt a szép fejér liliomot,
Hej, soha le ne szakasszátok!

2

Ungvári Károly, székely legény

A parajdi nagy hëgy alatt
Van egy forrás titok alatt.
Aki abból vizet iszik,
Babájától elbúcsúzik.

Lám, én abból vizet ittam,
A babámtól elbúcsúztam.
Úgy elbúcsúztam szegénytől,
Mint az elmúlt esztendőtől.

*

A parajdi fëlső réten
Lëányvásár lesz a héten.
Száz forintért adnak egyet,
Olyan drága, mégis vesznek.

A parajdi felső réten
Legényvásár lesz a héten.
Két krajcárért adnak egyet,
Olyan olcsó, mégsem vesznek.

3

Kénesi Sami, székely legény

Azért, hogy én szegény leány vagyok,
Kilenc legény szeretője vágyok.
A tizedik el van tőlem zárva
Udvarhelyi híres kaszárnyába.

Azért, amért ilyen sápadt vagyok,
Ne hidd, rózsám, hogy én beteg vagyok!
Megsárgított engem a szerelem,
Amióta a hűtlent szeretem.

Azért, amért ilyen piros vagyok,
Ne hidd, rózsám, hogy én festve vagyok!
Engem anyám így szült e világra,
Pirosító nem kell az orcámra.

4

Fábyán Marci, székely legény

A parajdi nagy hegy alatt
Barna kislány zabot arat.
Zabot arat a lovának,
Szeretőt keres magának.

Kaszás-csillag van az égen,
Kaszál a babám a réten.
Ha ő kaszál, én takarok,
Úgyis neki jót akarok.

---

[4] **Kriza János, *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény*.** Kolozsvár, 1863. 420. sz.
[5] **A 44. sz. darab nem ballada, hanem szerelmi dal.**
[6] **A 45. és 65. sz. szöveg annak az általánosan ismert új stílusú balladának változata, amelyik 1871 óta mindenütt egyazon szlovák eredetű dallam variánsaival került elő.** Vö. Vargyas Lajos, *A magyar népballada és Európa* Bp., 1976. I. 220. és II. 773—5.

5

Fábyán Marci

Végigmentem a parajdi csavargós utcán,
Bétekinték egy ablakon, s láttam a babám.
Jer ki, babám, simulj hozzám, hogyha szeretsz igazán,
Mert engem az ezredes úr októbernek hatodikán viszen el.

Októbernek hatodikán be kell rukkolni,
Ezt az ügyes barna kislányt itthon kell hagyni.
Lesz belőlem jó katona, szolgálok a hazámért,
Kitöltöm a három évet ezért a szép piros barna kislányért.

6

F. Marci

Isten veled, szép Parajd vidéke!
Nem fúj engem többé a szellője.
Húsz év alatt fúhatott eleget,
A nagy Isten borítsa bé az eget!

Lányok, lányok, ti parajdi lányok,
Közületek csak egyet sajnálok.
Ha az az egy rozmaringszál volna,
Éjjel-nappal a csákómba volna.

7

F. Marci

Engem anyám megátkozott,
Mikor a világra hozott,
Hogy ne legyek boldog soha
Egész ifiúságomba.

Ifiúságom telik el,
S azért a szívem hasad el.
Ifiúság: gyöngykoszorú.
Ki elveszti, beh szomorú!

Katona se lettem volna,
Ha az anyám nem lett volna.
De az anyám mostoha vót,
Katonának beíratott.

8

Simófi Károly, székely legény

Kifogyott a, kifogyott a bankó a zsebemből,
Kitagadott, kitagadott rózsám a szívéből.
Kitagadott, most vagyok én árva, (nem vagyok én párja,)
Jaj, beh szépen zongorálnak fenn a kávéházba!
(Jaj, beh szépen muzsikálnak a parajdi táncba!)
A parajdi, a parajdi bíró kapujába
Lehullott a, lehullott az akácfa virága.
Felszedi a sok jó édesanya,
Hogy a fia három évig ne legyen katona.

A parajdi, a parajdi bíró kapujába
Megbotlott a kis pej lovam, kicsikkant a lába.
Talán bizon le is estem volna,
Ha a kedves kis angyalom meg nem ölelt volna.

9

F. Marci

Nyisd ki, babám, leveles, nyisd ki, babám, zöld leveles kapudat,
Nyújtsd ki rajta gömbölyű, nyújtsd ki rajta gömbölyű két karodat!
Gombold ki a fejér mellyű csipkés ingedet!
Szíved alá beírom, szíved alá beírom a nevemet.

Zsidó susztër csinálja, zsidó suszter csinálja a csizmámat,
Barna kislány ráncolja, barna kislány ráncolja a gagyámat.
Van már nekem szép szeretőm, hej, de mi nékem,
Ha már immár, ha már immár októberbe katonának kell mennem.

10

F. Marci

Sárgarigó felszállott a fára,
Úgy sirassa, elhagyta a párja.
Engemet is elhagyott a babám,
Árva vagyok, mint a rigómadár.

Fejérre nyílt fejérvári erdő,
Sárgarigó lakja, huszonkettő.
Sárgarigó, aranyos a tolla,
Holnap lesz a berukkolás napja.

11

F. Marci

Haragusznak rám a lányok,
Hogy a menyecskékhez járok.
Ne haragudjatok, lányok,
Hozzátok is majd eljárok.

Míg a menyecskékhez jártam,
Derekaljos ágyba háltam.
De már a lányokhoz járok,
Kopasz padon hálogatok.

12

Egy felsősófalvi székely legény

Édesanyám, mér szültél vót,
Mikor reám szükség nem vót?
Szüksége vót a császárnak,
Béíratott katonának.

Búzát eszik a vadgalamb,
Szomorán szól a nagyharang.
Szomorú az én galambom,
Októberbe itt kell hagynom.

13

Rácz Rózsika

Kapum előtt foly el a víz,
Bennem, babám, sohase bízz!
Ha bízol is, csak hiába,
Nem leszünk egymásé soha.

14

F. Marci

Életembe nem szerettem, csak egyet,
De mi haszna, hogyha engem nem szeret?
Ha nem szeret, jár a fene utána,
Zöld a kökényfa levele, nem sárga.

Kivirágzott „Isten bérce" teteje,
Csak egy kislányt neveltek a kedvemre.
Azt az egyet nem adnám az anyjáért,
Az anyjának a mennybéli jussáért.
Az anyjának kevés a mennybe' jussa,
Még kevesebb a lányának a csókja.

15

F. Marci

Édesanyám, mi vagyon a zsebébe?
Ha kenyér van, törjön nékem belőle!
Úgysem eszem sokáig a kenyerét,
Hordozom a Ferenc Jóska fegyverét.

Édesanyám, mi vagyon a zsebébe?
Ha dió van, adjon nékem belőle!
Úgysem eszem sokáig a dióját,
Hordozom a Ferenc Jóska csákóját.

16

Simófi Károly, székely legény

Rozmarintnak csak az a szokása,
Télbe-nyárba elhervad az ága.
Ha elhervad, újra kisarjazik,
Van egy szőke kislány, rólam
gondolkozik.

17

Székely Ferenc, székely legény

Lent is járnak, fent is járnak a fecskék,
Tőlem, babám, búsan telnek az esték.
Eljöhetnél, kis angyalom, egy este,
Meglátnád a búbánatom lefestve.
Ha meglátnád bús halovány orcámat,
Hallgathatnád sürü sóhajtásimat.

18

F. Marci

Hej, szárnya, szárnya, szárnya a
verébnek,
Jobb a lánynak, mint a menyecskének,
Mert a leány béfonja a haját,
Fújdogálja a szél piros pántlikáját.
A menyecske béköti a fejét,
Hej, sajnálja a régi szeretőjét.

19

Egy alsósófalvi székely legény

Édesanyám, ne sírjon majd utánam
Azért, amért katonának beváltam!
Majd eltelik ez a három esztendő,
Édesanyám, áldja meg a teremtő!

Kiadták a bírónak a parancsot,
Fel kell húzni, babám, már a
bakancsot.
Ne sírjatok, kökényszemű kislányok!
Három évig nem járok én hozzátok.

20

F. Marci

Piros arc s a fekete szem
Nem minden kislánynak terem.
Piros arc s a fekete szem,
Ez engem a sírba teszen.

21

Édesanyám, jaj, beh gyengén neveltél,
Amikor még a bölcsőbe rengettél.
Azt mondtad, hogy jó leszek katonának,
Rabja leszek ennek a nagyvilágnak.
[...]

22

F. Marci

Megüzentem én a babám anyjának:
Keressen más szeretőt a lányának,
Mert én többé szeretője nem leszek,
Októberbe katonának elmegyek.

23

F. Marci

Réten, réten, a parajdi réten
Elvesztettem ezüstnyelű késem,
Késem után aranyos gyűrűmet,
Sajnálom a régi szeretőmet.

Lányok, lányok, ti parajdi lányok,
Nem járok én többé már hozzátok.
Amit jártam, azt is köszönjétek,
A jó Isten maradjon véletek!

24

Kapitány úr, csak az a kérésem,
Kimaradásomért ne büntessen.
Olyan édes volt a babám csókja,
Nem hallgattam a takarodóra.

25

Szovátai nóta

Édesanyám fejérre meszelt háza,
Három évig lesz az fekete gyászba.
Három évig lesz az fekete gyászba,
Míg a fia hervad a kaszárnyába.

26

F. Marci

Besztercei brigáda,
Oda vagyok bézárva.
Gyere, babám, váltsál ki,
Ne hagyjál a besztercei áncelba[1]
elhervadni!

[1] Áncel = magánzárka (németül: der Einzelarrest).

Kiváltlak én, ki, ki, ki,
Nem hagylak elhervadni.
Eladom a jegykendőm,
Kiváltom a besztercei áncelból a
szeretőm.

27

F. Marci

Az én babám kék selyemruhája,
Ráhullott a harmat az aljára.
Gyere, babám, verd le a harmatot,
Bús szívemről oszlasd a bánatot!

Udvarhelyre voltam kovártélyra,
Odajött a babám mindig sírva.
Sírva-ríva csak azt panaszolta,
Nincs babája, ki őt fölkarolja.

28

F. Marci |:Dallam!:|

Zörgetik a vasakat,
Gyönge az én babám szíve, meghasad.
Őrmester úr, nyissa ki!
Vagy az ajtót rögtön rúgom ki,
Hogy ne várjon a babám,
Az én kedves Mariskám a kapuba.

29

Rácz Rózsika

Megyek az utcán lefelé,
Senki se mondja: gyere bé,
Gyere bé, te szegény árva,
Ne töltsd az időt hiába!

30

F. Marci

A Körtefa fejéret virágzik,
Kis pej lovam alattam cicázik.
Cicázz, lovam, cicázz utoljára,
Holnap megyünk nagy Lengyelországba.

Jaj istenem, hogy kell azt megérnem,
Hogy kell nékem lengyel lányt
szeretnem?
Ha ölelem, karjaim lankadnak,
Ha csókolom, ajkaim hervadnak.

31

F. Marci

Száraz fahíd megbírja a szekeret,
Nem engedik, rózsám, hogy szeresselek.
Megengedik, vagy örökre eltiltsák,
Vagy nékem a sírt előre kiássák.

Még előre béfekszem a síromba,
Nem találok igaz szeretőt soha.
Hogyha igaz szerető lettél volna,
Közel laktál, felkereshettél volna.
De nem voltál igaz szívű szerető,
S ezért téged verjen meg a teremtő!

32

F. Marci

Hogyha elmész, babám, bokor a
szállásom,
Búbánat a kísérő pajtásom.
Búbánatom meg a babám szíve,
Ez visz engem a sír fenekére.

33

Ambrus Györi, székely legény

Édesanyám, mér szültél e világra,
Kilencfontos ágyúgolyó számára?
Kilencfontos ágyúgolyó eltalál,
Azt sem tudom, ki volt az édesanyám.

34

F. Marci

Mind azt mondják a parajdi kislányok,
Mire iszom, mikor sose dolgozok.
Lopok annyit holdvilágos éjszakákon,
Jó bort iszom, míg élek a világon.

Jó bort iszom, fenyőfával tüzelek,
Kökényszemű barna kislányt szeretek.
Integetett, csalogatott, ej, de hiába,
Kétszer is nyit az akácfa virága.

35

Simófi Károly

Ha meghalok, azt se bánom,
Úgysincs engem, ki sajnáljon,
Ki sajnáljon, ki sirasson,
Ki reám könnyet hullasson.

Megsirat az égi madár,
Rám borul az édesanyám.

36

F. Marci

Lenn a völgybe van egy malom,
Bánatot örölnek azon.
Nekem is van egy bánatom,
Odaviszem, lejáratom.

37

F. Marci

Udvarom közepén
Van egy nagy almafa,
Oda van megkötve
Piros pej paripa.
Fel is van nyergelve,
Fel is kantározva.
Gyere, kedves kis angyalom,
Bujdossunk el rajta!

Három út előttem,
Melyiken induljak?
Három szeretőm van nékem,
Melyiktől búcsúzzak?
Egytől elbúcsúzom,
Kettő megharagszik.
Így hát az én szegény szívem
Soha meg nem nyugszik.

38

Egy alsósófalvi székely legény

Megérik a szőlő nemsokára,
Árva marad a tőke magára.
Árván maradsz te is, kis galambom,
Októberbe el kell masíroznom.

39

Lenn a völgybe van egy malom,
Ott kaszál az én galambom.
Széles kasza[8] van a, van a derekán,
Nem hajlik a kasza után.

40

F. Marci

Messze látom ott azt a nagy hegyeket,
Akik miatt babámhoz nem mehetek.
Azt a hegyet kosárral is elhordom,
Addig megyek, míg a babám nem látom.

Ha kimegyek a „Kalonda" tetőre,
Visszanézek még a szülőföldemre.
Szülőföldem szép határa jól látszik,
Édesanyám most is ott siránkozik.

Menjen haza, édesanyám, ne sírjon,
Ha hazamegy, rögtön levelet írjon!
Írja meg, hogy a szeretőm kit szeret,
Elvárja-e értem a három évet.
Ha érettem három évet el nem vár,
Holtig borítsa bé a fekete gyász!

41

F. Marci

Mikor megyek Székelyudvarhely felé,
Lányok kísérnek az állomás felé.
Mindegyikkel kezet fogok sorjába:
Szerusz, lányok, visznek el katonának.

[8] Helyesen: tüsző.

Te meg, babám, add ide a jobb kezed,
Mert én téged sokszor fölkerestelek.
Sok esőbe, sok sötétbe, sok sárba,
Sokat jártam, babám, érted hiába.

42

F. Marci

Hej, Korond felől jő egy éveghintó,*
Benne ül a zsidó szolgabíró.
Szolgabíró, tedd le a pennádat,
Hej, ne hídd bé katonának a kedves babámat!

43

F. Marci

Lehullott a, lehullott a málnafa levele,
Árván maradt, árván maradt annak a vesszeje.
Árván maradsz te is, kis angyalom,
Októberbe el kell maséroznom.

44

F. Marci |:Dallam!:|

Harom** alatt csorgó víz,
Olyan, mint a folyóvíz.
Aki iszik belőle,
Talál szép szeretőre.
Én is ittam belöle,
Találtam szeretőre.
Találtam én szeretőt,
Minden ujjamra kettőt.
Ha nem kettőt, bár egyet,
Úgysem kellesz te többet.

45

F. Marci

Rózsa Sándor bújába***
Bort iszik a csárdába.
Odamegyen az anyja:
— Édes fiam, jer haza!
— Nem megyek én még haza,
Vérbe fürdöm én még ma. —
— Kocsmárosné, édesem,
Van-e bora édesen?
— Van egy kicsi, de nem jó,
Nem betyároknak való.
— Nem vagyunk mi betyárok,
Útonálló zsiványok.
Mi a szegényt nem bántsuk,
Csak a nagygazdát várjuk.
Azt is csak azért várjuk,
Hogy a hátát puhítsuk,
S az orcáját virítsuk.

46

Szép a leány egy ideig,
Tizenkilenc esztendeig.
De ha aztot meghaladja,
Forrjék fel az üst alatta!

47

Édes uram, ked beh jó!
Télbe szamár, nyárba ló.
Kicsapom a csordába,
Iccu te, nincsen gondom reája.

48

Etess szénát, ne szalmát!
Szeress szőkét, ne barnát!
Szeretek én szőkét is,
De ha lehet, hogyha lehet, megcsalom
a barnát is.

---

* Éveg = üveg.
** Harom = erdő a parajdi sóbánya mellett.
*** Ugyanaz a dallama, mint az előbbinek. A dallamban mindegyik sor ismetlődik.

49

F. Marci

Udvarhelyi kerek erdő, jaj, beh messzire ellátszik,
Közepében, közepében két szál rozmaring virágzik.
Egyik hajlik a vállamra, másik a babáméra,
Így hát, kedves kis angyalom, lehetünk egymásé valaha.

Udvarhelyi sorozóház, jaj, beh messzire ellátszik,
Közepében, közepében a főorvos úr vizitál.
Jobb keze a vállamra, másik a babáméra.
Sírhatsz, kedves kis angyalom, katonának van a nevem beírva.

50

Jaj, beh szépen esik az eső,
Menj bé, kislány, megver az eső.
Elsározod piros bársonytopánkád,
Megver érte az édesanyád.

51

Mikor halászlegény voltam,
Halászgatni járogattam.
Kifogtam az sebes halat
A parajdi nagy híd alatt.

52

F. Marci

Akár erről, akár arról nyúljak a zsebembe,
Nem akad a százas recsegős-ropogós bankó a kezembe.
Elhullattam az este a parajdi füzesbe,
A parajdi, a parajdi barna kislány ölébe.

53

Udvaromba jégverem,
Benne van a szerelem.
Kinyitani nem merem,
Kiugrik a szerelem.

54

A gőzösnek hat erős kereke,
Azzal visznek engem Vásárhelyre.
Bárcsak összevissza törne,
Hogy ne vinne engem Vásárhelyre,
csuhajja!

55

Rácz Rózsika

Már az utcán lefelé sem mehetek,
Mind azt mondják, fekete gyászt viselek.
Fekete gyász, fejér az én zsebkendőm,
Mert elhagyott a legszebbik szeretőm.

56

Édesanyám rózsafája,
Én vagyok a legszebb ága.
Kihajlok én az utcára
A legények bosszújára.

57

Nem idevaló születés vagyok én,
Messzi földről vándoroltam ide én.
Így jár, aki messzi földről vándorol,
Nincs babája, ki vállára hajoljon.

58

F. Marci

Szombat este nyolcat ütött az óra,
Az én babám az ablakba hallgassa.
Hull a könnye két piros orcájára,
Mennyi csókot adott nékem hiába!

59

Édes kicsi feleségem,
Vajon várs-e haza engem?
Hazamegyek, ha későn is,
Megcsókollak téged mégis.

60

Kibédi nóta, egy havadtői legény énekelte

Az én házam tetejére rászállott egy fecske,
Nem hallgattam, édesanyám, sok szép beszédedre.
Meghallgatnám, de már késő, eljött a béhívó.
Béiratott, béhívatott az a betyár bíró.

61

Jaj istenem, adj egy jót,
Adj egy kedvemre valót!
S ha azt nekem nem adod,
Én istenem, meghalok.

Én istenem, adj egy vént!
Hadd csókoljam meg szegényt!
Olyanráncos a bőre,
Bocskor lenne belőle.

62

F. Marci

Túl a vízen s én innet,
Zsebkendővel integet.
De hiába integet,
Mer ő túl van s én innet.

63

Két Nagyvárad vidéki dal

Ágnes, cselédleány Mezőkeresztesről[9]

Ágas-bogas a diófa teteje,
Csak egy kislányt neveltek a kedvemre.
Kék a szeme, ihajja, szemöldöke fekete,
Édesanyja de kedvemre nevelte!

Ágas-bogas a diófa teteje,
Csak egy kislányt neveltek a kedvemre.
Édesanyja gyönge karján hordozta,
Mikor őtet nekem ajándékozta.

Nagyváradi városháza dombon van,
Akármerre fújja a szél, nyitva van.
Az van arra ráírva: nem szabad házasodni,
A legénynek katonának kell menni.

Katonának kell menni a legénynek,
Gazdagnak is csakúgy, mint a szegénynek.
De a gazdag, csuhajja, győzi pénzzel, bankóval.
Szegény legény siralommal, jajszóval.

Boszniába megfújták a trombitát,
Minden anya várja haza a fiát.
Csak engemet nem vár az édesanyám,
Boszniába gyászsíromat megásták.

Kapitány úr, egy fél órát, ha lehet,
Hadd írjam meg ezt a gyászos levelet!
Hadd küldjem el édes szülőhazámba,
Hadd tudják, hogy meghaltam Boszniába!

[9] Az énekes lakhelye bizonyosan Biharkeresztes volt.

Jó pajtásim, arra kérlek titeket,
Ne hagyjátok elroncsolni testemet.
Vigyétek ki a gyászos temetőbe,
Úgysem leszek szülőhazám földjébe.

64

Ágnes

Virradóra szól a falu harangja,
Búsan dalol az erdő vadgalambja.
Tudok én még annál búsabb éneket:
„A virágnak megtiltani nem lehet."

Keserves a vadmadárnak éneke,
Keservesebb bús szívemnek élete.
Ez a kislány nem szeret már engemet.
„A virágnak megtiltani nem lehet."

Nagyvárad vidéki balladák

65

Ágnes |:Dallam:|

Hegyközpályi gyászba van,
Mert egy legény halva van.

Még vasárnap délután
Vígan ment a főutcán.

Utána megy az anyja:
— Édes fiam, jer haza!

— Nem megyek én még haza,
Vérbe fürdöm én még ma.

Rézfokos a fejembe,
Páros kés a mellembe.

Édesanyám, kedvesem,
Van-e ingem szennyesen?

Ha nincs ingem szennyesen,
Hazamegyek véresen. —

Hazafelé mentében
Rézfokos a fejében,
Páros kés a mellében.

— Édesanyám, sírhatsz már,
Sírom mellé állhatsz már!

Hat szép kislány vigyen ki,
A babám kísérjen ki!

Hat szép kislány fejérbe,
A babám feketébe!

Hat szép kislány gyászosba,
A babám gyászruhába!

66

Ágnes

Szomjói Zsuzsánna

— Jó estét, jó estét, Szomjóné nagysága!
Hol van az, hol van az Szomjói Zsuzsánna?
— Lement a kiskertbe virágot gyomlálni,
Virágot gyomlálni, magát mulattatni.
— Nincsen ott, nincsen ott, Szomjóné nagysága.
Hol van az, hol van az Szomjói Zsuzsánna?
— Lement a pincébe aranyat vizsgálni.
Az arany rozsdádzik, Zsuzsánna rothadik.
— Nincsen ott, nincsen ott, Szomjóné nagysága.
Hol van az, hol van az Szomjói Zsuzsánna?
— Lement a pincébe borokat kóstolni,

Borokat kóstolni, magát mulattatni.
— Nincsen ott, nincsen ott, Szomjóné nagysága.
Hol van az, hol van az Szomjói Zsuzsánna?
— Mit türnöm-tagadnom? Csak be kell vallanom,
Benn van a szobába, fekszik a gyászpadon,
Hat nőbarátnéja körülötte vagyon.

67

Ágnes

Farkas Julcsa

Hallottátok, Gyula alatt mi történt?
Farkas Julcsát az asztagra felküldték,
Farkas Julcsa fellépett az asztagra,
Egyenesen beleesett a dobba.
— János bácsi, állítsa meg a gépet,
A jó Isten majd úgy áldja meg kendet!
Gépész úr is állítsa a masinát,
Hadd nézzük meg Farkas Julcsa halálát! —
Mire a gép véglegesen megállott,
Farkas Julcsa piros vére mind elfolyt.
Piros vére úgy folyik, mint a patak.
Édesanyja gyenge szíve meghasad.
— Tegyétek fel, vigyétek a szekérre,
Vigyétek a zsidó doktor elébe! —
Zsidó doktor félrefordul, s azt mondja:
— Már ennek csak a jó Isten orvossa. —
Gyászba borult a gyulai nagyutca,
Farkas Julcsát most viszik végig rajta,
Koporsóján végig-végig koszorú,
A babája megy utána, szomorú.
Szabó Sándor hazaszalad zokogva,
Leborul a nagy diófaasztalra:
— Talán, talán isten sincsen az égbe,
Hogy az én Julcsám elveszett örökre! —
— Szabó Sándor, elmehetsz már a bálba,
Nem szemléled Farkas Julcsát a sorba,
Nem öleled vékony, karcsú derekát,
Nem csókolod halványpiros ajakát.

68

Ágnes

Ballada

— Jó estét, jó estét, Tollasné asszonyság!
Hát az Erzsi babám tán le is feküdt már?
— Lefeküdt, lefeküdt szép paplanyos ágyba.
— Hát az Erzsi babám hogy feküdt le magára?
Költse fel, költse fel, eressze a bálba!
Szép cúgos cipőjét húzza a lábára,
Lángszín selyemruhát vegyen fel magára! —
Fel is kelt a szép lány, el is ment a bálba,
Bé is borult az ég felette homályba.
Odaért a szép lány abb' a gyászos bálba,
Kocsmárosné asszonynak jó estét kívána:

— Jó estét, jó estét, kocsmárosné asszonyság!
Hol van az a két betyár, ki engem hívat már?
— Menjen bé, menjen bé, üljön a díványra! —
Akkor a két betyár parancsol a cigánynak:
— Húzzad, cigány, húzzad estétől reggelig! —
Reggel négy órára a szép lány elalszik.
Húzták a cigányok, táncolni kell a lánynak
Addig, míg ő szegény erősen elfárad.
Hogy nem tudott többet táncolni azokkal,
Kéredzett ki tőlük nagyon szép szavakkal:
— Eressz ki, kedvesem, hüttözni megyek ki,
Szép cúgos cipőmből piros vért öntök ki.
— Ne menj ki, ne menj ki, ne hűtsd ki magadat!
Négy aranygyűrűd is az ujjadra dagadt. —
Átkozott az apa, még jobban az anya,
Ki egyetlen lányát a bálba bocsássa.
Este elbocsássa, reggelig nem lássa,
Reggel hét órára halva viszik haza.
— Lányok, lányok, azért rólam tanuljatok,
Párjával szeretőt sohase tartsatok!
Mert ha nem, hát akkor így lészen dolgotok:
Addig táncoltatnak, míg megfogy szavatok.

Közzéteszi ALMÁSI ISTVÁN

IRODALOMTÖRTÉNET — 1986

Magyar irodalomtörténeti vonatkozású írások válogatott bibliográfiája

Rövidítések

Dac. — Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár-Napoca, 1986.
H — A Hét (Bukarest), XVII. (1986)
ISz — Igaz Szó (Marosvásárhely), XXXIV. (1986)
K — Korunk (Kolozsvár-Napoca), XLV. (1986)
Krit. — Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1986.
NyIrK. — Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (Kolozsvár-Napoca), XXX. (1986)
U — Utunk (Kolozsvár-Napoca), XLI. (1986)

Általános rész

Gáll Ernő, *Az ezredforduló kihívása.* Krit. 328 l.
Kovács János, *A kockázat bűvölete.* Kritikák és tanulmányok. Krit. 315 l.
Marosi Péter, *Romániai magyar irodalom 1944—1984.* In: *Alkotás és demokrácia.* Körkép irodalmi és művészeti életünkről. Krit. 99—154.
Mózes Attila, *Előszó.* In: *Ajtók.* Fiatal prózaírók antológiája. Válogatta, szerkesztette és az előszót írta Mózes Attila. Krit. 5—10.
Egyed Péter, *Jegy és jel.* Régi erdélyi filozófusok jelelméleti felfogásáról. NyIrK 2., 103—110.
Farkas Ágnes, *Hipotézis a költőileg megformált világkép szerkezetéről és funkciójáról.* NyIrK 2., 111—120.
Gábor Dénes, *Brevi manu a hazai könyvnyomtatás történetéről.* K 12. (dec.), 906—913.
Gálfalvi Zsolt, *A esszé lehetőségei és változatai.* H 24. (jún. 12), 6; 25. (jún. 19), 6.
Jakabffy Tamás, *A kifejezés ereje.* Műfaji kérdések a Korunk első évfolyamában. K 3. (márc.), 232—236.
Kántor Lajos, *Versenyben a valósággal.* Gondolatok az utóbbi két évtized irodalmáról. K 4. (ápr.), 317—320.
Markó Béla, *Kőmíves Kelemenné.* ISz 9. (szept.), 253—258.
Marosi Péter, *Források évei.* U 19. (máj. 9), 3—4.
Marosi Péter, *Irodalom és analízis.* U 16. (ápr. 18), 4.
Mitruly Miklós, *A szerelmi tematika megjelenése a népi lírában.* NyIrK 1., 19—26.

Nagy Olga, *Asszonyok elbeszélései.* NyIrK 1., 35—41.
Rohonyi Zoltán, *Válaszalternatívák egy helyzetre.* U 2. (jan. 10), 2—3.
Mi újság? Domokos Géza, a könyvkiadó igazgatója válaszol. Kérdez: Forró László. U 35. (aug. 29), 2.
Az Írószövetség 1984., 1985. és 1986. évi Nagydíja és Különdíjai. U 33. (aug. 15), 2.
Az Írószövetség 1984, 1985 és 1986-os nagydíjainak és különdíjainak odaítélése. ISz 9. (szept.), 259.

Irodalmi kapcsolatok

Kiss Jenő, *A műfordító emlékeiből.* Visszatekintések és kiadatlan versfordítások. Krit. 128 l.
Beke György, *Egy vallomás-regény genezise.* In: Stancu, Zaharia, *Sirató.* Regény. (Fordította és az utószót írta Beke György.) (Második kiadás.) Krit. 211—222.
Popa, Mircea, *Nyelvészek és irodalomtörténészek közös műhelye.* In: *Sokágú termőfa.* Riportok a testvériség mindennapjairól. Krit., 40—57.
Bajor Andor, *Topârceanu fordítása közben.* H 12. (márc. 20), 5.
Bogdán László, *A szerző szándéka és a műfordító célja.* H 28. (júl. 10), 5.
Faragó József, *Román népköltési köteteimre.* K 12. (dec.), 914—917.
Köllő Károly, *A régiekről az újdonság varázsával.* U 2. (jan. 10), 1—2.
Lásd Isac Emilnél is.

Bibliográfiák

A két világháború közötti romániai magyar rövidpróza. (Könyvészeti tanulmány.) Összeállította: Mózes Huba. NyIrK 1., 59—71.
Irodalomtörténet — 1985. Magyar irodalomtörténeti vonatkozású írások válogatott bibliográfiája. Összeállította: Mózes Huba. NyIrK 2., 161—171.

Személyi rész

Arany János

Markó Béla, *Arany János: Tengerihántás.* ISz 11. (nov.), 449—453.

Babits Mihály

Jakabffy Tamás, *A világkép-rendeződés vágya.* U 25. (jún. 20), 2.

Balla Károly

Bálint Tibor, *Elcserélt sorsok.* U 26. (jún. 27), 2.
Nagy Pál, *Akit újból fel kellett fedezni.* ISz 2 (febr.), 171—173.

Balla Zsófia

Adonyi Nagy Mária, *Beszélgetés Balla Zsófiával.* (Írók műhelyében.) H 7. (febr. 13), 7, 9.

Balogh Edgár

Gálfalvi Zsolt, *A közíró ethosza.* H 36. (szept. 4), 6.
Herédi Gusztáv, *A szerkesztő.* K 9. (szept.), 688—689.
Lászlóffy Aladár, *Nyolcvan acéltükörnek mélyén.* U 36. (szept. 5), 2.
Lőrinczi László, *„Van még rá időm . . .“* ISz 9. (szept.) 261—262.

Bartalis János

Kenéz Ferenc, *Ne a koronáját nézzük, hanem a gyökerét?* U 51. (dec. 19), 2.

Berde Mária

Molnár Szabolcs, *Berde Mária.* Krit. 320 l.

Berzsenyi Dániel

Rohonyi Zoltán, *Egy létösszegezés ambivalenciája.* U 11. (márc. 14), 2.

Bitay Árpád

Köllő Károly, *A filológus példája.* U 33. (aug. 15), 2.

Bogdán László

Bogdán László, *Dedikálom.* H 39. (szept. 25), 7.

Böhm Károly

Hajós József, *Böhm Károly filozófiája.* Krit. 392 l.

Bölöni Domokos

Szávai Géza, *„Irodalom az, amit papírra írnak"*. H 49. (dec. 4), 5.

Bretter György

Rácz Győző, *A mítoszok halnak, de az ember — él.* U 32. (aug. 8), 2.

Cseke Péter

Horváth Sz. István, *Töprengés — az írásról.* ISz 3. (márc.), 280—282.
Kántor Lajos, *Tükörcserepek.* U 24. (jún. 13), 2.

Csire Gabriella

Szávai Géza, *Irodalmi irodalomterjesztés.* H 22. (máj. 29), 6.

Deák Ferenc

Banner Zoltán, *A könyvépítő állványai.* Beszélgetés Deák Ferenc műtermében. U 7. (febr. 14), 7.

Déry Tibor

Ágoston Vilmos, *Sérülékeny sértetlenség.* In: Déry Tibor, *Vendéglátás.* Novellák. (Válogatta és az utószót írta: Ágoston Vilmos.) Krit. 479—494.

Fábián Sándor

Adonyi Nagy Mária, *A közélet mindenkit foglalkoztat.* (Alkotók műhelyében.) H 35. (aug. 28), 5—6.

Fekete Miklós

Györffi Kálmán, *Mi újság a szoritóban?* ISz 1. (jan.), 80—81.

Ferencz Zsuzsanna

Kovács János, *Emlékek vargabetűje.* ISz 1. (jan.), 66—68.

Ferenczes István

Nagy Pál, *Játékos versvilág.* U 41. (okt. 10), 2.
Szávai Géza, *A gyermekirodalom esélyei.* H 41. (okt. 9), 6—7.

Fodor Sándor

Kovács János, *Az egyszerűség változatai.* ISz 6. (jún.), 549—554.

Gál Éva Emese

Lászlóffy Aladár, *Igazolt jelenlét egy családi képen.* U 27. (júl. 4), 2.

Gáll Ernő

Gálfalvi Zsolt, *Írástudó a századvégen.* H 48. (nov. 27), 11.

Gellért Sándor

Mózes Attila, *Gellért Sándor egyetlen verse.* U 49. (dec. 5), 2.

Gittai István

Stanik István, *Beszélgetés Gittai Istvánnal.* (Írók műhelyében.) H 31. (júl. 31), 7, 9.
Borcsa János, *Megszólalok, tehát vagyok?* U 42. (okt. 17), 2.
Szilágyi Aladár, *Megbillennek a muzsikások.* ISz 9. (szept.), 265—266.

Gyulai Pál

Antal Árpád, *A fiatal Gyulai arcképéhez.* „Sorsunkat hordta, nem csupán a kardot..." NyIrK 1., 3—18.

Hajós József

Gáll Ernő, *Gondolatébresztő együttolvasás.* K 8. (aug.), 626—631.

Horváth Alpár Szilamér

Bogdán László, *Valóban mi lesz velünk fekete macskák nélkül?* U 48. (nov. 28), 2.

Horváth Andor

Balla Zsófia, *A Bátorító Szenvedély.* U 29. (júl. 18), 2—3.
Szász János, *Montaigne köpenye.* ISz 8. (aug.), 175—177.

Horváth Imre

Ki vagyok tulajdonképpen? Beszélgetés Horváth Imrével. Kérdezett: Mikó Ervin. U 45. (nov. 7), 2.
Bajor Andor, *„Adj kertem több virágot"* H 45. (nov. 6), 5.
Iancu, Dorin, *Ha a múzsa nem csügged.* H 45. (nov. 6), 5.
Mózes Attila, *Feljegyzések A sárga házból.* U 45. (nov. 7), 2.
Szőcs István, *Részlet vagy töredék a Váradi Regényből.* U 45. (nov. 7), 2.
Tóth István, *Levél Horváth Imréhez.* ISz 11. (nov.), 411—415.

Hunyady Sándor

Fodor Irén, *Az élet „vendége".* In: Hunyady Sándor, *Bakaruhában.* Válogatott novellák. Krit. 5—25.
Jakabffy Tamás. *Bakaruhában avagy a novellista érzékenysége* U 42. (okt. 17), 2.

Huszár Sándor

Kovács János, *Végletek ingajárata.* ISz 2. (febr.), 173—176.
Marosi Péter, *Hol az az epika ...* U 32. (aug. 8), 2—3.

Isac, Emil

Emil Isac és a magyar irodalom. Válogatta és a jegyzeteket írta Mózes Huba. Krit. 224 l.
Bogdán László, *Fegyverünk: a toll.* U 43. (okt. 24), 1—2.
Gálfalvi Zsolt, *Gyöngyvirág és irodalomtörténet.* H 40. (okt. 2), 6.
Mózes Huba, *A gesztus irodalma.* U 21. (máj. 23), 2.

Jakab Elek

Egyed Ákos, *Jakab Elek életműve.* In: Jakab Elek, *Tanulmányok.* Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Egyed Ákos. Krit. 5—44.

Jancsik Pál

Kántor Lajos, *„...ha már nem vászonra ecsettel".* U 46. (nov. 14), 2.

József Attila

Mattinmatt Imre, *„Kit a szó nevén szólít".* In: József Attila, *Költemények.* Válogatta, az előszót írta és a függeléket összeállította Mattinmatt Imre. Dac. 5—24.
Jakabffy Tamás, *A szorongó költő étosza.* U 33. (aug. 15), 2.

Kacsir Mária

Oláh Tibor, *Az elemzés varázsa.* ISz 1. (jan.), 69—71.

Karácsony Benő

Tánczos Vilmos, *Karácsony Benő „periratai".* In: Karácsony Benő, *Pjotruska.* Regény. Az előszót írta és a függeléket összeállította Tánczos Vilmos. Dac. 5—20.

Kenéz Ferenc

Mózes Attila, *Ki van ott?* U 40. (okt. 3), 2.

Kibédi Sándor

Şireagu, Octavian *Emlékeim Kibédiről.* H 32. (aug. 7), 5.

Király László

Gálfalvi György, *Parttalan költészet.* ISz 11. (nov.), 434—436.
Gálfalvi Zsolt, *Hajózni szükséges.* H 12. (márc. 20), 5.
Gálfalvi Zsolt, *Századvégi tűnődések.* H 42. (okt. 16), 5.
Mózes Attila, *Tűz! Tűz? Tűz ...* U 30. (júl. 25), 2.
Pop, Ion, *Király László tükörképe.* U 46. (nov. 14), 2.

Kiss Jenő

Adonyi Nagy Mária, *Beszélgetés Kiss Jenővel.* (Írók műhelyében.) H 48. (nov. 27), 7, 10.

Köllő Károly, *Kiss Jenő válogatott román népballada-fordítás-kötetének margójára.* K 5. (máj.), 386—390.
Oláh Tibor, *Másként — mégis pontosan.* U 44. (okt. 31), 2.
Tóth István, *Költő, műfordító.* H 52. (dec. 25), 8.

Kovács György

Hajdu Győző, *Kovács György köszöntése helyett.* ISz 4. (ápr.), 371—373.
Nagy Pál, *Kovács György hetvenöt éves.* U 16. (ápr. 18), 2.

Kovács János

Gálfalvi Zsolt, *A kritikus kérdez.* H 50. (dec. 11), 6.

Kozma Dezső

Szekernyés János, *Klasszikusokról, népszerűen.* Beszélgetés Kozma Dezsővel. H 26. (jún. 26), 5—6.
Gaal György, *Kézikönyv és versgyűjtemény.* U 15. (ápr. 11), 2.
Gaal György, *Kozma Dezső, Koltói ősz. Petőfi Júliája.* NyIrK 2., 184—185.

Kozma Szilárd

Bogdán László, *Milyen egy ma született költő?* U 27. (júl. 4), 2.

Kuncz Aladár

Lőrinczi László, *„Hol láttatok galambbal szállni ölyvet?"* H 2. (jan. 9), 6—7.
Szász János, *Kuncz Aladár küldetése.* ISz 3. (márc.), 220—224.

Lászlóffy Aladár

Markó Béla, *„Álmomban betű tanított meg élni".* ISz 4. (ápr.), 358—361.

Lászlóffy Csaba

Nagy Pál, *Az udvarház gazdája — kisregényesen.* U 5. (jan. 31), 2.
Szávai Géza, *Felsejlő lehetőség.* ISz 4. (ápr.), 376—377.

Látó Anna

Gáll Ernő, *Vallomás vallomásokról.* U 28. (júl. 11), 2.

Lendvay Éva

Lászlóffy Aladár, *Versből font függőhidak.* U 41. (okt. 10), 2.
Németi Rudolf, *„Egyszer majd én is hazaérkezem".* ISz 9. (szept.), 264—265.

Mandics György — M. Veress Zsuzsanna

Bogdán László, *A paradoxon elpusztította „vasvilágok".* H 36. (szept. 4), 6—7.
Jakabffy Tamás, *Amitől a sci-fi jó.* U 47. (nov. 21), 4.

Méhes György

Marton Lili, *A közösség mindig korszerű.* Beszélgetés Méhes Györggyel. H 38. (szept. 18), 5.
Fodor Sándor, *A 34. Névtelen Levél Méhes Györgyhöz.* U 20. (máj. 16), 2.
Nagy Pál, *Függöny előtt.* ISz 7. (júl.), 91.

Méliusz József

Horváth Andor, *Ulysses párizsi utazása.* U 31 .(aug. 1), 2—3.
Szász János, *A kicselezett Mnemoszüné.* Versek Méliusz József fél évszázados terméséből. ISz 3. (febr.), 254—257.
Szávai Géza, *Erre még visszatérünk.* ISz 9. (szept.), 242—246.

Molnos Lajos

Megérkezés a szülőföldről. Marton Lili beszélget Molnos Lajossal. H 23. (jún. 5), 5.
Bogdán László, *„Vörösessárga ragyogásban léghajók".* H 29. (júl. 17), 6.
Gálfalvi György, *„Fontos csak ami megmaradt".* ISz 8 (aug.), 186—188.
Marosi Péter, *Többféle egyszerűség.* U 50. (dec. 12), 2.

Móricz Zsigmond

Dávid Gyula, *Egy Jókai-hős, a magyar ugaron.* In: Móricz Zsigmond, *Kerek Ferkó.* Regény. Az előszót Dávid Gyula írta. Dac. 5—18.

Mózes Attila

Marosi Péter, *Változatok egy témára.* U 5. (jan. 31), 4—5.

Mózes Attila műhelyében. (Lászlóffy Aladár: *Az író emlékkönyvébe;* Nemes László: *A megidézett Gonosz;* Nagy Pál: *Az „elveszett dallam" nyomában;* Szőcs István: *A Gonosz színeváltozásai;* Kovács János: *Az erkölcs színeváltozásai.)* ISz 7. (júl.), 76—90.

Mózes Huba

Gaal György, *Forrása rég fakadt...* Források, versek, könyvek vallatása. U 11. (márc. 14), 1—2.

Katona Ádám, *Forrása rég fakadt...* Glosszák Mózes Huba kötetéhez. ISz 11. (nov.), 436—439.

Kozma Dezső, *Mózes Huba, Forrása rég fakadt...* NyIrK 2., 183—184.

Szasz János, *A filológus.* K 5. (máj.), 392—394.

Nagy Dániel

Mózer István, *Az „úgynevezett legmagasabb szellemi pályán..."* U 36. (szept. 5), 4—5.

Nagy István

Kovács János, *Egy év a hatvanötből. Alkalmi gondolatok egy régi regényről.* U 7. (febr. 14), 3.

Nagy Karola

Balogh Edgár, *Ki tud Nagy Karoláról?* U 29. (júl. 18), 8.

Nagy László

Kozma Mária, *Jöttek a harangok érte...* H 14. (ápr. 3), 7.

Sütő István, *A költészet hatalma.* ISz 3. (márc.), 277—278.

Nemess László

Bogdán László, *Befejezetlen jelen.* H 30. (júl. 24), 5.

Lászlóffy Aladár, *A fontos szenvedélyek.* ISz 9. (szept.), 247—249.

Palotás Dezső

Marosi Péter, *Hogyhogy: prózai írások?* U 7. (febr. 14), 2.

Szávai Géza, *Kivágások.* ISz 2. (febr.), 185—186.

Panek Zoltán

Marosi Péter, *Esszék klasszikusokról avagy klasszikusok egy esszéistáról.* K 11. (nov.), 870—873.

Petelei István

Kozma Dezső, *Petelei István.* In: Petelei István, *A jutalom.* Novellák. Válogatta, az előszót írta és a függeléket összeállította Kozma Dezső. Dac. 5—18.

Nagy Pál, *„Írók írója": Petelei.* U 28. (júl. 11), 2.

Petőfi Sándor

Markó Béla, *Petőfi Sándor: A pusztatélen.* ISz 3. (márc.), 271—275.

Szabó Gyula, *Kettős szivügy.* ISz 6. (jún.), 514—548.

Radnóti Miklós

Markó Béla, *Radnóti Miklós: Hetedik ecloga.* (Olvassuk együtt.) ISz 2. (febr.), 179—182.

Mikó Ervin, *Florian vendége.* H 47. (nov. 20), 8.

Salamon László

Marton Lili, *A költő és egy pipa.* U 17. (ápr. 25), 6.

Sigmond István

Lászlóffy Aladár, *A kútbamászó látomás.* U 31. (aug. 1), 2.

Sipos Domokos

Kovács István, *Sipos Domokos írói indulásáról.* ISz 3. (márc.), 264—270.

Spielmann József

Orbán János, *Egy marosvásárhelyi polihisztor.* H 38. (szept. 18), 8.

Szász János

Szász János, *Pályám igyekezete.* ISz 2. (febr.), 160—166.
Forró László, *Benne vagyunk.* U 14. (ápr. 4), 2.
Herédi Gusztáv, *Kérdező tűnődés.* K 8. (aug.), 634—636.
Nagy Pál, *Szövegen innen, szövegen túl.* ISz 4. (ápr.), 361—363.

Szávai Géza

Györffi Kálmán, *Emlékezés kecskékre, nagyapókra.* ISz 3. (márc.), 279—280.
Marosi Péter, *Vagy valami, vagy megy valahová.* U 13. (márc. 28), 2.

Szemlér Ferenc

Gálfalvi Zsolt, *Százlátó üveg.* H 15. (ápr. 10), 5.
Kovács János, *Szemlér Ferenc csendje.* U 12. (márc. 21), 2.
Lőrinczi László, *Szemlér Ferenc arca.* ISz 4. (ápr.), 373—374.

Szigeti József

Gaal György, *Egyéniséget formált, embert nevelt.* U 27. (júl. 4), 4.
Szabó Zoltán, *Szigeti József (1912—1986).* NyIrK 2., 196.

Szilágyi Domokos

A költő életei. Szilágyi Domokos (1938—1976). (A kötet anyagát összegyűjtötte és szerkesztette Kántor Lajos.) Krit. 295 l.
Gálfalvi Zsolt, *Vallani és hallani.* H 43. (okt. 23), 6.
Gálfalvi Zsolt, *A költő életei — és utókora.* H 51. (dec. 18), 6.
Kántor Lajos, *Forrás.* U 44. (okt. 31), 4.
Kántor Lajos, *Mintha minden költők szeme...* K 10. (okt.), 777—779.
Kántor Lajos, *Szilágyi Domokos románul.* U 21. (máj. 23), 1, 5.
Mikó Ervin, *A költő önmagáról.* U 47. (nov. 21), 6.
Mózes Huba, *Szilágyi Domokos Wordsworth-fordítása elé.* K 11. (nov.), 852.

Szilágyi Júlia

Kántor Lajos, *Választott sors.* U 32. (aug. 8), 2.

Sztojka László

Huber András, *„...a vers is lehet építés".* H 27. (júl. 3), 6.
Lászlóffy Aladár, *Sztojka László 1909—1986.* U 13. (márc. 28), 4.

Tamás Gáspár

Horváth Sz. István, *Megkésett jegyzetek Tamás Gáspár prózájáról.* In: Tamás Gáspár, *Elkésett bölcsődal.* Válogatott novellák. (Az előszót Horváth Sz. István írta.) Krit. 5—14.
Nagy Pál, *Mi marad meg az íróból?* U 37. (szept. 12), 2.

Tamási Áron

T. Páll Árpád, *Tamási Áron, Ördögölő Józsiás.* U 46. (nov. 14), 2.
Sallő László, *A színműíró Tamási Áron.* ISz 2. (febr.), 183—185.

Tessitori Nóra

Tessitori Nóra művészete. Cikkek, versek, emlékezések, levelek. Bevezette és sajtó alá rendezte Marosi Ildikó. Krit. 296 l.
Marosi Ildikó, *Tessitori Nóra — ahogy ma látjuk.* In: *Tessitori Nóra művészete.* 5—18.

Tolnai Lajos

Dávid Gyula, *Keserű példázat a tisztesség megszállottjáról.* In: Tolnai Lajos, *A polgármester úr.* Regény. (Az utószót és a jegyzeteket Dávid Gyula írta.) Krit. 285—292.

Bogdán László, *Tolnai Lajos, a fene fátumok és az utókor.* U 38. (szept. 19), 4—5.
Nagy Pál, *Példakép — vagy torzó?* ISz 12. (dec.), 556—558.

Tóth Árpád

Gálfalvi Zsolt, *Szelíden és konokul.* H 17. (ápr. 24), 8.
Cs. Gyimesi Éva, *Tóth Árpád halk hajója.* (Egy költői értékszimbólum nyomában.) NyIrK 2., 151—154.
Lászlóffy Aladár, *„Eladó város már a lomha ÉN".* U 15. (ápr. 11), 4.
Markó Béla, *A költő és az Őszeres.* U 15. (ápr. 11), 4.
Markó Béla, *Tóth Árpád: Hajnali szerenád.* ISz 4. (ápr.), 366—370.
Rohonyi Zoltán, *„Férfigondok barna fedélzetén..."* U 15. (ápr. 11), 4.
Szász János, *Egy költő emléke.* ISz 4. (ápr.), 349—352.

Tömörkény István

Szász László, *Tömörkény István: Tanyák a hó alatt.* ISz 12. (dec.), 551—555.

Vajda János

Markó Béla, *Vajda János: Húsz év múlva.* (Olvassuk együtt.) ISz 1.(jan.), 75—78.

Vásárhelyi Géza

Mózes Attila, *„az ártatlanok béna keretlegénye".* U 26. (jún. 27), 2.
Szász János, *Álom és valóság Vásárhelyi Géza költészetében.* ISz 12. (dec.), 548—550.

Vita Zsigmond

Lászlóffy Aladár, *Vita Zsigmond 80 éves.* U 25. (jún. 20), 4.
Sütő András, *Kincses kultúrhistóriánk.* ISz 6. (jún.), 572.

Vitus K. György

Jakabffy Tamás, *Találkoznak-e a sínek?* U 9. (febr. 28), 2.

Vörösmarty Mihály

Markó Béla, *Vörösmarty Mihály: Gondolatok a könyvtárban.* ISz 6. (jún.), 561—566.

Összeállította MÓZES HUBA

SZIND HELYNEVEI

Szind (Săndulești) Kolozs megyében Tordától északnyugatra terül el. Északról a Rákos-patak völgyét lezáró Dobogó a határa, keletről megközelíti a nagyforgalmú Kolozsvár—Torda országutat. Délen a Tordai-hasadék pereme, majd a keletre folyó Párdé pataka, más néven az Örökföldi-patak határolja. A falut s területét a Párdé patakával párhuzamosan folyó Szindi-patak vágja be. A Szindi-patak vízválasztója a déli határ, amelyen át vonult végig a Mócok útja, régi szekérút, amely a mócok lakta vidéket kötötte össze Tordával és Kolozsvárral.

1288-ban Terra nobilius de Jara Scinth vocata, 1310-ben Zind, 1332-ben: sacerdos de Scend néven jelenik meg az okiratokban (Suciu,II,106). A helység a XIII. századtól Jára várához tartozott, s a Járai család birtoka volt.

Szind határának területén, Mészkő felé, egy elpusztult középkori település, Párdé található (1201: terra Porday — Suciu,II,388), amely Aranyosszékhez tartozott. Az eltűnt falura több helynév is utal, helye a Párdé pataka (másképpen Mészkő pataka) felső völgyének fejében volt. Aranyosszék, a falu elpusztulása után, hosszan pereskedett Ó-Tordával Párdé területének birtokjogáért. Az eltűnt Párdétől északnyugatra, a patak fejében lévő forrásoknál régi római település lehetett. A falu határán keresztül római út vezetett Potaissa (Torda) felé.

Az adatközlők Gönczi Miklós (78 éves), Şimon Vasile (71 éves) és Şipoş Iosif (77 éves) gazdálkodók voltak. A gyűjtést 1983 és 1987-ben végeztem. A történeti anyagot Szabó T. Attila bocsátotta a rendelkezésemre. A történeti források listája: 1741: JHB XIV/12; 1749: Dob.Lev.I,236, 7 kk.; 1693: Unit. Egyh.község lt. Gen. Vis.21; 1718:EM.br. Szentkereszthy lt.; 1738: Targányi. Magy. Erd. Okl.I, 702, 703, 706; 1741: Unit.Egyh.község Viz. jkv.32; 1741*: EM. Jósika lt. Fasc.XIV,nr.12; 1756:

EM. Cs.Sándor lt.; 1804: Cs. Vajda lv.; 1761/1808: EM. Berzenczey lt.3,F 2, Lit.A, nr. 1.198 kk.

+ *Agyagos-mart*, 1761/1808: az Agyagos Marton (sz). + *Akasztó-oldal*. 1781/1805: Az Akaszto Hegy oldalban (sz.); Az Akaszto fa oldalon (sz.); az Akaszto Oldal (sz.). 1. *Albina — Ald'ina*, sziklás, füves terület, a Tordai hasadékba beereszkedő völgy. + *Alsó-forduló*, 1741*: also fordulojáb(an); a Szindi hatarnak also fordulojáb(an). + *Alsó-láb*, 1761/1808: Az Ország uttya mellett az also lábban. 2. *Asónádaş — Nadăşu d'e Jos* (sz). 3. *Asszony küttya — Fintina Doamńi* (l, domb, kút). 4. *Bodonkút — La Bodoncuţ'* (sz, régebb kút is volt itt és a Borbély család hodályai, ma a kollektiv istállói helyezkednek el itt). 1749: a' Bodon terin a Kender földeken aloll Kender földekre rug véggel. 5. *Bors higgya — Podu lui Borş* (a falu volt legnagyobb földbirtokosa, Bors Mihály épitette ezt a hidat). 6. *Bors kertye — Grăd'ina lui Borş* (nagy kiterjedésü kert volt a falu belterületén). + *Borsó-tarló*. 1749: a' Borso Tarlon (sz.); 1761—1808: a Boso tallo (sz) Vicinius ab una a Szánom uttya; Borso talloban (sz). 7. *Bors úttya — Drumu lui Borş*, a Tordai hasadék bejáratához Bors földbirtokos által készitetett út. 8. *Bugyában — Drumu 'Bidi* (utca, ma nincsen Bidea vagy Budea nevü család a faluban). 9. *Buna — La Buna* (fedett kút, jó ivóvize van). 10. *Buna oldala — Coasta Buńi* (l). 11. *Buna pataka — Părău Buńi* (p). 12. *Buna úttya — Drumu Buńi* (utca, út). 13. *Cinterem — Ţintirim* (templomudvar). + *Csere-erdő*. 1718: Vagjon egj jo darab Csere nevü Erdő is csak hogy igen apro. + *Csergő-kút*. 1761/1808: A Csergő Kutban (sz). 14. *Dobogó — Dăbăgău* (nagy terület a falu keleti határszélén, csak nagyon kis része tartozik Szindhez). 1761/1808: A Dobogon (sz) vicinus ab una az Ország Uttya. 15. *Déneskert — Groapa D'inişk'ertului* (l, ma már nem él Dénes nevü család a faluban). + *Domb oldalan*, 1761/1808: Domb oldalán (sz) vicinus ab una... a Falu közönséges Marha legeltető hellyek. + *Dombon túl*. 1804: A Keresztnél a Dombon tul (sz, k). 16. *Domos — La Domoş* (uradalmi birtok volt, régi tulajdonosa valami Domokos nevü lehetett). 1761/1808: A Damos nevü hellyben (sz.) ... szomszédgya egy felöl a' Peterd felé járo Ország Uttya; A' Damoson (sz); a Domoson (sz); a Damosbann (sz) ... Vicinus ab una a Turba járo ország uttya; a Domoson a Falu Nyilas Földei között (sz). + *Dülő-föld*, 1761/1808: A Dülő Földbenn (sz). + *Egyház bérce*, 1761/1808: Az egyház bérce oldalában (sz) ... Vicinus ab una az Unitaria Ecclesia föld, ab altera a hoszszu Völgybol le járo Foldek rugnak réá véggel. + *Egyház tava* (lásd Nagytó). 17. *Észak oldala — Coasta Zisocului* (l, k). 1761/1808: a Szindi Széna Fübenn az Óri Utnál az Eszak oldalban (k). 18. *Észak pataka — Părău Zisocului* (p). + *Falu erdeje*. 1693: Vagyon egy darab Erdő az Peterdre menő ut mellett, mas felől falu erdeje mellyett Tér cserenek hinak; 1749: a Szár hellyb(en) ... alol a Falu erdeje; 1761/1808: vagyon ... a Tér Cserén egy darab Tilalmas Erdejek, mellynek Szomszédgya egy felöl a Falu Közönséges Erdeje, ab altera a Fiscus Erdeje – Cserfa fiatalok gyalog kert karonak valok találtatnak benne, de nagyobb r'ssze vesszős. + *Falu közönséges földe*. 1759: a' Falu közönséges földe... Lo kutnak hivatik. + *Falu közönséges marhalegelő helye*. 1761/1808: Vápa végibenn vicinus ab una... Falu közönséges Marha legelő hellye; Oldal utnál vicinus ab una a Tora járo Ut, ab altera a Falu közönséges Marha legelője; a Domb oldalán vicinus ab una... a Falu közönséges Marha legeltető hellyek. + *Falu mezeje*. 1749: a Szár hellyb(en)... felyül a Falu Mezeje. + *Falu nyilas földei* (lásd Nyilasban). + *Feljáró*. 1761/1808: A' Feljárobann a Kert megett (sz); A' Feljároban. 19. *Felső-tér—Şăşu d'e Sus* (sz). 20. *Fëső-nádas—Nădăşu d'e Sus* (sz). + *Fiszkusz erdeje* (a régen hatalmas kiterjedésü Király-erdő egy része volt). 1761/1808: a Tér Cserén, egy darab Tilalmas Erdejek, mellynek Szomszédgya... ab altera a Fiscus Erdeje. + *Földek lábjai*. 1761/1808: a Horgasban a Földek Lábjain (sz). + *Fuszulykás-föld*. 1761/1808: a Falu Nyilas Földei között a Fuszujkás Földön (sz); a Fuszulykásbann a Falu nyilas Földei közt (sz). 21. *Fundoj—Fundoaie* (eldugott, rejtett hely, l). 22. *Gaják réttye—Rîtu Găieşt'ilor* (sz; 50 évvel ezelőtt a Gaia család lakott itt, ma is tiz ilyen nevü család él a faluban). + *Gáll dombja*. 1761/1808: a' Gáll Dombjábann (sz). + *Gyakorfűz*. 1749: A Petsenyés juk alatt a' Tordai Határ szélben gjakor fűz nevezetü hellyen (sz). + *Gyepű mellett*. 1761/1808: A' Szöllő Hegynek Also részin éppen a gyepü mellett (szö). 23. *Hasadék—K'eia* (a Tordai-hasadék, melynek csak egy kis része tartozik Szindhez. 24. *Hegyeskő—Hed'eşcău* (domb, l, köszikl ák). 1761/1808: A' Hegyes Köre jároban (sz). + *Hegyeskő lábja*. 1761/1808: A' Hegyeskő Lábjábann (sz). 25. *Hidegrázó—Friguri* (hidegvizü kút). 26. *Hodájos—La Hodaie*

(sz, régebb itt hodályok voltak). 27. *Horgas/Horgos—Horgoş* (sz). 1749: a Horgasb(an) (sz); 1761/1808: a Horgasban a Földek Lábjain (sz). 28. *Hosszú-oldal—Coasta Usuved'ului* (sz). + *Hosszú-tó / Hosszucska-tó*. 1730: az Hosszú v. az Hosszucska tó. 29. *Hosszúvölgy—Usuved'* (sz). 1761/1808: Az egyház bérce oldalában (sz); ...ab altera a Hoszszu Völgyből le járo Földek; a' Hoszszu Völgyben (sz). + *Hosszúvölgy bérce*. 1761/1808: Tó a hoszszu Völgy Birtzén (sz); a Hoszszu Völgy bértze oldalán (sz). + *Ivókút*, 1761/1808: az Ivo kutnál (sz). + *Kecskés*, 1761/1808: a Ketskésenn (sz). + *Kenderföldek*. 1749: a Bodon terin a Kender földeken aloll a' Kender földekre rug véggel; 1761/1808: a' Kenderekre jároban (sz); A Kenderek Lábján (sz); Kender Föld a Falu végén. + *Képen*. 1761/1808: A'Thordai Határ széliben a Képen (sz)... Vicinus ab una a' Thordai Határ Domb. + *Képoldal*. 1761/1808: A' Kép Oldalonn (sz). 30. *Kerekborza—Chereborz* (volt sz, ma l. juhaklokkal). 31. *Kerekborza kúttya—Fîntîna d'in Chereborz* (kút). + *Kerek-erdő*. 1761/1808: a Kerek Erdő alatt (sz.) ... Vicinus ab una... egy árok. + *Kerek-tó*. 1738: Kerek tó. 32. *Keresztnél—La Cruče* (sz, keresztfa). 1894: A Keresztnél a Dombon tul (sz, k). 33. *Kereszt ucca—Strada Cruči* (a Kereszt út folytatása). 34. *Kereszt út—Drumu Cruči* (határút, a falu határán van egy kereszt az út mellett). 35. *Kerteknél—La Grăd'iń* (sz). 1761/1808: a Kert mellett (sz). + *Kertek megett*. 1761/1808: Kertek megett (sz) ... egy felöl a' kertek megett lévő Meszkő felé ki járo Ország uttya; A' Feljároban a Kert megett (sz). + *Két árok között*. 1761/1808: a' két Árok között (sz) vicinus ab una... a Patak. + *Két tó között*. 1761/1808: A' Két Tó között (sz); a két Tó között a nagy Tonál a végiben (sz). 36. *Királyerdő* (már csak az öregek ismerik e helynevet; hajdan kiterjedt erdőség volt a Muntye tetején, ma terméketlen köves legelő, bokros részekkel). 37. *Kilátókő* (szikla a Tordai hasadék bejáratánál). 38. *Kistó—Tău ăl Mńic* (tó helye, sz, l, ritkán gyül víz belé). 1781/1808: Tudgyuk, hogy vagyon ezen Falu határrán két Tó, egyik neveztetik kissebb Tónak, és az egész T:tt. Possessoratussal közös... + *Kopánd felé való forduló*. 1761/1808: A Koppánd felé valo Fordulora. 39. *Kopándi út—Drumu Copandului* (út, utca). + *Kosár-hely*. 1761/1808: a' Kosár hellyben (sz). + *Kovács kútja*. 1693: Kovats kuttya mellett (sz); 1761/1808: a' Kováts Kutra jaroban (sz) in Vicinitatibus ab una... a' Kováts kuttyára járo ösvény (sz). 40. *Kőbánya—Carieră d'e Pt'atră*. 41. *Kőbánya teteje—D'alu Carieri* (l, bokros hely). 41. *Kőköszt—Intr-a Pt'atră* (köves helye a Hasadék közelében). + *Körtvélyes fara*. 1761/1808: A Körtvéllyes Faronn (sz); A' Körtvéllyes faron (sz) + *Köszörűkő*. 1761/1808: a' Kőszörű kőnél (sz). + *Köves-domb*. 1761/1808: a Ravasz lyukban vicinus ab una a köves Domb. 42. *Köveskút / Kőkút—Fîntîna d'e Pt'atră*. 1749: a' Köves kutban al(ia)s Motsár teriben. + *Közép-szőlőhegy*. 1738: Közép-szőlőhegy végiben. 43. *Kukuló / Kakuk-falva—Cuculău*, házak, telkek, falurész egy dombon. 44. *Kútaknál—La Fîntîń / Fîntînele* (három kút volt itt, források). 45. *Lábasjuk / Oszlopos-barlang—Lăbăşuc* (barlang a Tordai-hasadék elején. + *Laposhegy*. 1749: Lapos hegyen (sz); 1761/1808: A Lapos hegyenn (sz); a' Laposs hegyen (sz). 46. *Lika higgya—Podu d'e la Lica* (híd a Szindi-patakon Duma Vasile Lica háza mellett). 47. *Magyar temető—T'emet'eu Unguresc*. 48. *Magyar templom—Beserica Ungurească)* (unitárius templom). 49. *Malom ucca—Strada K'eii* (utca, a Malom útja folytatása). 50. *Malom úttya—Drumu Mori* (út a Tordai-hasadék felé, ahol régen három malom működött). + *Márkuly kútja*. 1756: Rátz Markuly ház hellyet is tudom... a Szappanyozo patakra le járo ország uttya (szomszédgyában). Ezen jószágnak nap nyugot felöl valo Felső részén... egy kut is volt közel a határ szélihez, melly kutat is örökké Markully kuttyának hivtanak. 51. *Mészkő pataka—Părău Mischiului* (az Örökföldi-patak felső része). 52. *Mészkői út—Drumu Mischiului*. 1761/1808: a' Kertek megett lévő Mészkő felé járo Ország uttya; a' Tekenősben (sz) Vicinus ab una a Mészkőre jaro ut. 52. *Mócok úttya—Drumu Mocańilor* (a Peterdi út egy része, ahol régen a mócok jártak be Tordára). + *Mocsár tere*. 1749: a' Köves kutban al(ia)s Motsár teriben; 1761/1808: a Motsár terinn (sz). 53. *Muntya—Munt'e* (nagy terület, hegy, fennsík, l, írtás, bozotos, bokros hely; régebbi neve Kövesbérc és Királyerdő volt). + *Nádas*. 1804: A Nádason (sz). + *Nádastó bérce*. 1761/1808: A Nádas Tó bértzén (sz); A' Nádas Tó bértzenn (sz). 54. *Nagyhëgy—D'alu ăl Mare* (sz, terméketlen rész). 1749: a' Nagy hegyen (sz). 55. *Nagyhëgy alatt—Sup D'alu Mare* (sz). 1761/1808: A Nagy hegy alatt (sz); Törökbuza Föld a' nagy hegy alatt (sz). + *Nagyhegy-oldal*, 1761/1808: a' Nagy hegy Oldalon (sz). 56. *Nagytó—Tău ăl Mare* (kis tó, nagyobb mélyedésben, sokszor kiszárad). 1761/1808: A' Nagy Tó mellett (sz) Vicinus ab una a Tó a Hoszszu Völgy

Bértzén (sz); a Nagy Tóra jároban (sz); a két Tó között a nagy Tonál (sz); 1781/1808: Tudgyuk, hogy vagyon ezen Falu határrán két Tó... a' másik nagyobb Tónak, alias Egyház Tavának is, minthogy ennek egy része az Unitária Eklésia Földei véginn fekszik, s a Forrása is onnan származik, az okon praetendál az Ekklesia hozá, a benn lévő halokat is az Ekklesia hozatta belé, nem is szabad benn halászni Senkinek az Ekklesia híre nélkül. + *Nagytóra járó láb.* 1761/1808: A' Nagy Tóra járo Lábban (sz). 57. *Nyilakban.* 1761/1808: a Falu Nyilas Földei között a Faszujkás Földön (sz); a Teleken a Falu Nyilas Földei között; a Domoson a Falu Nyilas Földei között (sz); A' Nyilban (sz); Nyilas Torök buza Föld; 1804: A Nyilasa. Régebben a falu több határrészében is voltak ún. nyílföldek. 58. *Nyolcholdas—Opt Iugăre* (sz., Bors Mihály nagy tagja volt). + *Oldal.* 1761/1808: az Oldal után (sz) Vicinus ab una a Turba járo ut. + *Oldal út.* 1761/1808: az Oldal utnál (sz) Vicinus ab una... a Tora jaro Ut, ab altera a Falu közönséges Marha legelője. + *Oldal út teteje.* 1761/1808: Az Oldalut tetején (sz) Vicinus ab una a Tur felé járo Ország uttya. 59. *Ökrök kúttya—Fintîna Boilor* (itató). + *Őri út.* 1761/1808: a Szindi Széna Fűbenn az Őri Utnál az Eszak oldalban (sz); 1749: a Boldutzíban az Őri ut mellett lévő Rét. 60. *Örökföldek—Rufed'e / Rufed'ea* (sz. terméketlen résszel). 1761/1808: az Örök Földekben (sz). 61. *Örökföldi patak—Pârâ Rufed'i / Pârâu Rufezi* (más néven Párdé patakának is nevezik, mivel annak egy része). + *Padoldal.* 1761/1808: a Pad oldalon: A' Pad Oldalon (sz). 62. *Párdé—Pord'eu* (sz. régi faluhely s kis római település helye). 1291: Pordoy; 1761/1808: A' Pardénn; a Pardébann (sz). + *Párdé felé való forduló.* 1761/1808: a Pardé felől valo Fordulora vagy Mészkő felé valo Fordulora. + *Pecsenyés-lyuk.* 1749: A Petsenyés juk alatt bokros a' Tordai Határ szélben gjakor fűz helleyn (sz). 63. *Emlékmű higgya—Podu d'ingă Monument.* 64. *Peterdi út—Drumu la Petreș'.* 1693: vagyon egy darab Erdő az Peterdre menő ut mellett; 1761/1808: a Damos nevü hellyben szomszédgya egy felől s' Peterd felé jaro orszag Uttya. + *Rakottyás-patak.* 1761/1808: a' Rakottyás Patak mellett (sz). 65. *Ravasz / Ravaszjuk—Raus* (sz, l). 1781/1808: A' ravasz Lyukon (sz), a ravasz lyuknál (sz) vicinus ab una a köves Domb. 66. *Ravaszjuk alatt—Raus* (sz). 1781/1808: A' ravasz Lyuk alatt (sz). 67. *Ravaszjuk ódala—Coasta Rausului* (sz). 1761/1808: a Ravasz lyuk Oldalán (sz). 68. *Régi templom—Beserica Vek'e* (régi román falemplom). 69. *Rét úttya—Drumu Ritului* (út). + *Révpart.* 1761/1808: A rév Partnál (sz). + *Révpatak.* 1749: A Rév patak mellett (sz). 70. *Rét—Rîturi* (k). 1749: a' Boldutziban az Őri ut mellett lévő Rét. 71. *Rét úttya—Drumu Ritului* (út). 72. *Román temető—T'emet'eu Românesc.* 73. *Román templom—Beserica Nouă* (új román templom). 74. *Sandi kúttya—Fintîna lui Șoand'i* (a régi Sándor család nevét őrzi). 75. *Sándor hëgye—Dîmbu lui Șandor* (kis domb a falu északkeleti részén). 1741: Az Sandor hegye vegiben vagyon edgy darab hely, holott vagyon fejer föld, melyet az fazakasok hordanak, advan edgy ló terek földert den. 3, két lovú vagy ökrű szekertől den 7, négy lovú vagy ökrű szekertől den. 14, az helybeliek szabadon élik. 76. *Simakő—Colțu Net'ed* (egyenes szikla, tetején kereszttel a Tordai-hasadék szélén). 77. *Sikátor—Șicator* (utcácska). 78. *Strek—Strec* (keskenyvasút pályája). 79. *Szakadás—Săcădaș* (sz, csak egy kis része tartozik Szindhez). + *Szánom útja.* 1781/1808: a Boso tallo vicinus ab una a Szánom uttya. 80. *Szappanyozó—Sopoñița* (forrás, vize lágy). 1756: a Szappanyozo kutra lejáro Uttzában. 81. *Szappanyozó-patak—Pârâu Sopoñiți* (kis p). 1756: Rátz Márkuly ház hellet is tudom... a Szappanyozo patakra le járo ország uttya (szomszédgyában). + *Szárhely.* 1749: Szárhellyb(en) egy darab kerek erdő alol a' Falu erdeje s fellyül... a Falu erdeje. 82. *Szárasztó—Tău ăl Săc* (k, nádas is, víz csak esőzéskor gyűl ide). + *Szászhegydomb.* 1761/1808: a' Szász hegy Domb oldalon (sz); A' Szász hegy Dombnak a végiben (sz); A Szász hegy Domb oldalánn (sz). + *Szege mája.* 1761/1808: a Szege Málában (sz). + *Széles-kopár.* 1749: a második darab erdő a széles kopár alol (sz); A széles Kopárb(an) Tordas nevezett alatt levő erdő veszszős... + *Szentmihályi út.* 1693: Sz. Mihály falvara menő uton. 83. *Szilas—Sîleș / Sîlaș* (sz, uradalmi nagy tag volt). 1749: a' Szilasb(an); a Szilasán (sz). 84. *Szilvás—Pruñișt'e* (volt uradalmi gyümölcsös, ma falurész, házakkal, kertekkel). 1761/1808: A' Szilvasonn (sz). 85. *Szindi hëgy—D'alu Sîndului* (l). 86. *Szinpi-patak—Valea Sîndului* (p). 1761/1808: A' Szindi Patak mellett (sz); a' Patak mellett Vicinus ab una a Szindi Patak (sz). 87. *Szindi szegelet—Colțu Sîndului* (a Tordai-hasadék szélén sziklabeugrás, itt fordul a szindi határ). + *Szindi szénafű.* 1761/1808: a Szindi Széna Fűbenn az Őri Utnál az Eszak Oldalban (sz). 88. *Szindi völgy—Pă Vale,* a Szindi pataknak völgye, sz).

1761/1808: a Thordai Határ Szélben a Szindi Völgybenn (k.); a Szindi völgyben a' Patak mellett (sz). 89. *Szőlőhëgy—Sulihed'u* (l, volt szőlőhegy). 1761/1808: A Szëllő Hegynek Also részin éppen a gyepű mellett (szö). 90. *Szőlők—Pă Ji* (szőlős oldal). 91. *Sztrezsáné réttye—Ritu Străjoaii* (k), Butyka Teréz [becenevén Trézsi] tulajdona volt). 92. *Tekenyős—Tek'eńiş* (sz, domb). 1761/1808: A Tekenőzőn (sz); A Tekenősőn az Ut mellett; a' Tekenősen (sz) Vicinus ab una a Meszkőre járo ut; A Tekenősben (sz). 93. *Tekenyős-tető—Tek'eńiş*, sz.; 1761/1808: a Tekenős Csupon (sz). 94. *Tekenyős-âja—Supt Tek'eńiş* (sz). 1761/1808; A Tekenős alatt (sz). + *Telek*. 1761/1808: a Teleken (sz) a Falu Nyilas Földei között. 95. *Temető—T'emet'eu*, újabban *Cimitir*, 1693: vagyon egy To Ecclesiaje az Temető mellett; 1761/1808: A Temetőben; a Temető Faronn (sz). + *Temető-oldal*. 1761/1808: a Temető oldalon (sz). 96. *Templom kertye—Grăd'ina Beseríči* (templom körüli kert). 97. *Tér / Asó-tér—Şăsu / Pă Şăs* (l, sz). 1761/1808 a Terenn (sz.0; 1749: a' téren. + *Tér-csere*. 1693: falu erdeje mellyet Tér cserenek hinak; 1761/1808: Vagyon egy darab Erdő az Peterdre menő ut mellett, mas felől falu erdeje mellyet Tér cserenek hinak. 98. *Tó gödre—Groapa Tăului* (sz). 99. *Tó hëgye—D'alu Tăului* (sz). + *Tó mellett*. 1794: a Tó mellett (sz); 1761/1808: a tó mellett az Oldalon. + *Tóra járóban*. 1761/1848: a Tora járobann (sz). + *Tordai határdomb*. 1761/1808: a képen Vicinus ab una Thordai Határ Domb. + *Tordai határszél*. 1761/1808: A' Thordai Határ széliben a képen (sz.); a Thordai Határ Szélben a Szindi Völgyben (k). + *Tordas*. 1749: A' széles Kopárb(an) Tordas nevezett alatt lévő erdő Veszszős. 100. *Tó vőggye—Val'a Tăului*. (p, k). + *Törökbúzás felé járóban*, 1761/1808: A Tőrőkbuzás felé járobann (sz). 101. *Turi út—Drumu Turului*. 1761/1808: az Oldal utánn a vicinus ab una a Turba járo ut; Az Oldalut tetején Vicinus ab una a Tur felé járo Ország uttya; a Damosban Vicinus ab una a Turba járo ország uttya (k). 102. *Újfalu—Satu Nou* (falurész, a II. világháború után épült). + *Unitárius eklézsia földje*. 1761/1808: Az egyház bérce oldalában Vicinus ab una az Unitaria Ecclesia föld (sz). + *Unoka-rét*. 1749: az Unoka Rétit Tot János(si)k Attya birta. 103. *Vápa—Vapa* (gödör, völgy, erdő). 104. *Vápa kuttya—La Halaul'e d'in Gura Văpt'i* (l, forrás, vályuk). 105. *Vápa pataka—Părău Văpt'i* (p). 106. *Vápa szája—Gura Văpt'i* (l, bokros, bozotos rész). + *Vápa vége*. 1761/1808: a Vápa végibenn (sz) vicinus ab una... a Falu közönséges Marha legelő helye. 107. *Völgyi út—Drumu pă Vale*, 108. *Vőgyközt—Intre Văi* (sz).

JANITSEK JENŐ

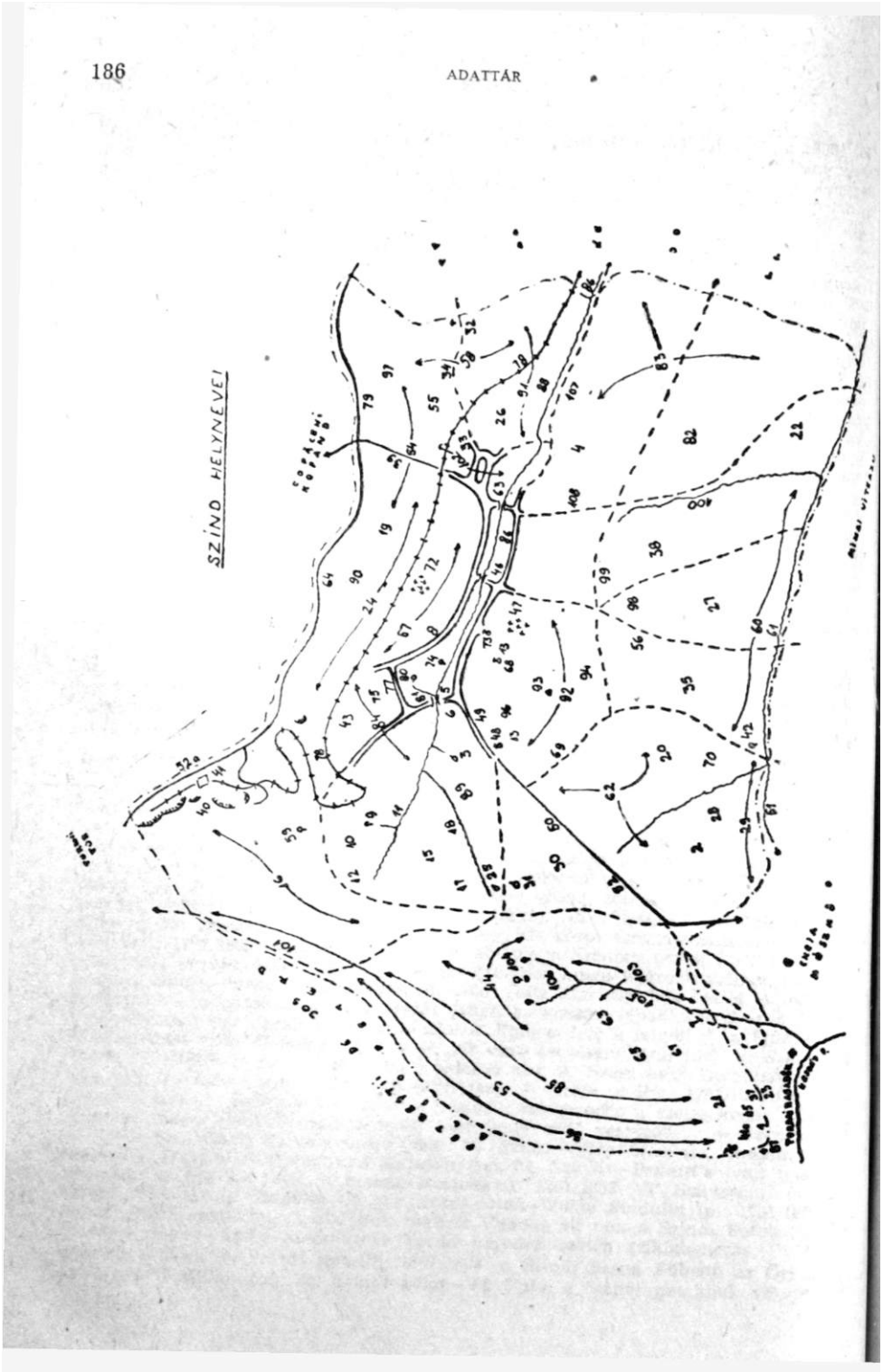
SZÍNÓ HELYNEVEI

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXXI. évf. 1987. 2. szám

SZEMLE

Néphagyományok új környezetben

Tanulmányok a folklorizmus köréből. Szerkesztette Bíró Zoltán, Gagyi József és Péntek János. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1987. 246. l.

A kötet tanulmányainak fő érdekessége az a mód, ahogyan a folklórelemeket befogadó, a maga előfeltételei szerint átformáló kulturális közeget diagnosztizálják, ha közvetetten, a végszó, vagy akár a végig nem vitt, csupán az irányt jelző dedukció erejéig is. A megírás ideje, a divathullámnak a szerkesztők által is jelzett „lefutása" sok mindent előlegez a szkeptikus elemző szerepéből: a valamikor ígéretes kezdetnek mutatkozó korszak folklór-ápoló gyakorlatában mutatják ki a tömegkommunikációra és az értelmiségi utópiákra jellemző ideológiaképzésnek és a tömegtermelésnek a látszatmechanizmusait, amelyeknek csupán a regionális jelleg kölcsönöz (időnként) némi különlegesebb ízt.

Ha a konjunktúra éveiben jelent volna meg a könyv, akkor Kasszandra-jóslatként ugyan, de a saját maga elemezte összképbe valahogyan beilleszkedett volna. Így utólag viszont az elemző és ítélkező magatartáshoz mintha még egyfajta önkínzás is hozzáadódnék: a mélystruktúra ellentmondásai és hiányai (üres halmazai) a konjunktúra viszonylag gazdag és komplex felülete mögött rejtőztek, míg a jelen állapot harmonikusnak csak annyiban nevezhető, hogy a felületen is az értékvesztés, ha nem a teljes értékhiány uralkodik, amit hiba lenne csak a divathullám mélypontjával magyarázni.

A rendszerszerűség irányába mutató feltérképezés mellett a könyv elsődleges feladata mégis a folklorizmus térben és időben behatárolt folyamatának feltárása.

A tanulmánygyűjtemény a szerzők válaszadási kísérleteinek dokumentuma (is), a népi kultúra funkcióváltásakor felmerülő kérdésekre. A hagyományos folklorisztikai módszerek helyett az etnoszemiotika—etnoszociológia felől közelednek tárgyukhoz. Ez elsősorban a kölcsönhatási folyamatok megragadásában segít, amellett, hogy viszonylagos előítéletmentességet biztosít a korábbi, ideologikus elemekkel és tabukkal telített kutatói attitűd helyett. A kötet demitizáló törekvéseit már csak ezért is úttörőnek kell tekinteni.

Az írások többsége a modernebb mikroszociológiai-szociálpszichológiai szemlélet szerint a kutató közvetlen megfigyeléseiből indul ki. Modernsége mellett ez a szemlélet két szempontból is reakciót jelent a még mindig uralkodó látásmód ellenében: már a módszerbeli kontraszt révén leleplezi a rituális beszédmód (globális voltukban) elmosódó kategóriáit, az általánossal való helyettesítés Bíró Zoltán megfigyelte gyakorlatát. Másodsorban a reprezentációs gesztusoknak nem manifeszt vagy félreérthetetlenül sugallt intencionális üzenete, hanem latens, tapintatosan elhallgatott vonásai kerülnek elemzésre. A második rész szövegeiben az elméleti iskolázottságú megfigyelő például különböző rendezvények leírásában szó szerint megjeleníti az interakciók kulisszáit, rendezői utasításait, a rítusok dramaturgiai kényszerét (vö. Gagyi József, *Egy műfaj születése).* Az összkép mintegy az elmélet eleven működési modelljét, testet öltött ideáltípusát képviseli, ami a legújabb, amit egy kutató a vizsgált jelenségtől elvárhat. Igaz, a kiválasztott tárgy a maga regionalitásában (és elszigeteltségében) eleve példaszerű, szinte preformáltan kínálja elemzésre magát.

A könyv első részében az elméleti igényű előkészítés a meg-megfigyelés státusából, az interakció-központúságból és a „tiszta" elmélet viszonylagos hazai gyökértelenségéből következően inkább középfajúnak nevezhető. Bíró Zoltán az *Egy új szempont esélyei* című írásban a folklorizmus-folyamat négy típusát különbözteti meg a kölcsönhatási területtől és az integrált elemek új funkciójától függően. Fontos (új) szempontot jelent a legtöbbet vizsgált művészi és reprezentációs folklorizmus mellett a tudományos és a mindennapi folyamatok bekapcsolása.

A tudományos folklorizmus terminusának bevezetése azért figyelemre méltó, mivel lehetővé teszi annak a latens ellentmondásnak a feltárását, amely a folkloristák (időnként árkádiai vonásokat mutató) folklór-képe és a tudományos praxis elidegenítő hatása között feszül. Tudatosul, hogy a folklórelemek, mint akármelyik más kód (és a benne tartalmazott világkép) számára bármilyen kontextusváltás

elidegenítés, mivel éppen a folklór mint struktúra integritása értékelődik át. Ráadásul ezek a felismerések nemcsak a „magában" vett tudományos gyakorlatot érintik, hanem a helyi sajátosságokhoz hozzátartozik az, hogy a reprezentációs alkalmak szürke eminenciása a szakértő (volt), más kulturális eseményekhez mérten aránytalanul fontos szerepkört töltve be. A tanulmányok szerepleírásai szerint a szakértő és a tömegkommunikációs szakember jelenléte egyértelműen manipulatív mozzanatot tartalmaz. Egyúttal az egész időszak rejtett válságaira utalhat az, hogy a spontaneitás látszatának fenntartásához ekkora többletbefektetésre volt szükség.

Szigorúan szemiotikai szempontból elsősorban az egyes elemek erőteljes szemiotizációja regisztrálható. A „másik" kultúrába átkerülve többletjelentésre tesznek szert, szinekdoché-szerűen jelölik a népi kultúra egészét, miközben elveszítik eredeti struktúrájukban betöltött funkció-jelentésüket. A tranzakció végösszege ilyenformán zéró, csakhogy ezt az integráció haszonélvezői kevéssé hajlandóak felismerni. Eközben a folklórelemek maradvány-struktúrája erősen eltolódott a reprezentativitás irányába, illetve ez a mozzanat a többi területen is eluralkodott, arról nem beszélve, hogy a reprezentációs alkalmak (fesztiválok, vásárok, tv-közvetítések) jelentették a népi kultúra és az általa jelölt értékek apoteózisát.

A jelfolyamat elvont képletének megragadása után az egyes szövegek ugyanazt járják ismét körül: a főmotívum kimondatlanul ott kísért a leírásokban is. Majd minden szöveg ugyanarra a következtetésre jut, és nagyjából ugyanazzal az apparátussal próbál válaszolni. Egy ilyen összeforrott szerzői közösségnél és egységes szerkesztői koncepciónál ez valóban redundáns.

A szemiotikai változások szociológiai/szociálpszichológiai okaira is fény derül, amellett, hogy ez a problémakör igen összetett, és a romániai magyar kultúra differenciálatlansága a folklórhoz való viszonyulásban is megmutatkozik (talán az elit- és a tömegjelenségek együttléte, a disztingválástól való félelem a legszembetűnőbb). A jelfolyamat szociologizáló-pragmatikai velejárói szerint a tradicionális kultúra egyes elemei a befogadó kultúra reprezentációs eszközeivé válnak a tömegkommunikációs eszközöknek, a szakértői rétegnek, a romániai magyar értelmiség szerepkonfliktusainak és orientációs problémáinak, és végül a városiasodás értékzavarainak köszönhetően. A reprezentációs mozzanat hipertrófiája nem kis mértékben tulajdonítható a közeg törvényszerűségeinek és az értékzavarok túlkompenzációjának.

Az „autentikus" (archetipikus...) folklóralkotások mintájára, de új módon előállított és forgalmazott tárgyi kultúrára elsősorban az áru-jelleg a jellemző, az eltömegesedés minden tünetével, például a felület-kiképzés eladásra, fogyasztásra serkentő kulcsingereivel egyetemben, jegyzi meg Bíró Zoltán *Az eladhatóság vonzásában* című írásban. A táncház-jelenség elemzésekor viszont éppen a rejtett elit vonások kerülnek felszínre; a leírásban a hangsúly a magatartás- és öltözködésbeli rítusok presztízsértékére kerül. A szöveg egyben a választott módszer hiányosságait is felfedi: a partikuláris tapasztalatok felmérésén, elméleti magyarázatán túl úgy általánosít, hogy ezzel tagadja más tájegységek gyakorlatának a tanulságait. A partikuláris tényen túl ez annyiban releváns, hogy elárulja a megfigyeléses módszer csapdáit, a túláltalánosítást és a hagyományos a priori kategóriák nem eléggé tisztázott újra-alkalmazását. *A folklorizmus hátteréről* című írásban például Bíró és Gagyi utal a vizsgált tájegység folklorizmus-gyakorlatának feltételeire: a folklórelemek (és az általuk igért identifikációs lehetőség) választását területi-adminisztratív intézkedések segítették. Ennek az oligarchikus mintákkal átszőtt autonómiának köszönhetően az adott tájegység szinte a folklorizmus ideáltípusát képviselheti a kutató számára, viszont éppen kivételes státusánál fogva nem lehet minden vonását a többi tájegységre vagy a romániai magyar kultúra egészére nézve érvényesnek tekinteni.

A folklorizmus kulturális jelentésének paradoxonát nemcsak reprezentáció és árutermelés ellentéte jellemzi, habár a maga nemében ez is eléggé groteszk. A rituális beszédtevékenység egyik meghatározó jegye az, hogy éppen a kimondás révén hozzuk létre a jelölt dolgot, ez egy kultúra életében a lehető legtermészetesebb: a mindennapok vagy a „modern" kultúra kijelentéseinek is sajátja. A szerzők abban látják az erre ráépülő újabb (és veszélyesebb) paradoxont, hogy „ezek" a rituális kijelentések pusztán az alkalomhoz kötődtek, nem a mindennapi tudatban latensen meglevőt fejezték ki, hanem olyasvalamit, ami kétszeresen is kultu-

rális fikciónak számított, és jórészt herderiánus értelmiségi utópiákból, Árkádia-mítoszokból származott.

A rituális jelhasználati mód azzal járt, hogy a kulturális fikció csak elvont azonosulási késztetéseket nyújtott. A felkínált cselekvésminták kimerültek tehát a puszta jelenlétben, az ének- és tánctanulásban, a vásárlásban. A mérleg ilyenformán negatív, különösen ha (netán oksági) összefüggést tételezünk fel a jelen állapot fatalizmusa és a valamikori identitásminták reprezentációs jellege között.

Ezen a ponton a szerzők csupán utalnak a folklorizmus tágabb tér- és időbeli kereteire, eszmetörténeti feltételeire, a befogadó társadalom alternatívákat tagadó értékrendjére: korlátait maguk szabják meg.

A szándékokra visszatérve: a szerkesztők maguk szabták meg vállalkozásuk kereteit, és feltehetően vállalják a kötet ebből eredő finalitáshiányát is. Akár ha szemiotikai tételek formájában is, a tágabb kereteket ismertetve a megfigyelt anyag nagyobb mélységre tett volna szert, a jelentő-jelentett viszony újabb vonatkozásai tárultak volna fel, hogyha az idioszinkrázia is meghatározottságnak/végeredménynek minősül. Igaz, ezeket a megjegyzéseket éppen a problémáknak a szerkesztők megjósolta továbbgondolása tette lehetővé, és ebben a tekintetben a könyv tulajdonképpen elérte célját.

BENDE-FARKAS ÁGNES

Research in Text Connexity and Text Coherence: A Survey

Edited by Michel Charolles, János S. Petőfi and Emel Sözer. Helmut Buske Verlag. Hamburg, 1986. 397 l.

Mint oly sok más új tudomány, a szövegnyelvészet sem egységes, sőt egy-egy országon belül is egyetemek és kutatóközpontok szerint elkülöníthető változatai vannak eltérő előzményekkel, más célokkal és nagy mértékben különböző fogalmi rendszerrel és terminológiával. Különösen nagyok az eltérések a szövegnyelvészet alapfogalmainak (pl. a szövegnek, a szövegkohéziónak) a megítélésében. Mindezt egy meglehetősen nagy és gazdag szakirodalom jelzi, amelynek áttekintése szinte lehetetlen feladat.

Sokat segíthetnek a tájékozódásban a kisebb-nagyobb bibliográfiák és a jó áttekintést nyújtó összegezések (mint amilyen például Petőfi S. János szintézise, *Report: European research in semiotic textology. A historical, thematic, and bibliographical guide.* Folia Linguistica, 20, 1986), és nagyon hasznosak az olyan tanulmánykötetek, amelyek a leginkább vitatott kérdésekre adott feleleteket összegezik (pl. Petőfi (szerk.): *Text vs sentence. Basic questions of text linguistics.* Hamburg, 1979 és folytatása, az 1981-ben megjelent kötet) vagy amelyek a különböző országokban folyó vizsgálatokról tájékoztatnak (pl. Dressler (szerk.): *Current trends in textlinguistics.* Berlin—New York, 1978). Ahogy újabban a legfontosabb szövegminőség, a kohézió divatos téma lett a szövegnyelvészetben, érthető, hogy hasonló természetű összegezések tárgyaként szerepel (pl. Sözer (szerk.): *Text connexity, text coherence. Aspects, methods, results.* Hamburg, 1985; ismertetését l. NyIrK. XXXI [1987], 1). Ezek sorába tartozik ismertetendő kötetünk is.

Tartalma címéből csak részben következik. Témaköre a szövegkohézió kutatásában elért eredmények számbavétele országok vagy nyelvterületek szerinti szintézisekben: 15 tanulmány 11 ország eredményeit összegezi. Földrajzi megoszlásuk a következő (a tanulmányok sorrendjében): francia (5 tanulmány), svájci francia, román, norvég, dán, svéd, szlovák, szovjet, finn, japán, izraeli. Egyik-másik esetben a szerzők kitágították az összegezések körét, nemcsak a kohézióról, hanem a szóban forgó ország nyelvtudományában folyó szövegnyelvészeti kutatásokról írtak. Különben több esetben is a szintézisek történeti jellegűek.

A franciaországi kutatásokról szóló tanulmányok közül a legátfogóbb a Charolles-é *(Le problème de la cohérence dans les études françaises sur le discours durant la période 1965—1975).* Négy fő tendenciát különít el: (1) a nyelvi megnyilatkozásnak (francia *énonciation,* angol *utterance)* Benveniste és Jakobson né-

zeteitől ösztönzött vizsgálata, (2) a Harristől származó beszédműszintaxis (szöveg-szintaxis)-kutatások, (3) a szövegnek Pêcheux-től kifejlesztett automatikus elemzése, (4) Greimas és tanítványai munkássága. Mindegyik irányzat esetében a szerző számba veszi a szövegkohézióra vonatkozó felfogásokat.

Szélesebb ható köre nyilván a negyediknek van. Mint tudjuk, Greimasnál a szövegkohézió lényegében sajátos kategóriájával, a izotópiával azonosítható. Ennek ugyan nincs egységes értelmezése sem Greimasnál, sem pedig tanítványainál, de szinte valamennyi értelmezésben közös pont az, hogy az izotópia bizonyos nyelvi egységek (pl. szavak, lexémák, magasabb szinten klasszémák) ismétlődése. Greimas még arra is utal, hogy végső fokon az izotópia teszi olvashatóvá, érthetővé, értelmezhetővé a szöveget. Egy szöveg olvasása ugyanis nem más, mint az ún. diszkurzív izotópiák kiválasztása. Az izotópia különböző tartalmú és szintű nyelvi elemeknek lehet a foglalata. Rastier három változatát különíti el: klasszématikus (a szókészlet szemantikai alkotóelemeinek szintaktikai szerveződése), szemiológiai (ezt a nem hierarchizált egységeknek szemantikai osztályokba való újracsoportosítása alkotja) és metaforikus (ami a két előzőt mint vízszintes irányú szövegszerveződést függőlegesen köti össze újra). Jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az izotópia mint elv, mint egyféle szövegszervezési principium is hat (l'isotopie comme principle).

A francia nyelvtudományra vonatkozó többi tanulmányt a témakörök megjelölésével csak felsoroljuk: a beszédműelemzés és a szövegmorfológia (a *morfológia* itt a természettudományokban elterjedt értelmezésben szerepel, l. pl. növénymorfológia; Lecomte — Marandin: *Analyse du discours et morphologie discursive*), koreferencia és tematikai konnexitás a szövegben (Combettes, *Coréférence et connexité thématique dans le discours*), koherencia és kohézió — a francia kísérleti lélektani munkák számbavétele (Fayol, *Cohérence et cohésion: une revue des travaux français de psychologie experimentale*), mikroszemantika és szövegszerűség (Rastier, *Microsémantique et textualité*), valamint szöveg és beszédmű — a svájci francia kutatások áttekintése (Velez—Serrano, *Texte et discours: Aperçu des recherches en Suisse française*).

A román nyelvtudományi kutatásokról Elena Dragoş ír. Szintézise *(Cohesion and coherence in Romanian linguistics: A historical survey)* tudománytörténeti számbavétele az idetartozó vizsgálatoknak. Legkorábbi előzménynek J. Byck stilisztikai tanulmányát (*La répétition en roumain*, 1934) és N. J. Barbu mondattani munkáját (*Sintaxa limbii române după metoda istorico-stilistică*, 1944) tekinti. Tényleges kezdeményezésként Tudor Vianu stilisztikai tanulmányát *(Contexte legate şi nelegate din punct de vedere lingvistic*, 1956) említi. Elméleti szempontból a legjelentősebbnek Em. Vasiliu tanulmányát (*On some meanings on 'coherence'*, 1979) tartja. Sajátos vonásként emelhetjük ki a matematikai nyelvészetet képviselő S. Marcus felfogását, aki a gráfelmélet alapján két fogalmat, a kohéziót és a koherenciát különíti el. Ha a függőségi viszony inkább mondattani, mint szemantikai, akkor kohézióról, ha pedig szemantikai, akkor koherenciáról beszélhetünk (*Textual cohesion and textual coherence*). Egy másik érdekes véleményt Daniela Roventa-Frumuşani-nak a tudományos nyelvezet (szöveg) kohéziós viszonyairól szóló tanulmányából idézhetünk *(Remarques sur la cohérence dans le discours scientifique)*. A szerző lexikológiai és grammatikai koherenciát különít el. Elena Dragoş szintézisének nagy érdeme, hogy vizsgálatait széles területre terjeszti ki, és hogy az előzményeket, azokat a korai véleményeket is idevonja, amelyek megelőzik a szövegnyelvészet kialakulását.

A skandináv országok nyelvtudományát bemutató tanulmányok (Fossestøl: *Norwegian studies in connexity*, Jakobsen — Olsen, *Die Textlinguistik in Dänemark*, Lönngren, *Text linguistics in Sweden*) közül a norvég nyelvtudományról szólót emeljük ki mindenekelőtt azért, mert a tényleges témáról, a kohézióról tulajdonképpen csak ez szól, a másik kettő tárgya általában a szövegnyelvészeti kutatások. A norvég szerző szintéziséből megtudjuk, hogy az idetartozó vizsgálatok meglehetősen szerteágazóak. A leginkább elméleti jellegű Vannebo tanulmánya (*Tid og tekst* [Idő és szöveg]), amelynek témája a szöveg időre való vonatkozásához és időszerkezetéhez kötődő időkohézió. Tanulságos Frethein tanulmánya is, amelyben a szerző a szöveg tartalmi szintjéhez kapcsolódó fókuszkohézióról értekezik *(When topic and focus coincide)*. Ugyanő a norvég nyelv hanglejtés-sémáit a szövegkohézió szempontjából tárgyalja *(Norwegian intonation patterns in discourse perspec-*

tive). Ehhez hasonló témájú a dán szövegnyelvészeti dolgozatok közül a Thorsené (*Intonation and text in Standard Danish*). Mindkettő a kohézió egy fontos, de világviszonylatban is eléggé elhanyagolt kérdését, a hanglejtés szerepét taglalja. A kérdés elhanyagoltsága annál is inkább meglepő, mert amint a svéd Lönngren bibliográfiájából is kiderül, korai kezdeményezések sem ismeretlenek (Kinnander 1959 megjelent dolgozatára gondolok, amelyet szerzője kohézióanalízisnek tekint, és a vizsgálat egyik tárgya a ritmus).

Hosszú, részletező szintézis Herbert Jelitte tanulmánya a szovjet nyelvtudományban folyó kohéziókutatásokról (*Die Textkohärenz als Forschungsgegenstandder sowjetischen Textlinguistik*). Ahogy a szerző is írja, a jelen gazdag és változatos kutatásai gazdag előzményekből nőnek ki. A vizsgálatok középpontjában a kohézió-fajták és a kohézió-eszközök állnak, de természetesen maga a kohéziófogalom, továbbá a kohéziófokozatok kérdése sem mellőzött téma. A kohézióeszközök közül különös népszerűségnek örvend az ismétlés s a helyettesítés. Sajátosnak tekintjük, hogy nagyon gyakran a szövegkohéziót bizonyos szövegkategóriákhoz kötik, mint amilyen például a szövegegész, az egységesség, integráció és lezártság, informativitás, linearitás, tagoltság. Ehhez hasonló eljárás (és egyben fontos kutatási elv) a kohézió és a szövegtípusok összekapcsolása. A szépirodalmi, elsősorban a próza mellett főleg a tudományos és publicisztikai szövegekkel, valamint a dialógussal foglalkoznak. A *kohézió* műszó mellett gyakran fordul elő a *koherens szöveg* mint gondolati tevékenység vagy beszédtett, aminek külső, szövegen kívüli és belső jegyei vannak. Ez utóbbihoz tartalmi, műfaji, típusbeli és stilisztikai sajátosságok tartoznak.

A finn nyelvtudományban elért eredmények közül sajátos a finn filozófus, Hintikka játékelméletére alapozó Carlson felfogása, amely szerint egy szöveg akkor tekinthető koherensnek, ha jól szerkesztett dialógusjátékká fejleszthető (*Dialogue Games: An approach to discourse analysis*). A japán kutatások sajátos vonásai művelődési hagyományokkal hozhatók összefüggésbe. Makino szerint a szövegbeli ismétlések, valamint az ismétlések szabályai olyan művelődési sajátosságoknak felelnek meg, mint amilyen például az Ikebana virágkultusz, azaz a természetben megfigyelhető ismétlések, valamint az aszimmetria elve érvényesül (*Grammatik der Wiederholung — eine Kontrastierung zwischen dem Japanischen und dem Englischen*). Izraelben az elméleti jellegű tanulmányokban a szóban forgó szövegjelenség kétféle szemlélete különíthető el: a kohézió mint metodológiai és mint elméleti fogalom.

Az ismertetett kötet megfelel az elvárásoknak. Jó áttekintést nyújt a különböző országokban folyó kutatásokról — és amire felfigyelhettünk — a vizsgálatok sajátos vonásairól is.

SZABÓ ZOLTÁN

Analize de texte poetice

Antologie. Coordonator acad. I. Coteanu. Editura Academiei Republicii Socialiste România. Bucureşti, 1986. 296 l.

Az irodalmi alkotás megközelítésében újabban egyre nagyobb hangsúlyt kap az a tény, hogy az irodalmi mű nyelvi képződmény. Ebből természetszerűen következik az az igény, hogy elemzői is elsősorban nyelvészeti törvényszerűségekkel magyarázzák működését, hatását, értékét. A hazai műelemző irodalomban azért számít eseménynek a I.Coteanu szerkesztette műelemző kötet, mert benne az esztétikum mint nyelvi probléma kerül előtérbe.

A bevezető tanulmány szilárd elméleti alapvetést nyújt. Szembeszökő a szöveg — olvasó viszony középpontba helyezése. Műbefogadáskor az olvasó kap egy szöveget, amely funkciótól irányítottan strukturált, és nyitott rendszerével innovációs tevékenységre készteti a befogadót. A műértelmezés szubjektív eleme, olvasóspecifikus jellege eloszlatja a véglegesen értelmezett mű illúzióját. Az előszóban körvonalazott tudományos paradigma többletet jelent a hagyományos funkcionális szemlélethez képest: konkretizálja a mű pragmatikai aspektusát, magyarázatot ad az érvényesség kérdésére és olvasáspedagógiai távlatai is biztatóak.

Az antológia harmincöt műelemzést tartalmaz tizennyolc szerző tollából. A szerkesztő nemcsak a szakfolyóiratokban megjelent idevágó anyagnak a legjavát gyűjtötte egybe, a kötetnek mintegy egyharmadát a Bukaresti Tudományegyetem poétika körében bemutatott, most először közreadott tanulmányok alkotják, amelyeknek szerzői tudatosan vállalják a különféle műelemző módszerek kipróbálását. Különösen tanulságos az a szerkesztői elgondolás, amely ugyanannak a műnek más-más nézőpontú megközelítését szembesíti egymással, természetesen megengedve az eltérő olvasatokat is. T. Arghezi Morgenstimmungja például az egyik olvasat szerint szerelmes versként, a másik értelmezésben pedig ars poetica jellegű költeményként áll előttünk.

Metodológiai szempontból is izgalmasak a szerzőktől szövegközi vizsgálatnak nevezett párhuzamos elemzések, valamint Ştefan Aug. Doinaş érdekes írása egyik balladájának alkotáslélektani hátteréről.

A műelemzőket lényegében azonos törekvés és szándék vezérli: megkeresni, föltárni, tudatosítani azokat a törvényszerűségeket, amelyek a tükrözött valóságot és a művész valósághoz való viszonyát lírai műalkotássá, esztétikai képződménnyé érlelik. Megejtő az elemzési eljárások változatossága: a strukturalizmus, a szemiotika, a szemantika, a szövegnyelvészet és a generatív grammatika elemzési módszerei egyaránt föllelhetők. Minden műelemzés valamely nézőpontból történik. A szempontok, a megközelítések sokaságát illetőleg egy-egy vers összes építőelemének részletes elemzését lehetetlen megvalósítani. Még a komplexitás igényével föllépő elemzések is (pl. Macedonski: Rondelul pagodei, Blaga: Noapte la mare, Stănescu: În dulcele stil clasic) az adott mű átvilágításához szükséges alapszempontot helyezik előtérbe. Nagyon sok függ attól, hogy az elemzők meglelik-e a mű formaalkotó elvét képező aspektust. Ezt a szervező elvet, a mű egyediségétől függően, hol a prozódiai struktúrában vélik megtalálni (I. M. Neț, G. I. Tohănescu, M. Pop), hol a mű lexikai-tematikai rétegében (R. Mihăilescu, S. Vultur, C. Tabarcea), gyakran boncolják a versszerkezetet, versépítést, (Al. Tudorică, C. Tabarcea, M. Pop), a motívumokat, emblémákat, archetípusokat (M. Neț), de az elemzések túlnyomó többségét a szövegszemantikai aspektus uralja (M. Runcan, D. Radu, D. Manea stb.).

Néha az olvasónak az a benyomása támad, hogy egy-egy elemzés azért sikerült kevésbé, mert a mű tényleges rendezőelve nem tárult fel az elemzőnek. Persze ez csak benyomás marad mindaddig, amíg egy másik, az adekvát nézőpontból megvalósult műelemzéssel szembesítjük. Sajnos, olykor még az egyébként magas színvonalú írások között is találunk túlírt, túlságosan a részletekbe menő és vesző munkákat.

Az antológia igen rokonszenves vonása a „huszadikszázadiság" tudatos vállalása. Bár az elemzett művek skálája a népköltészettől Eminescun és Macedonskin át ível a kortárs román költőkig, a kötet elsősorban a modern lírai formanyelv értő befogadásához nyújt hathatós segítséget Arghezi, Bacovia, Blaga, Barbu és Stănescu műveinek elemzésével.

E műelemző antológia a korábbi helyzethez viszonyítva egészében a folyamat tisztuló képét mutatja. Érdemes volna hasonló igényességgel kimunkálni az epikai és a drámai műfajjal kapcsolatos elemző eljárásokat is.

P. DOMBI ERZSÉBET

BÉKÉSI IMRE, A gondolkodás grammatikája

Szöveg- és mondatszerkezeti elemzések. Tankönyvkiadó. Budapest, 1986. 374 l.

1982-ben jelent meg Békési Imre első önálló kötete *Szövegszerkezeti alapvizsgálatok* címmel. Több hasonló témájú tanulmány után a szerző arra vállalkozott akkor, hogy egy szövegtípusnak, a bekezdésnyi újsághíreknek a legáltalánosabb szerkezeti sajátosságait tárja fel. Már a cím is jelezte, hogy a szövegelméleti munkák után ő a konkrét szövegvizsgálatot szándékozik megalapozni. Nem véletlen ezért, ha a szövegelemzések már akkor olyan újabb szempontokat vetettek fel, olyan újabb lehetőségeket kínáltak, amelyek feltétlenül folytatásra ösztönözték.

S íme, alig telt el néhány év, és máris kezünkben tarthatjuk a szerző újabb önálló kötetét, amely mind módszerében, mind az elemzett szövegek szempontjából továbblépést jelent.

A gondolkodás grammatikája — metaforikus a cím, hiszen a logikából tudjuk, hogy a gondolkodásnak nincs grammatikája, legfeljebb műveletei, alapformái lehetnek. Grammatikája csak a nyelvnek van. Minthogy azonban a gondolat nyelvi formában jelentkezik, világos az átvitel. A gondolat szerkezetén tehát Békési, a nyelvész nem ugyanazt érti, amit a logika kutatója. Nem ítélet-kapcsolatokat keres, hanem konstrukciós formákat, sajátos gondolati stratégiákat megtestesítő szövegtípusokat tár föl. „A konstrukciós forma ugyanis — állapítja meg a szerző — a születő gondolatot szolgálva alakul olyanná, amilyen" (16).

A könyv első részében a kérdés elméleti és módszertani megközelítését nyújtja, a második részben pedig egy újabb szövegtípusnak, az esszének a tipikus konstrukciós formáit rendszerezi.

Az elméleti és módszertani alapvetésből világosan kiderül, hogy a szövegvizsgálat során Békési alapegységnek nem a mondategészet tekinti, hanem a két kapcsolással már viszonyított mondategészeket, azaz magát a konstrukciós formát. A konstrukciós forma szerinte egyfajta szövegszerkezeti alapegység, amelyet két tartalmi-logikai (tehát a hagyományos mellérendelő) viszonyfajta hierarchikus egysége jellemez. A két kapcsolás pedig mindig három tagot feltételez, s a konstrukciós forma e három tag közötti két kapcsolás viszonya: [1—2—3]. Ezt az általános viszonyt két szempont szerint tipizálja: a tömbösödés és a kapcsolások tartalmi-logikai fajtája (azaz kapcsolatos, ellentétes, választó stb.) szerint. Ezeket sémákkal szemlélteti.

A konstrukciótípus beépülhet egy nagyobb szövegegységbe, de beépítetlen helyzetű is lehet, és ekkor szövegmű értéke van. Ilyen szövegmű értékű konstrukciótípus főleg a rövid terjedelmű szövegekben (például versben, közmondásban, aforizmában) valósul meg. Ezt szemlélteti is a szerző többek között Juhász Gyula *Milyen volt ...* és Petőfi Sándor *Fa leszek, ha ...* című költeményének konstrukciótípusával. Az első vers az *[azt] nem tudom már, de ha [akkor] tudom* formára épül, a második pedig a feltétel és a cél viszonyai mentén tagolódik: *[(ha akkor) / hogy]*.

A konstrukciótípus beépítetlensége-beépítettsége, viszonylagos önállósága-önállótlansága a megjelenési formák széles skáláján tanulmányozható. Ezekre a részletekre a szerző könyve második részében, a konstrukciótípusok felmérése során tér ki.

Első kötetéhez viszonyítva tehát Békési tágítja a vizsgálat anyagát is. Ez alkalommal a polemikus, intellektuális esszészövegeket fogja vallatóra. Mintegy háromezer szövegrészletből vonja el a tipikus gondolati stratégiákat, azaz a konstrukciós formákat. A vizsgálat középpontjában. Németh László néhány kötete áll, de ezenkívül még körülbelül harminc író — többek között Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Karinthy Frigyes, Déry Tibor, Fejes Endre — műveiből vagy műveiből gyűjtött szövegeket. Valamennyinek megállapítja a konstrukciós formáját, amelyet modell formájában ír fel. Ezek a modellek lehetővé teszik, hogy tipizálja a szövegszerkezeteket, és rendszerezze a konstrukciótípusokat.

Előbb az ellentétesség és az okozatiság konstrukcionális összefüggéseit veszi szemügyre, és elkülöníti a megokolt utótagú ellentétet, a következtető utótagú el-

lentétet, a megokolt előtagú ellentétet, a következtető előtagú ellentétet, valamint az ellentétes utótagú magyarázatot és az ellentétes előtagú következtetést.

Majd külön is megvizsgálja az okozatiság és az ellentétesség konstrukcionális lehetőségeit. Az okozatiság konstrukcionális összefüggéseit elemezve elkülöníti a megokolt előtagú következtetést és a megokolt utótagú következtetést. Az ellentétesség konstrukcionális összefüggései között pedig három típust vázol: a kizáró ellentétes utótagú ellentétet, az ellentétes előtagú ellentétet, valamint az ellentétes utótagú ellentétet.

Valamennyi konstrukciótípusnak részletesen elemzi a felépítettségét és a beépítettségét is. A felépítettség vizsgálata során külön foglalkozik az elemi és a bővített konstrukciókkal. A beépítetteket pedig aszerint is elkülöníti, hogy milyen tömbként épülnek be egy nagyobb szerkezetbe. Ilyen alapon alanyi, tárgyi, határozói, jelzői, megengedő tömböket különít el.

Békési Imrének tehát sikerül elvonnia egy sereg esszészövegből a legtipikusabb konstrukciós formákat. Természetesen ezeket nem akarja sémákként elfogadtatni, de feltárásukkal feltétlenül a nyelvészeti megismerést terjeszti ki egy olyan területre, a nyelvhasználat mondat fölötti szintjére, amelynek összefüggéseit eddig még kevesen vizsgálták.

KABÁN ANNAMÁRIA

ANGELA BIDU-VRĂNCEANU, **Structura vocabularului limbii române contemporane**

Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică. Bucureşti, 1986. 319 l.

A hosszú időn át elhanyagolt jelentéstan századunk második felében ismét a nyelvtudományi vizsgálódások homlokterébe került. Ezekben az évtizedekben egyre több nyelvész kapcsolódott be a jelentéstani kutatásokba, s ennek eredményeként nagyon sok értékes részlettanulmánnyal és néhány korszerű összefoglaló munkával gyarapodott a nyelvtudomány. (Mindezt részletesebben l. Károly Sándor, *Általános és magyar jelentéstan*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1970. 414 l.)

Ez az időszak a román jelentéstannak is termékeny periódusa, hiszen nem kevés részlettanulmányt eredményezett. A szintézis megírása azonban várat még magára, jóllehet a diszciplínának sok neves képviselője van. A tőlem ismertetésre kiválasztott könyv szerzője is e tudományág jeles művelője, aki itt összegezi több éven át végzett kutatásainak eredményeit. A könyv — amelynek túl általános címe, *Structura vocabularului limbii române contemporane* (A mai román nyelv szókészletének szerkezete), csupán a szerzői szándékot tükrözi, de nem fedi a tartalmat — négy fejezetre tagolódik. Az első és a harmadik elméleti jellegű, s főként a nyelvészekhez szól, a második meg a negyedik fejezet gyakorlati jellegű, s a szemantika és szemiotika művelőin kívül elsősorban a lexikográfusok meg a romántanárok érdeklődésére tarthat számot.

A dolgozat célja a román szókészlet szerkezetének a megállapítása, bár a kitűzött cél — amint a szerző a bevezetésben írja — csak részben valósítható meg (l. *Introducere*, 5). Bizonyára ezt tartja szem előtt, amikor szerényen azt írja: reméljük, hogy ezáltal sikerül hozzájárulnunk a román szókészlet jobb megismeréséhez.

A könyv szerkezetének, jellegének és céljának vázlatos ismertetése után rátérek a részletesebb bemutatására. A szerző a nyitó fejezetben (*Probleme teoretice şi metodologice în analiza semantică*, 7—85) gazdag román és nemzetközi — elsősorban európai — szakirodalom felhasználásával (*Bibliografie*, 309—15) igyekszik megvilágítani a jelentéstani elemzés elméleti és módszertani kérdéseit. (Megjegyzem, kissé zavaró, hogy az eltérő vélemények ismertetésekor néha nem elég egyértelmű Bidu-Vrănceanu állásfoglalása.) Az elméleti és gyakorlati kutatások jelenlegi helyzetének feltárásakor elöljáróban J. Lyons azon véleményét közli, amely szerint a jelentéstan elméletének nagy fejlődése ellenére még mindig nincsen minden szempontból kielégítő szemantikaelmélet. A szerző ezzel alighanem azt akarja érzékeltetni, hogy a jelentéstan szerteágazó kérdéskörében sok még a megoldásra váró feladat. A továbbiakban — mivel úgy véli, hogy nehéz volna a jelentéstan meg a jelentés egész problematikájának a bemutatása — csak azoknak az alapvető kérdéseknek a tisztázására szorítkozik, amelyek a későbbi elem-

zéshez elengedhetetlenül szükségesek. Ennek megfelelően bemutatásra kerül a szójelentéstannak csaknem egész problematikája: a jelentés meghatározása, fogalma, típusai, a jelentésstruktúra, a jelentések szétválasztása, a nyelven kívüli tényezők fontossága a jelentéstannak mint tudományágnak, valamint kutatási tárgyának, a jelentésnek a meghatározásában és a jelentésmezők elhatárolásában, a szó- meg a mondatjelentéstan viszonya, a jelentéstani elemzés egységei és elvei. Könyvének ezt a részét — amint írja — nemcsak elméleti bevezetőnek tekinti (ami hasznos a jelentéstanban kevésbé járatos olvasók számára), hanem metodológiai vitaanyagnak is (ami fontos a szakembereknek).

A második fejezet (*Analiza unor cîmpuri sau (sub)ansambluri lexicale din limba română contemporană*, 86—218) a mai román szókészletből nagyrészt önkényesen kiválasztott hét fogalomkör (rokonság, háziállatok, vadállatok, lakásfajták, intézmények, színek, hangjelenségek) terminológiájának a vizsgálatát tartalmazza. A dolgozatnak ez a része, főként a színek és hangjelenségek terminológiájának sokoldalú, alapos vizsgálata, a szerző jó elemzőkészségéről tanúskodik. Vizsgálódásának eredményei — különösen az elnevezések jelentésszerkezetére, a jelentésmező tagolására, a lexémák számára vonatkozó megállapításai — nagyon jól hasznosíthatók a tipológiai kutatásokban is.

A harmadik fejezetben (*Structura vocabularului limbii române contemporane din perspectiva cîmpurilor*, 219—50) a mai román nyelv szókészletének szerkezetét vizsgálja a mezőösszefüggések szempontjából. Célja, hogy korábbi mezővizsgálatainak eredményeit hasznosítva határozza meg a mai román szókészlet jellegzetességeit. Megállapítja, hogy a szókészlet szerkezetének sajátosságai a mezővizsgálaton kívül más módszerrel is bebizonyíthatók, s éppen ezért nem fölösleges ennek a kérdésnek a megvitatása. Elméleti fejtegetései minden bizonnyal további vizsgálódásra ösztönzik a román szókincs kutatóit.

A negyedik fejezet (*Aplicaţii practice*, 251—308) a szó szoros értelmében alkalmazott jellegű, s azt bizonyítja, hogy a szerző nagyon fontosnak tartja az elmélet meg a gyakorlat összekapcsolását. Megértését nagyban elősegíti a korábbi elméleti és gyakorlati jellegű fejezetek ismerete, bár az előző részektől függetlenül is tanulmányozhatják azok, akik a mai román szókészlet használatának, tanulásának, illetőleg tanításának csak bizonyos kérdései iránt érdeklődnek. Ez a rész lényegében az elemzés második szintjét képviseli (a szerző a tőle végzett mezővizsgálatokat tartja az első szintnek), és a második fejezet vizsgálódási eredményeinek az alkalmazott nyelvtudományban (szótárírás, nyelvművelés, nyelvtanítás) való hasznosíthatóságát tanúsítja. A román, francia, angol nyelvi anyagon alapuló összehasonlító mezővizsgálatai tanulságosak, mintaszerűek. Minden bizonnyal sokak érdeklődését felkeltik, s ezzel a nyelvi műveltség gyarapodását is szolgálhatják.

Az elmondottak azt bizonyítják, hogy Angela Bidu-Vrănceanu könyve minden szempontból alapos, korszerű munka, mely — a szerzői célkitűzésen túlmenően — nemcsak a román szókészlet jobb megismerését segíti elő, hanem egy román jelentéstani szintézis megírását is. Felhívom a figyelmet arra, hogy a románul nem tudó érdeklődők számára francia (316—7) és angol (317—8) nyelvű összefoglaló teszi hozzáférhetővé a könyvet.

SZÁSZ LŐRINC

ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ CLUJ,
Municipiul Cluj-Napoca, Cd. nr. 486